

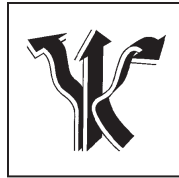
Актуальні проблеми українознавства

Випуск 2

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Українсько-Азербайджанський Інститут
соціальних наук і самоврядування ім. Г. А. Алієва

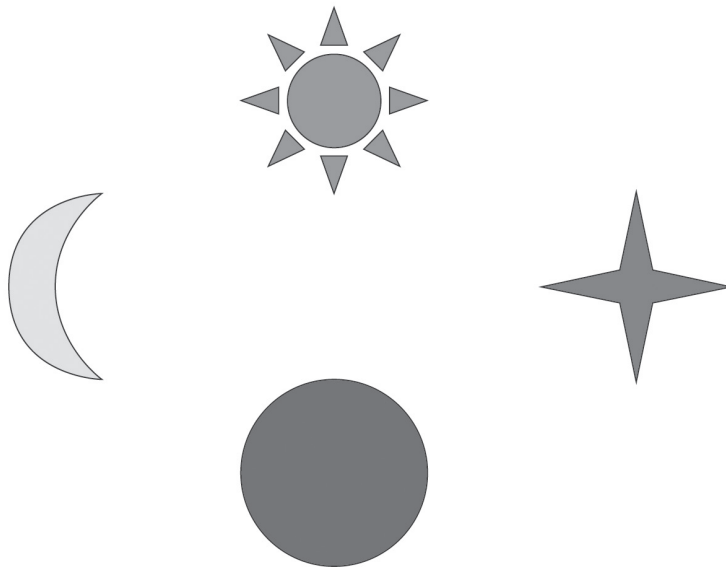
МАУП

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Україна в контексті світової цивілізації: традиції і сучасність

Випуск 2

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства,
м. Київ, МАУП, 29 листопада 2012 р.*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2013

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф. — д-р політ. наук, проф.

Бідзюра І. П. — директор УАІСНС, д-р політ. наук, проф.

Шилов Ю. О. — зав. каф. українознавства, академік МКА, канд. іст. наук, проф.

Соколовська К. М. — канд. іст. наук

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Актуальні проблеми українознавства: [звед. зб. матер. наук.-практ. конф.]. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013. — 188 с.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

ЗМІСТ

С. О. Воронов Культурні регулятори економічного розвитку підприємства	6	П. В. Несторенко Нагородна система України як продовження традицій світової цивілізації.....	75
Г. А. Гайдукевич Нейтральна Україна і чорноморський регіон.....	11	О. Б. Применко Комплекс меншовартості в українському менталітеті як результат “боротьби двох культур” — української і російської — у часи комуністичного режиму	80
В. Ю. Горанін Сучасний погляд на традиційний світогляд і вірування на теренах України	19	С. В. Прищенко Естетичні проблеми рекламної графіки як відображення соціокультурної сфери суспільства ...	89
А. А. Гоцалюк Гуманізація освіти на засадах історико-культурологічних дисциплін.....	29	Є. А. Антонович, С. В. Прищенко Концепція інтегрованої навчальної дисципліни “дизайн реклами”	96
О. С. Грецький Громадянськість: етнокультурний вимір.....	34	С. В. Прищенко, Т. В. Сенчук Витоки дизайну в контексті культури.....	102
О. І. Дікарєв Цивілізаційний вимір міжнародних відносин України з Китаєм	39	В. С. Рижиков Підготовка кваліфікованих юристів на засадах чинного законодавства.....	111
І. В. Калько Особливості гендерного літературознавства в Україні	48	Л. Є. Калашнікова, Є. В. Рильцев, Х. Є. Лисак Майбутнє програмується історією	116
А. В. Кальянов Культурологічні чинники професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців	53	М. В. Сколуп Адміністративно-судовий устрій Бессарабської області у 1812–1856 рр.	124
О. М. Кирилова Виховний потенціал роману Ліни Костенко “Записки українського самашедшого”	59	К. М. Соколовська Українська національна символіка (історико-культурологічний аспект).....	134
О. М. Кирилова Формування духовності особистості у листах Василя Стуса до сина	64		
П. М. Лісовський Проблема етнічності українства в європейську співдружність як простір громадянської суб’єктності (соціально-філософський конструктивізм мудрості).....	68		

С. Й. Татаринов Формування історичної самосвідомості у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей при вивченні історії та культури України, промисловості Донбасу	144	Ю. О. Шилов Україна в контексті світової цивілізації.....	155
В. В. Утвенко Українсько-Російські взаємовідносини у фінансовій сфері в другій половині XVII ст.	147	В. В. Шконда Аксіологія сучасного простору держави	161
Ю. Цесаренко Роль соціальних комунікаційних проектів у формуванні міжнародного іміджу України	152	В. В. Шусть Міфологія як рання форма психологічних поглядів праукраїнців	168
		К. Ягенська Глобалізація як основна тенденція розвитку сучасної цивілізації	172
		С. В. Яценко Духовна культура українців у святковій обрядовості	174
		Відомості про авторів	187

МЕТА КОНФЕРЕНЦІЇ

- об'єднання творчих зусиль науковців, викладачів, освітян, громадських діячів на вивчення і розширення досвіду виховання національної свідомості особистості як основи подальших перспектив розвитку української державності;
- популяризація результатів наукових досліджень, які мають велике значення для подальшої консолідації нації та виховання національно свідомої інтелігенції;
- залучення до плідної співпраці молодих науковців, студентську молодь задля формування гармонійно розвиненого українського суспільства засобами науки та освіти.

НАПРЯМИ РОБОТИ

1. Роль українознавства у формуванні духовності нації.
2. Роль видатних українських діячів культури і мистецтва у вихованні національної свідомості сучасної молоді.
3. Широке впровадження у навчальний процес теоретичної та практичної бази українознавчих дисциплін.
4. Проблеми духовності українського народу на сучасному етапі.
5. Спрямовання українознавчої науки, освіти, культури на виховання нової еліти.
6. Виховання особистості на духовній спадщині української культури.
7. Українська мова і література — виховний чинник на шляху розвитку духовності нації.

КУЛЬТУРНІ РЕГУЛЯТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Актуальні проблеми українознавства, с. 6–10

Однією з основних причин не-ефективного здійснення державної інноваційної політики є вкрай малі обсяги нововведень навіть у тих галузях, які зазвичай розглядаються як інноваційні, у тому числі й у сфері людського капіталу (культура, освіта, наука, охорона здоров'я). Проте у Західній Європі саме в інноваційних галузях створюється та реалізується понад 80 % інновацій [1, 43]. Причини такого становища розглядаються як техніко-економічні, які не належать до здатності сприймати інновації особистістю, персоналом, тобто мова має йти про феномен культури на сучасному підприємстві.

Виходячи з цього, найважливішим ресурсом та регулятором в стратегії економічного розвитку підприємства та інноваційній його діяльності є культурний потенціал [2–4].

Нині для забезпечення інноваційного розвитку економіки найістотнішими та вагомими складовими конкурентоспроможності є формування економіки знань: підвищення кваліфікації, професійного досвіду, творчого потенціалу, здатності до сприйняття інновацій та нових технологій, якість професійної підготовки та вартість робочої сили [5; 6].

Значну роль у забезпеченні інноваційної діяльності та економічному розвитку підприємства в умовах трансформаційної економіки відіграють культурні чинники. Саме культура інноваційно-активного персоналу та особистості сучасного фахівця-професіонала стає одночасно і головною умовою, і провідною ознакою цивілізованої економіки поряд із засобами виробництва та технологіями, що забезпечують найвищий, з точки зору світових стандартів, рівень ефективності виробництва [7].

Нині є аксіомою, що країни, які мають найвищі успіхи у розвитку економіки, одночасно досягли відносної гармонії щодо механізму функціонування економіки та духовної культури людей. Класичним прикладом є Японія, де традиції корпоратизму (колективного сприйняття цінностей), панування загальноприйнятих ідеалів є істотним елементом для формування відповідного рівня культури суспільства та фундаментом для високоефективного господарювання в галузі економіки та соціальній сфері.

Використовуючи сучасну теорію менеджменту, процес управління

культурою (Y_K) концептуально можна надати у вигляді процесів прогнозування окремих її параметрів і показників системи управління персоналом (P_K), поточного, середнього та стратегічного планування заходів щодо вдосконалення розвитку культури (B_K), прийняття відповідних управлінських рішень (R_y), виконання функцій моніторингу і регулювання культури (K_{mp}).

$$Y_K = (P_K \wedge B_K \wedge R_y \wedge K_{mp}). \quad (1)$$

Розглядаючи взаємозв'язок культури персоналу підприємства з рівнями зрілості та ключовими практиками сучасної компанії, можна запропонувати таку модель (рис. 1).

Рис. 1. Взаємозв'язок культурних чинників з рівнями зрілості та ключовими практиками сучасного підприємства

Наведена модель може бути використана у розв'язанні проблем управління людськими ресурсами, виокремленні пріоритетів у розвитку системи управління персоналом та економічному розвитку підприємства. Функціонування моделі пов'язано з основними положеннями і засадами інноваційного, соціального, корпоративного, операцій-

ного, фінансового та інших видів менеджменту.

Здійснена нами експертна оцінка вагомості індикаторів культурної складової інноваційного потенціалу сучасного підприємства дала можливість отримати такі дані: поведінка людини мала вагомість 0,32 відносні одиниці, релігійний чинник з точки зору духовних якостей людини — 0,22, соціальні норми та цінності — 0,19, етичні принципи діяльності — 0,15, історичні традиції суспільства — 0,12.

Реалізація культурологічної моделі економічного розвитку підприємства неможлива без створення належних умов для поступового розвитку людського потенціалу та

ефективного функціонування інноваційної системи загалом.

Проте через низьку ефективність науково-технічної та інноваційної політики спостерігається тенденція подальшого відставання підприємств у технологічному розвитку, знижується рівень технологічного та інноваційного потенціалів економіки, зменшується кількість

інноваційно активних промислових підприємств.

Культурні регулятори економічного розвитку підприємства містяться у площині особистісного потенціалу працюючої людини, яка має стати інноваційно активною. Це передбачає її належність до одного з таких типів [3]:

- людина, яка шукає сенс життя;
- творча людина;
- всебічно розвинена людина;
- людина, яка сприймає інновації;
- людина, яка здатна до співробітництва;
- інтегрована особистість “фахівця-професіонала”.

Такий підхід дає можливість врахувати найкращі особистісні якості людини та сприяти її максимальній самореалізації у житті та професійно-особистісній діяльності.

У сучасних умовах трансформаційної економіки і системних змін у виробничій діяльності фахівців важливого значення набуває стратегія управління персоналом, яка забезпечує успіх колективу підприємства.

У цьому зв'язку сучасним менеджерам для формування та розвитку відповідного рівня управлінської культури потрібно оволодівати практичними навичками щодо особистого самовдосконалення, ділового спілкування, постійного самопізнання та самонавчання.

Причому змістовне інтегрування процесу управління персоналом у загальну стратегію економічного розвитку підприємства полягає у визнанні економічної діяльності капіталовкладень, за якої витрати на персонал розглядаються не як при-

крі неминучі витрати, а як інвестиції у людський капітал, що є головним джерелом прибутку корпорації [8].

Підтвердженням цього є дані американського менеджменту, згідно з якими кожний долар, інвестований у підвищення професійної компетентності особистості працівника, дає віддачу 28 доларів. Тому не дивним є досвід передових компаній світу, у яких вкладені в людські ресурси кошти в бухгалтерських звітах були свідомо переміщені з графи “витрати” до графи “капіталовкладення”.

Отже, формування та розвиток управлінської культури має відбуватися в рамках системи інноваційного менеджменту, зорієнтованої на людські ресурси і спрямованої на вирішення принципово нових, складних стратегічних завдань підвищення соціально-економічної ефективності сучасного підприємства [9].

З практичної точки зору, дуже важливими для формування та розвитку як загальної, так і окремих видів культур є використання різних типів технік щодо їх удосконалення (рис. 2).

Зазначені типи технік мають упроваджуватися системно, поступово та послідовно із збільшенням обсягу знань, вмінь та навичок інноваційно активного персоналу.

Успішна реалізація мети та завдань щодо формування та розвитку різних видів культур персоналу підприємства можлива на засадах системного синергетичного підходу [10]. Очікувані результати в цьому напрямі містяться у площині поліпшення функціонування і динамічності окремих підсистем та системи економічного розвитку підприєм-

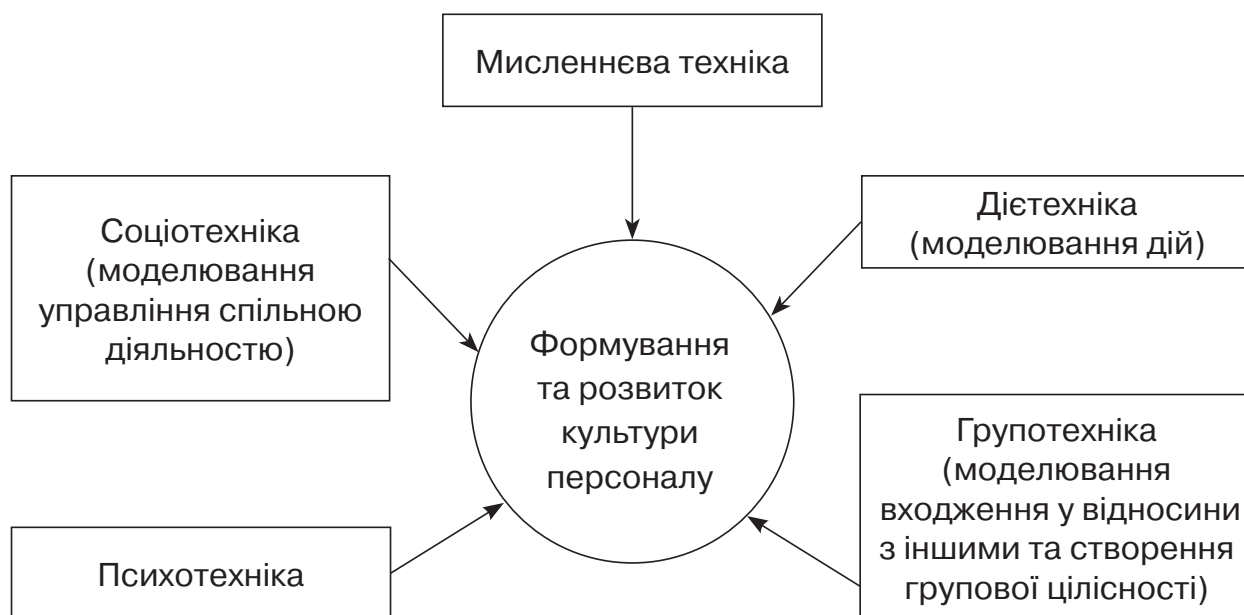

Рис. 2. Типи технік, які потрібні для формування та розвитку культури персоналу сучасного інноваційно активного підприємства

ства загалом, підвищення взаємодії та гнучкості чинників, які впливають на розвиток різних видів культур персоналу, досягнення її саморегулювання та самоперетворення в напрямі оптимізації.

Слід зазначити, що вдосконалення культури та формування інноваційно-активної особистості персоналу сучасного підприємства має враховувати особливості і специфіку трансформаційної економіки і суспільства країни загалом і окремих її адміністративно-економічних регіонів.

Перспективи подальших наукових досліджень культурних регуляторів у стратегії економічного розвитку підприємства полягають в інтегрованому вивченні та цілісному прагматичному втіленні в основні положення інноваційної політики економічного розвитку підприємства чинників розвитку культури персоналу з урахуванням реальних потреб зміцнення культурного та

особистісного потенціалів, визначення міри кількісно-якісного їх впливу на підвищення ефективності соціально-економічних та інноваційних перетворень на засадах стратегії та виваженої інноваційної політики його розвитку.

Література

1. Амитан В. Н., Киклевич Ю. Н., Филатов Д. Е. Инновационное развитие Донецкого региона: состояние и перспективы / НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк: ООО “Юго-Восток”, ЛТД, 2002.
2. Шконда В. В., Кальянов А. В. Культурологічні засади професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців: Монографія. — Донецьк: Донбас, 2012. — 262 с.
3. Шконда В. В., Кальянов А. В. Проблеми розвитку людського потенціалу на сучасному етапі: Монографія. — Донецьк: Донбас, 2012. — 211 с.

4. *Шконда В. В.* Корпоративна культура в управлінні людським потенціалом: Монографія. — Донецьк: “Ноулідж” (донецьке відділення), 2009. — 168 с.
5. *Молина Е. В.* Человеческий потенциал региона как фактор ускорения его инновационной динамики // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку. — Т. 2. — Донецьк, 2008. — С. 275–278.
6. *Моліна О. В.* Конкурентоспроможність людського капіталу регіону і умов його відтворення // Тези доп. III міжнар. наук.-практ. конф. “Управління інноваційним процесом в Україні: проблеми, перспективи, ризику”. — Л.: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. — С. 314–315.
7. *Єфросиніна О. В., Носков В. І., Кальянов А. В.* Напрями формування бізнес-культури в Україні // Соц.-екон. аспекты промышл. политики: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: А. И. Амоша (отв. ред.) и др. — Донецьк, 2004. — С. 203–214.
8. *Мухаровский М., Рудовская Н., Глухова О.* Персонал — новый объект подтверждения соответствия // Персонал. — 2002. — № 7. — С. 91–95.
9. *Шконда В. В.* Актуальні проблеми розвитку людського потенціалу України на сучасному етапі // Теорія та практика розвитку людського потенціалу на сучасному етапі: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. вчених, студентів і практиків / Голов. ред. В. В. Шконда. — Донецьк: Норд-Прес, 2012. — С. 32–39.

НЕЙТРАЛЬНАЯ УКРАИНА И ЧЕРНОМОРСКИЙ РЕГИОН

Актуальні проблеми українознавства, с. 11–18

На современном этапе и народ Украины, и народы Черноморского региона не полностью осознают, какое значение имела и имеет их история в развитии цивилизации. Именно поэтому народы почти всего Черноморского бассейна в решении сложных внутренних социально-политических проблем кризисной современности ищут выход посредством несколько искусственной, часто противоречащей их интересам интеграции с сильными странами или политическими территориальными системами, что, в свою очередь, углубляет их кризисное состояние. Видимо, официальная Всемирная История недостаточно акцентирует внимание на проблеме Черноморской ойкумены человеческой цивилизации, которая дала миру не только древнейшие цивилизационные региональные конгломераты, но и первый на планете антропологический тип человека разумного, каким является «Гайдельбергский человек».

В развитие психологической ситуации, потребность в которой продиктована необходимостью преодоления некоторого исторического комплекса неполноценности, а отсюда неверия в собственные силы и

возможности в построении абсолютно суверенных государств, думается, будет своевременной следующая научная гипотеза: Атлантида, или прародина цивилизации, место расположения которой так долго искали пытливые умы человечества, находилась в центре Черного моря, а следовательно возможны существующие ее останки находятся в толще пород, образующих морское дно.

Как известно, все научные гипотезы о поиске Атлантиды основывались на описаниях древнегреческих историков, которые, в свою очередь, черпали знания об исчезнувшей цивилизации из древнейших писаний Шумер и Урарту. Более поздние гипотезы о возможном нахождении Атлантиды связаны с описанием плаваний древних египтян. Во всех легендах о поиске Атлантиды прослеживается общность описания особенностей пути: он всегда пролегал вдоль берега, проходил через Великие столпы или просто столпы и отличался тем, что, отправившись в одну сторону, можно было вернуться с другой. Все дело в том, что ни в Атлантике, ни в Средиземном море, ни в Эгейском море найдена она быть не могла не из-за того, что плохо ис-

кали, а из-за того, что ее там не было. Исследователями всех времен (в том числе и современными) допускалась системная ошибка в названии основного региона поиска, к названию которого и были привязаны все исторические источники, сведения об Атлантиде и ее поисках. Дело в том, что на самых древнейших морских и географических картах Средиземным называлось не современное Средиземное море, а Черное море. Древнейшие описания “столпов”, мимо которых совершались плаванья, полностью (даже их высота) соответствуют берегам Керченского пролива, соединяющего Азовское и Черное моря. Вполне очевидно, что Азовское море (учитывая его защищенность от водной стихии Черного моря, об опасности которой всегда предупреждал Геродот, ссылаясь на боязнь совершать плаванья вдоль его берегов даже римлянами) стало местом, откуда совершались рискованные плаванья и поиски Атлантиды, причем с возвратом с другой стороны, преодолев путь вдоль побережья Черного моря. Таким образом, если рассмотреть все древнейшие описания о поисках Атлантиды и пути по Черному морю — мы не найдем ни одного значимого противоречия, тем более, что дальнейшие наши рассуждения могут относиться к категории неопровержимой научной истины.

Признанным научным фактом является утверждение о том, что Атлантида исчезла более 11 тыс. лет назад [1, 11], а 25 тыс. лет назад Черное море охватила гигантская природная катастрофа, связанная с невиданной сейсмической активностью. Имен-

но таким возрастом, по результатам официальных исследований, проведенных итальянскими учеными, определяется возраст вулкана Карадаг. Природная катастрофа привела к надлому южного края тектонической плиты, на которой расположена современная Украина (начало тектонической плиты находится в Черниговской области). В результате надлома плиты, с извержением вулкана образовалась Крымская горная гряда. Скорее всего, судя по древнейшим описаниям, Атлантида, являясь чрезвычайно большим островом, была очень древним потухшим вулканом (вулканическая гипотеза происхождения острова связана с большим количеством пресной воды, источники которой находятся у подножия), взрыв которого и вызвал описанные геологические явления и, вследствие опускания дна, привел к гибели самую неизвестную и самую загадочную цивилизацию.

В дальнейших наших рассуждениях мы можем дать ответ на чрезвычайно важный вопрос, который является предметом острых научных споров о существовании и развитии древнейших цивилизаций, их схожести, и причин формирования древнейших миграционных путей. Речь пойдет о Трипольской цивилизации, о цивилизации Аратта (исторический регион Междуречья) [2], о древнейшей цивилизации региона Индостана, дошедшей до нас под названием Протоиндийской или Хараппской. Эти древние регионы могли возникнуть вследствие одновременного переселения большого количества людей по причине природной катастрофы в Черном море.

Считаем, что миграции между этими цивилизационными регионами были постоянными в силу некогда бывшего единства, связанного с Черноморской ойкуменой.

Думается, что такой исторический экскурс в глубины нашей истории в виде сформированной научной гипотезы о месте нахождения Атлантиды, причин ее гибели, как фактор некоего единства древнейшей истории Черноморского региона, при рассмотрении проблем и дальнейших его перспектив имеет актуальность.

Сегодня нет ни одного здравомыслящего политика, политолога международного уровня, который хотя бы интуитивно не понимал объективную потребность в превращении Черноморского региона в регион мира на планете. Ход исторических событий современности красноречиво подтверждает тот факт, что любая политизация, любое “растаскивание” стран региона по политическим союзам, блокам неизменно приводит к серьезным международным конфликтам и к потере равновесия в международной политике, как, впрочем, и к потере стабильности в мире. В этой связи Черноморский регион реально выполняет функцию некоего системообразующего фактора, как минимум, на Евразийском континенте. При таком понимании проблемы Черноморский регион заслуживает не просто пристального внимания к развивающимся в нем событиям, но и разработки научных взглядов на перспективы его развития, равно как и протекции ООН в превращении Черноморского региона в регион мира и стабильности.

Первые научно обоснованные подходы к решению проблемы уже осуществлены VIII Международной научно-практической конференцией МАУП, состоявшейся 27–28 января 2011 г. в г. Черновцы. С научной точки зрения, превращение Черноморского региона в регион мира есть не что иное, как создание, формирование, достижение нового территориального эмергентного свойства на основе свойств входящих в него элементов, то есть государств. В материалах конференции научно-концептуально была решена проблема нейтралитета Украины [3], что, учитывая чрезвычайную общность социально-политических процессов в Черноморском регионе, уже привело к изменениям в некоторых странах Черноморского бассейна.

Прежде всего, идея превращения Черного моря в регион мира нашла свое отражение в отказе Греции от вхождения в ЕС (что с пониманием воспринято как в Европарламенте, так и на уровне отдельных государств, входящих в ЕС). Переход Греции к формированию финансово-экономического механизма по принципу максимальной самодостаточности привел к превентивным мерам по огосударствлению финансов, то есть банковских структур. Нет сомнения в том, что сегодня Греция (причем в соответствии с концепцией нейтралитета в Украине) в ближайшее время поставит вопрос о создании государственного сектора экономики [3], а перспективным международным статусом страны с большой степенью вероятности будет определен нейтралитет.

Такое внимание Греции к научной мысли по созданию Украиной нейтрального, гражданского общества имеет некоторую историческую обусловленность. Греки на протяжении всей своей истории называли украинские земли “Краиной”, то есть Древней Страной, а дарийский историко-культурный компонент в формировании греческого этноса непосредственно связан с современной территорией Украины.

Создание Грецией нейтрального общества уже сегодня имеет вдохновителей из числа ближайшего окружения: как со стороны Македонии и Черногории, так и со стороны нейтральной Украины.

Одной из современных проблем Черноморского региона является проблема единства территории Грузии. Ход исторических событий, объективные потребности Грузии в полном суверенитете доказали нецелесообразность ее вхождения в НАТО. Сегодня руководство Грузии, по всей видимости, не может сразу отказаться и от некоторых интеграционных лозунгов с Западной Европой. В вопросах защиты своего суверенитета, прежде всего от России, грузинская сторона выдвигает промежуточные идеи о вхождении в ЕС. Грузией руководит идея сохранения единства грузинской общности, на что она имеет полное право. Решение данной проблемы неизменно связано с отказом от дальнейшей политизации региона, которая и является основной причиной социальных потрясений, выпавших в последние годы на долю грузинского народа. Очевидно, что наиболее перспективной идеей будущего

грузинского суверенного общества будет являться его нейтральный статус. Скорее всего, такая перспектива со временем поставит вопрос о ликвидации военных баз России в Абхазии и Осетии, и тем более сделает невозможным восстановление абхазских военных баз подводных лодок, некогда созданных СССР. Причем в данном случае проблему ликвидации военных баз России будет решать не грузинская сторона, а непосредственно ООН.

Модные лозунги движения в ЕС в недавнем прошлом, понимая особенности Черноморского региона, были пресечены Евросоюзом по отношению к Турции. Известное вето, которое наложила Австрия на попытки Турции вступить в ЕС, не позволило лишить регион Черного моря перспектив мира. Сегодня проблема Турции несколько многоплановее, чем понимают ее даже некоторые именитые политики. Турция не может не участвовать в эмергентном процессе Черноморского региона, поскольку связана в этнокультурном плане (в связи с арабским и мусульманским историко-культурным движением на север и проникновением в бассейн Черного моря) с социально-политическими процессами на территории вплоть до Саудовской Аравии, а также она является членом НАТО. Позитивное решение и развитие первых двух факторов неизменно связано с третьим, то есть с назревшей объективной потребностью выхода Турции из состава НАТО ибо, — ни сейчас, ни в перспективе, — никакое присутствие Североатлантического Альянса (в силу особенностей истории войн и

военных конфликтов как минимум за последние 50 лет) на геополитическом пространстве от Турции до Саудовской Аравии воспринято быть не сможет. Возможно ли Турцией принятие такого решения? Думается, что да. Интенсивная активизация мусульманства, которая наблюдалась в Турции в последние годы, привела к серьезным (иногда репрессивным) чисткам в турецкой армии, вплоть до генерального штаба, и сменила пронатовски настроенных высших военных чинов. Данные события были непосредственно связаны также и с другой проблемой: развитием идеи создания обособленного экономического региона (от южного побережья Черного моря до северной границы Саудовской Аравии), который последние десятилетия был охвачен кровопролитием. В этом регионе очень важное и финансово-экономическое (развитая инфраструктура международных банков, присутствие зарубежных технологий), и организующее (устойчивое развитие взаимоотношений с ЕС, США, как впрочем, скорее всего в будущем, и с Россией) значение должна иметь именно Турция. Именно она, являясь представительницей Черноморского региона и не членом НАТО, будет воспринята на должном уровне в мусульманском мире. В данной части наших рассуждений мы на теоретическом уровне очерчиваем перспективу дальнейшего процесса развития эмергентности в возможной международной практике в регионе южнее Черного моря.

В рассматриваемой проблеме деполитизации Черноморского региона, как в случае с уже рассмотренной

проблемой российских баз, в свое время должен быть поставлен вопрос о ликвидации старых военных баз НАТО в Турции, а также о ликвидации новых военных баз НАТО в Болгарии и Румынии. Тем более, что процесс ликвидации российских военных баз на востоке от Черного моря неизменно связан с ликвидацией баз НАТО на западе от Черного моря. По всей видимости, здесь речь должна идти о длительной перспективе, которая предполагает на определенном этапе превращение баз в пункты дислокации наблюдателей, экспертов ООН до момента полной ликвидации.

Коль скоро и в научном плане (формирование эмергентности), и в практическом проблема обоснована и поставлена Украиной, превращение Черноморского региона в регион мира неизменно связан с успехами в создании либо построении нейтралитета в нашей стране. Логика, научная обоснованность процесса реформ в Украине, призванных решить проблему построения подлинно нейтрального общества, уже сегодня объективно ставит вопрос о переходе Украины к федеративному устройству. Автор данной публикации [3, 59] уже была высказана научно обоснованная идея создания как минимум трех субъектов украинской федерации. Более предметное исследование проблемы с учетом реализации законодательства по вопросам языковой политики позволяет прийти к выводу о целесообразности создания в Украине семи субъектов федерации: Полесская Украина (Полесье), Подольская Украина (Подолье), При-

морская Украина (Приморье) — на географической карте Украины имеют продольно-горизонтальное расположение последовательно с севера на юг; Карпатская Украина, Слободская Украина (Слобожанщина) расположены с западной и восточной стороны по отношению к первым трем субъектам федерации; Крым и мегаполис-столица Украины Киев. Целесообразность данного федеративного деления Украины может быть обоснована не только этнокультурным единством в пределах каждого субъекта федерации, но и единством климатических условий, единой региональной (краеведческой) историей, как, впрочем, сходными формами, условиями хозяйственно-экономической деятельности.

Целесообразность выделения Киева в отдельный субъект федерации состоит в том, что он и сейчас, а в будущем тем более, будет отличаться своей маргинальностью по отношению к регионам страны. При организации международных отношений Украины это не будет являться элементом, тормозящим через систему региональных предпочтений их развитие.

При организации жизнедеятельности народа Украины количественный состав субъектов федерации позволит в режиме повседневной административной управленческой деятельности динамично учитывать мнение регионов даже в ситуации равных “за” и “против”, ибо 7-й субъект федерации, каким является Киев, как и полагается столице, сможет выступить в качестве арбитра либо решающего голоса.

Такой подход к административно-территориальной реформе, на наш взгляд, наиболее полно соответствует интересам народа Украины, ее государственной целостности, как, впрочем, практике построения развитых, демократических государств.

В перспективах развития нейтралитета Украины определенную проблему составляет Российская военная база в Крыму. В связи с созданием Черноморского региона мира, проблема ее ликвидации по всей видимости должна быть тесно связана с построением подлинного нейтралитета в нашей стране, как, впрочем, и с принятием Закона Украины “О государственном двуязычии в Украине”, ибо присутствие российской базы в Крыму в значительной мере, на самых разных уровнях влияния увязывается Россией с проблемой защиты русскоязычного населения.

Из приведенных рассуждений мы можем сделать вывод, что сегодня народы Черноморского региона решают приблизительно одни и те же проблемы: преодоление социально-политической нестабильности, ликвидация военных баз, определение наилучшей перспективы своего будущего. По совокупности исторических проблем и содержанию современных кризисных явлений в странах региона, даже не прибегая к широкомасштабным социологическим исследованиям, мы можем судить о некотором единстве социальной психики [4], включающей в себя коллективное бессознательное, которое могло сформироваться вследствие общности древнейшей истории и культуры, то есть в про-

цессе социогенеза, как, впрочем, и филогенеза в Черноморском бассейне.

Завершая наши рассуждения о проблемах Украины и народов Черноморского региона, стать доказательствами могут следующие теоретические рассуждения по проблеме теории эмергентности. Как известно, теория эмергентной эволюции неизменно трактует эмергентность как выражение “внутренней динамичности” природы, кроме того, эмергентные явления непосредственно увязывают с концепциями “творческих эволюций” [5]. В этой связи теория эмергентной эволюции особо пристальное внимание уделяет проблеме случайности или случайно возможного. Относительно проблемы человеческого общества, то здесь теорию эмергентной эволюции необходимо несколько уточнить. Речь идет о том случайном, которое возникает в рамках не абсолютной спонтанности, а обусловленной на уровне личности, индивида подсознательной активностью, на уровне социума социетальной психикой. В этой части теория эмергентной эволюции непосредственно связана с глубинной психологией [6]. В силу того, что в своей основе случайность не связана с закономерностью и даже не связана с депривацией (которая может детерминировать только вероятность возникновения случайности, количество случайных явлений, качественный результат случайного процесса, но не определяет его содержание) как доминирующим фактором, проблема случайности в эмергентной эволюции носит ха-

рактер естественного, природного спонтанного процесса. Именно поэтому эта случайность принадлежит к категории истины и может носить, вследствие этого, устойчивый характер.

Если проанализировать характер случайных явлений в Черноморском регионе хотя бы на протяжении последних десятилетий или даже тех, которые приведены в наших рассуждениях, мы без труда сможем заметить объективную их обусловленность, которая связана с потребностью превращения Черноморского региона в регион мира. В такой ситуации роль исследователя эмергентных процессов состоит в том, чтобы заметить систему естественных случайных процессов, обобщить их и создать условия развития, что мы и пытаемся сделать в данной публикации.

Нам остается добавить, что современный противоречивый мир нуждается в Черноморском регионе как регионе стабильности, регионе, которому должна быть присуща древнейшая мудрость.

Литература

1. *Спенс Льюис*. Атлантида. История исчезнувшей цивилизации / Пер. с англ. А. Н. Зотина. — М.: ЗАО “Центрополиграф”, 2003. — 269 с.
2. *Шилов Ю.* Аратта — найдавніша цивілізація: наукове відкриття та його політизація // Персонал. — № 3. — 2009. — С. 92–104.
3. *Гайдукевич Г. А.* Нейтралитет Украины и международные перспективы развития “нейтральной идеи”. Громадянське суспільство: емер-

- жентність взаємозв'язків його підсистем // Матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 27–28 січ. 2011 р. (За заг. ред. О. В. Поляк, Н. Є. Килипенко), Чернівецька філія МАУП. — Чернівці: Букрек, 2011. — 392 с.
4. *Донченко Е. А.* Социетальная психика / Нац. акад. наук Украины, Ин-т социол. — К.: Наук. думка, 1994.
5. *Философский* энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. — М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — 840 с.
6. *Психология.* Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., исправ. и доп. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ТРАДИЦІЙНИЙ СВІТОГЛЯД І ВІРУВАННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 19–28

Хоча теогонія наддніпрян та філософсько-сакральні бачення світу нині досліджені мало, певна інформація про роль вірувань, їх нероздільність із науковими здобутками у відповідних дослідженнях все ж розкривається. Отож нарівні з обрядово-побутовим значенням язичницького культу, важливу роль у формуванні філософських поглядів наших пращурів відігравали космогонічні функції.

Як свідчать наукові дослідження багатьох учених, на теренах слов'янських земель не тільки була розвинена система релігійно-філософських уявлень, вона ще й пов'язувалася із науковими й мистецькими здобутками. Ось що пише, наприклад, про період дохристиянської Русі визначний дослідник старовини О. П. Знойко: “Дохристиянське язичництво на Русі ґрунтувалося теж на астральному культі, аналогічному культові стародавніх цивілізацій. Це було поклоніння небесному вогневі й воді, в якому богів символізували небесні світила. Фрагментарно залишки язичницької обрядовості збереглися й до нашого часу. Міфологія ґрунтувалась

на уявленнях про утворення й розвиток Всесвіту, а боги київського пантеону, річні свята й символіка обрядів розкривають риси дохристиянської ідеології та психології” [1]. Прадавні знання і уявлення слов'ян накопичувались тисячоліттями у віруваннях і обрядах, та пройшли горнило багатьох соціально-політичних зрушень. Синтезуючись з іншими філософськими концепціями, вони дійшли до нас у формі дивної релігійної системи — нестрункої, розширеної, подекуди надто спрощеної.

Починаючи із первісних форм, релігія і наука не йшли окремо одна від одної, оскільки брали свій початок в осмисленні навколишнього світу, і йдучи поряд, поколіннями людей доповнювались й переосмислювались. Первісні форми математики й астрономії зародились саме на території нинішньої України. Це можна пов'язати з виникненням землеробства, і, як наслідок, — з необхідністю спостереження за циклічною зміною небесних світил відповідно до земних циклів. Як відповідь на факти процесів, перед якими поставила людину природа, разом з їхнім

первісно-науковим дослідженням, людина наділяла процеси філософськими символами. Майже одночасно з розвитком хліборобства започатковується скотарство з великою рогатою худобою. Тоді як в Анатолії розводили лише кіз і овець. Шилов з цього приводу зазначає: “...бугодністровська, та сурсько-дніпровська археологічні культури були найпершими хліборобсько-скотарськими культурами на території не тільки України, але й усієї Східної Європи” [2]. Це закладає корені культу Бика, про який буде згадано пізніше. Культ цей рознесли прадавні наддніпряни, подарувавши його відгомін багатьом культурам.

Однією із найдавніших відносно досліджених пам'яток сакральної культури є так звана Кам'яна Могила — визначний артефакт історії, що знаходиться в районі Мелітополя біля ріки Молочна. Це кам'яне утворення заввишки дванадцять метрів та кількасот метрів у перетині поточене гротами. Карбування на стінах Кам'яної Могили відображують прадавні релігійні, мистецькі та побутові уявлення людей. Основні записи і замальовки, на думку спеціалістів, були зроблені у XX–X тис. до н. е., а доповнення робились аж по III тис. до н. е. [3]. Петрогліфічний комплекс Кам'яної Могили є виявом сакрального світобачення, що формувалось в культурно-історичному поясі від Індії до Європейського узбережжя Атлантики. З-поміж усіх малюнків, деякі зображення є явними прообразами майбутніх культових сутностей.

Малюнок з “Гроту Чаклуна” — людська постать, оточена щільним

зірковим колом, зображує науково-релігійну концепцію пізнання людиною руху зодіакальних тіл. Певно, це праобраз зодіакальної сутності, яку слов'яни згодом назвуть Сварогом. Різноманітні зображення свастик і хрестів, нанесені на мегалітах Кам'яної Могили, — все це космогонічні образи руху Сонця і космічних тіл, втіленням яких через тисячі років стане Сварог. Антропоморфні зображення Сварога — не типові, і не мають традиційних основ у слов'янському язичництві. Сварожим знаком споконвіку були різноманітні рівнобічні хрести (язичницькі, козацькі), й різні форми свастики — сварги, які широко побутують в українській вишивці, писанкарстві, кераміці. Є вони й на фресках Софійського собору в Києві — як символ живучості язичницьких традицій у християнстві. Оскільки за язичницькими віруваннями Свароже Коло породило Сонце, то тотемними функціями Сварога є покровительство вогню (один з епітетів — Сварожич). У більш пізній період, із соціальним розвитком, професійним втіленням сварожого вогню стало ковальство. Сварог — це сварга, або коло, стилізована модель об'єднаних зодіакальних сузір'їв. У книзі “Міфи Київської землі та події стародавні” О. П. Знойка читаємо: “Слов'янознавець і філолог Г. Дяченко знайшов у чеському літописі назву Сварога Зодіакус. Це potwierджує те, що Сварог ототожнювався саме із зодіаком...”, і далі: “Очевидно, Сварог вшановувався не як єдине божество, а як синкліт головних богів неба. Такого значення, слід розуміти, надано Сварогу і в повідомлен-

ні Іпатіївського літопису. Можливо, Сварога треба розглядати як пантеон раннього неоліту” [1]. Отже, бачимо досить тривалу тяглість релігійно-наукових уявлень про космос, які в менш метафоричній формі підтверджуються сучасними дослідженнями.

За космогонічними уявленнями пращурів, з астрономічним Сварожим колом безпосередньо пов'язаний символ Світового Древа. Піктограми його антропоморфного жіночого образу зустрічаються ще з мезоліту — це так звана Мати Лосиха. Піктограми на стінах вже згаданої Кам'яної Могили свідчать про древність її космічно-земного культу. Дослідник сакрального культу Руси О. П. Знойко це підтверджує: “Стародавню космогонію й міфологію астрального культу розкриває різдвяний обряд, останнім часом перенесений на Новий рік: ушанування Прадерева Світу. ...Прадерево Світу — це разом і земля, й зоряна Галактика — Чумацький (Молочний) Шлях” [1]. Цей культ народився одним з найперших, та видозмінюючись, побутує і досі. Антропоморфне жіноче втілення Прадерева Світу було полісемантичним. В епоху енеоліту, коли більшу роль у здобутті їжі відігравало мисливство, Велика Богиня сприймалася матір'ю тварин. Зі зростанням значення землеробства, її образ — символ плодючості землі. Із розвитком уявлень про світ, між різними втіленнями Великої Матері були розподілені функції уособлення космічних та земних явищ, покровительство календарно-обрядовим процесам та соціально-професійній ролі людини.

Згідно з дослідженнями, шанування зооморфного образу Великої Матері — Олениці, зокрема можна прослідкувати і в ранньотрипільських поселеннях на Дністрі, де розгалужені оленячі роги займали чільне місце у житлі — поряд із піччю [4]. Для трипільців-хліборобів сюжет із двома небесними Оленицями (Лосихами) був на той час вже анахронізмом, тому що зображував попередній — мисливський — пласт космогонічних уявлень. Але оскільки космогонічна частина міфу залишилась і сюжет цей зображався на ритуальному посуді, відбулася своєрідна консервація архаїстичних уявлень. До того ж, до міфологічної частини древнього мисливського культу були введені істотно нові елементи: у земному своєму втіленні Богині-Лосихи втратили функції матерів, що плодять диких звірів для мисливців, і стали матерями, які напувають дощами хліборобські поля. Поступово трипільські символи небесних Матерів-Олениць набули характерної стилізації: на обрядовому посуді починають зображати лише вим'я з витікаючою водою у формі чотирьох великих круглих крапок із чотирма лініями потоків (за кількістю сосців Олениці). Та й взагалі — дощ на багатьох зразках кераміки зображується таким, що летиться із півкруглої хмари саме чотирма потоками. За аналогією, парні біноклеподібні воронки могли символізувати груди Великої Матері, через які проливали ритуальну воду на поля, імітуючи дощ. Підтвердженням цього може слугувати хрестоподібна перетинка біноклеподібної посудини із Верем'я, до якої привернула увагу

дослідниця Т. Г. Мовша у своїй праці “Про антропоморфну пластику трипільської культури”. Перетинка є антропоморфною присвятою зрошувальним функціям Великої Богині — на ній чітко й рельєфно зображені жіночі груди, без інших частин тіла. Навколо грудей накреслені знаки засіяного поля, а з грудей витікає вертикальна лінія крапок-крапель.

Різноманітні образи жінок, що простягають до неба сосуди з водою, жінки, що ворожать або чаклують над чарою, скроплення землі крізь біноклеподібний посуд, що символізував сосці вимені Богині-Лосихи, стилізовані Олениці, що стікають дощами на керамічних розписах, — це різноманітні втілення Праматері за часів Трипілья. Забувалися астрономічні знання й філософія, гинули боги, а культ Праматері відроджувався, змінюючи імена: це — Велика Матір, тотемна Мати-Лосиха, Мати сира Земля, Світове древо й Берегиня, Рожаниця й Мокош, Оранта й Параскева-П’ятниця. Мати сира Земля, як аграрний символ та уособлення плодючості, вшановувалась і у XX ст. Її називали “годувальницею”, “матір’ю”. Селянин перед тим як почати оранку, землі кланявся, звертався до неї, як до живої істоти, просив послати добрий врожай. Перед землею проголошувалися клятви, їй вклонялися, її цілували, вбивці мусили просити в неї прощення — вона, як мати вбитого, могла пробачати злочинця. Олениця (Лосиха) — це зооморфне втілення найдревнішої слов’янської богині, що уособлювало плодючість, небо й сонячне світло. Її роги символізували сонячні промені. Відголосся релігійно-космогонічних

уявлень предків ще з епохи мезоліту йшло тисячоліттями наддніпрянських поколінь. Народні головні убори з помпонами, хустки, зав’язані “ріжками” зверху, — все це символи олениць. Їй досі сакральні предмети слов’ян вкриваються вишиваними, тканими, розписними образами Праматері, втіленої у Богині-Берегині, Світовому Древі, Козаку на коні, та оленях або лосях. А в Україні й досі вшановується синтезований язичницько-християнський образ Оранти-рожаниці.

Перехід до відтворних форм господарювання (скотарства та землеробства), який відбувався на півдні теперішньої України у VI–V тис. до н. е., відображається і в тематиці наскельних малюнків. Характерним прикладом і приблизною відправною точкою формування культу Бика на берегах Дніпра можна розглядати петрогліфи Кам’яної Могили. Зустрічаються зображення, що символізують плідну силу природи — це космогонічний тандем Бика й жінки — одного з втілень Праматері. Зображається також роль Бика у побуті людини. Провідним об’єктом таких зображень є приручений бик та шаман-чаклун. Найяскравіше тема культу Бика репрезентована в печерному святилищі — гроті Бика. Зображення виконані технікою заглибленого, так званого негативного рельєфу, з елементами підфарбовування. Цей неолітичний пласт зображень може бути датований V–IV тис. до н. е. Наступний період — доба ранньої та середньої бронзи (III — початок II тис. до н. е.) — представлений так званими бичачими плитами із зображення-

ми запряжених у вози та волокуші биків. То були часи запровадження колісного транспорту — гарб на дискових суцільнодерев'яних колесах. З плином часу, загальна тема Бика доповнюється темою запряженого бика, точніше — вола.

Пізніше, на території від України до Східних Балкан, на базі місцевої буго-дністровської культури, виникає трипільська цивілізація — північна периферія цього вогнища неолітичних цивілізацій. Археологічні дослідження раннього Трипілля на Україні збагатили науку відомостями про культ Тура в епоху V–III тис. до н. е. Культ, який крізь плин часу дожив у вшануванні різних його втілень і до часів княжого Києва. Розвиток естетики і мистецтва у трипільців доповнювалися унікальністю їхньої культури — оригінальним поєднанням наукових здобутків і релігії, застосуванні цієї системи поглядів у побуті. Культ Бика тут розширився у космогонічну концепцію, де поряд із Жінкою — символом Землі, символ Бика ототожнювався із запліднюючою силою Сонця, його рухом по небесному склепінню. Характерний приклад — знайдена під час розкопок Луки-Врублевецької на Дністрі піч. Піч ця символізувала Сонце, під нею була захована голова бика. У печі спалювались символічні жертви — кам'яні жіночі фігурки. Було також знайдено поховання кам'яних бичої голови та жіночих фігурок. Своїм розташуванням фігурки показували напрямок руху Сонця. До того ж, на одній зі знайдених голів бика було зображено жіночий силует [5]. Крім астрономічно-обрядового застосування, символ Бика зобража-

ється в естетичних глиняних іграшках, у розписі. Також у зооморфних елементах — присвятах Бику: це і рогоподібні виступи над входом на глиняних моделях храмів, і символічні “рогаті” глиняні трони, на яких розміщувалися антропоморфні фігурки жінок, символізуючи запліднення Природи і поєднання стихій — повітряно-вогняної із Землею і вологою. Загалом, культура Трипілля характеризується високим, як на той час, розвитком науки, релігії і філософії, концепцією їх нероздільності. Про це свідчать обсерваторії Трипілля, геометричні керамічні артефакти із зображеннями обрядових, філософсько-світоглядних символів, небесних світил і астрономічного календаря. Культовий храм тут слугував і календарною обсерваторією. Обидві ці культури — матеріальна і духовна — у трипільців були нероздільні. Численна ж перевага символів бика і жінки в трипільській пластиці вказує на значущість космогонічного культу, символом якого були Бик і Праматір — Космос і Земля. Дослідник Олександр Знойко про культ Бика у Трипіллі пише: “На території України виявлено багато археологічних знахідок, які свідчать про першорядність Волоса в пантеоні племен трипільської культури” [1].

З плином часу, збільшення знань про земні та астрономічні явища привело до розподілу символу Бика на кілька обособлених сутностей за функціями: Велеса, Перуна, Ярила, і його друге уособлення — Семиярила (Сімаргла, або Руйовита у полабських слов'ян). Сонце, як астрономічне тіло, уособив Ярило. До нього перейшло і філософське ототожнен-

ня із ярою силою запліднення природи Сонцем, яке щороку відновлює життєдайну силу і пробуджує весняне буяння. Але відгомін культу Бика, як першопочаткового символу, зберігся у величальному звертанні “Яр Тур”, яке вживалося на Середній Наддніпрянщині до часів Київської Русі. До назви Сонця (Яр) додавали одну з назв небесного Бика: “Яр Тур” (“Сонце-Бик”), хоча у найдавніші часи — це само по собі було назвою весняного Сонця [1].

Вогняне Сонце літнього сонцестояння — бог Семиярило (літописне Сімаргла) — споріднені образи цього божества присутні у різних народів. Відомий мовознавець-славіст Московського університету Г. Дяченко, досліджуючи усі літописні джерела, дав вичерпне пояснення етимології і семантики імені Сімаргла. Узявши найменш змінене, стародавнє Семаєргла, цей філолог вичерпно довів його походження від поєднання двох слів: “Сема” (“семи” і “єргъла” із придиховим “ъ”) (Ярило, в російських областях — вживається і “Ерило”). Тобто Сімаргла-Семиярило — це символ сонця у літнє сонцестояння. Свято “семи Ярил” — єднання вогню Сонця у своєму піковому періоді із водою відбувалося в ніч на Купала — 23 червня. Це була присвята найінтенсивнішому періоду календарної сонячної активності. У полабських слов’ян, наприклад, бога “семи Ярил” іменували Руєвитом — уособленням руйнівного Сонця. Він — бог нищівного Сонця, зображуваний семиликим велетом із сімома мечами — атрибутами агресії і війни, восьмий меч — оголений — він тримав у руці. Це досить пізно знайдене

зображення, датоване I ст. н. е. Семиярило (Симаргла, Руєвит) — це теж астрономічне уособлення Ярила-Сонця, але в певний період його руху. Це Сонце, яке проходить 7 зодіакальних сузір’їв за трудову половину року (весняно-осіннє півріччя) в календарях первісних народів [1]. Відголоски культу Тура знаходимо у полабських слов’ян і в зображенні голови бика на щиті бога Радегаста. З такими військовими щитами наші предки захищали міста Чернігівщини.

Лунарним уособленням став Велес-Волос, що успадкував від культового першообразу різноманітні форми “рогатої” зовнішності — від зооморфної бичачої, або антропоморфної, до зображення самих лише рогів у формі півмісяця. Із прийняттям християнства відбулася своєрідна трансформація цього образу. Із язичницького божества — нічного повелителя господарства, знань і магії, він перетворився на злого духа, антагоніста християнського бога-Творця — Сатану. Місячно-бичача природа одного з верховних східнослов’янських богів Волоса може пояснювати і згадування на святочних гуляннях Тура-Сатани [6], і гнівні заклики митрополита Георгія: “Аще хто цілує місяць, да буде проклятий” [7].

Грім, схожий на ревіння бика і дощі, що запліднюють землю поживною вологою, із плином часу і розширенням відомостей людини про світ, персоніфікувалися в образі слов’яно-балтійського бога-громовержця Перуна. Формування його космогонічного і міфологічного образу має ще праіндоевропейське

походження. Про культ Громовержця у слов'ян, безпосередньо пов'язаний із темою Бика, повідомляв ще у VI ст. Прокопій Кесарійський: "Вони (слов'яни. — *Авт.*) вважають, що один із богів, творець блискавок, є володарем над усіма, і йому приносять в жертву биків та справляють інші священні обряди" [8]. Перун і нині побутує у фольклорі багатьох слов'янських народів, а вперше він згаданий у "Повісті минулих літ" у записах за 907-й і 945-й роки. Ім'я його походить від слова "праті", тобто бити, й означає "той, що б'є". Перун їздив по небосхилу колісницею, запряженою двома велетенськими козлами, крещучи з хмар громи та блискавиці і зрошуючи землю багатими дощами. Функцію запліднення дощем землі Перун, як втілення грозової стихії, перейняв з культу Бика, а від Перуна, у свою чергу, — християнський святий Ілія-пророк. Власне, сама блискавка раніше теж називалася перуном. Як уособлення зодіакальних функцій в астрономічному культі Русі, Перун — назва зодіакального сузір'я, відомого в науці як Стрілець. Дослідник Знойко зазначає: "Перун — це давнє наймення зодіакального сузір'я, яке було божеством, а в сучасній астрономії носить ім'я Стрільця. Праслов'янська назва Стрілець пізнішого походження, ніж назви Перун і Стрибог" [1]. Незважаючи на надзвичайну стародавність культу Бика як громовержця, його відголоски простежувалися у східних слов'ян навіть за християнства. Це і обряд заколювання бика в день Ілії-пророка, що замінив собою древнього бога-громовержця. І багато загальнослов'янських міфів

та повір'їв, обрядів та прислів'їв, пов'язаних із Перуном. Скрізь він бог дощу, блискавки й грому.

Володимир, після приходу до влади шляхом братовбивчої війни, відчував надто вільні відносини між центром у Києві і доокружними племенами. До того ж, боротьба за престол сильно розхитала політичну ситуацію, і ставлення до князя, який прийшов кривим шляхом до влади, було не з кращих. Один зі шляхів володіння помислами людей — є монополізація їх духовних цінностей. Про першу релігійну реформу Володимира у "Повісті минулих літ" Нестора написано таке: "І почав княжити Володимир у Києві один, і поставив кумирів на горі за теремним двором: Перуна дерев'яного, а голова його срібна, а вус золотий, і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Симаргла, і Мокош. І жертви їм приносили, називаючи богами, і приводили до них синів своїх, і жертви приносили бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернялася кров'ю земля Руська і гора та" [9]. Попри те що перша релігійна реформа Володимира має небагато загадок, чітко простежується його намір закріпити власне княжіння за допомогою об'єднання і монополізації релігії. Але чому саме шість божеств? Можливі два критерії, якими керувався князь при відборі кандидатур до пантеону: або покровительство богів певним племенам, або покровительство професіям. У першому випадку число шість збігається із кількістю племен, що входили тоді до складу Русі (поляни, древляни, сіверяни, дреговичі, кривичі й слов'яни новгородські). Але

водночас суто племінний зв'язок із божествами вже був утрачений, оскільки функції божественних образів трансформувалися разом із розвитком філософських уявлень і знань про навколишній світ. Поряд з науковими ототожненнями, кожен з богів мав і певні соціальні ролі. Вірогідніше схилитися до спрощення релігійних уявлень шляхом обмеження богів володимирового пантеону лише соціально-професійними функціями, і позбавленням їх від науково-філософських надбудов.

Над усіма іншими божествами пантеону був піднятий золотовусий Перун. Його ідол стояв на пагорбі у Києві ще за князя Ігоря — перед ним русичі клялися на вірність договору з Візантією у 945 р. Поставлено було цей ідол, можливо, ще за Олега: у 907 р. під час укладення договору з Візантією під стінами Константинополя Олег та його воїни присягалися “своєю зброєю і Перуном, їх богом, та Велесом, богом худоби”. Але тоді ні Перуну, ні Велесу не приносили в жертву людей. Якщо ритуали людського жертвоприношення мали місце за Володимира, то як частина його релігійної реформи були введені за зразком ритуалів у азійських народів. На Русі в жертву богам приносили плоди землеробства та господарювання — в основному хліб або зерно, птицю, на великі свята — худобу. Ритуальне ж убивство людей у традиціях наддніпрян відбувалося лише у трьох випадках, і всі вони спричинялися війною або смертю. Перше — ритуальне самогубство за загрози полону. Оточений слов'янин мав битися яро і до останнього, а за загрози бути взятим у полон — про-

тинав собі груди мечем. Древня система сакральних вірувань слов'ян пов'язувала полон земний із вічним полоном у потойбіччі. У згадках візантійських істориків, зокрема Льва Діакона, відбивається жах і захоплення нашими пращурами: “Русичі спричинювались до чудесної ярости та ... протинали собі серця мечами, коли не мали вже рятунку: бо бажали цим зберегти собі вольність у наступному житті” [10]. Другий допустимий випадок ритуального вбивства людини у слов'ян — забій полонених ворогів на військових тризнах за полеглими русичами. Знову ж у історика Льва Діакона читаємо: “Вночі, у сяйві місяця, виходили палити тіла другів та братів, що лежали у полі; заколювали полонених над ними та з якимись священними обрядами занурювали немовлят у струї Дунаю” [10]. Тут — свідчення усвідомлення сакральності життя нашими язичницькими пращурами, навіть не надто сентиментальними, посіченими життям воями. У часи впровадження християнства згаданий древній обряд занурення немовлят у води із охоронними замовляннями був запозичений християнами як обряд хрещення. Третій допустимий випадок ритуального позбавлення життя пов'язаний зі смертю близької людини. Полишати життя вслід за померлою рідною або коханою людиною мали право ті, хто не бачив свого життя без померлого і хотів приєднатися до нього у Роді Небесному. Традиції ці зберігались на Русі навіть після впровадження християнства. Згадки про цю традицію можна побачити у спеціальних церковних повчаннях. До них належить

“Слово святого Діонісія про жаліючих”. У цьому творі автор пише про цей слов’янський ритуал: “Єсть лі отшедшим отселе душам, тамо кая полза от желенія?”, “Діавол желе-нію учіт і іним бо творіт резатися по мертвих, а іних в воде топітіся нудіт і давітіся учіт” [11].

У дохристиянській Русі було поширеним обожнення померлих предків, долучення їх до лику Рода Небесного. Слов’янське неоязичництво нині ввело характерне поняття для цього автохтонного явища — родотейзм. Вірили, що після смерті і відходу до Ірійських чертогів, прашури єднаються із Небесним Родом, набуваючи вищих якостей. Тому від прихильності “дідів” (“цурів”, “щурів”, “пращурів”) багато в чому залежить доля нащадків. Померлим родичам влаштовували розкішні поминки, гірки і тризни — ігрища зі змаганнями та гуляннями, вшановували їх у певні дні протягом року, прикликали на частування. Стосовно людських жертвопринесень у Подніпров’ї, то згадок про них майже не зустрічаються, крім “Повісті минулих літ”. Звідси робимо висновок, що людські жертви ідолам були не характерним для Русі явищем, і введені були за першої релігійної реформи князем Володимиром. Також особливістю філософського світогляду слов’ян є та обставина, що на Русі в епоху язичництва не було уявлень про пекло — потойбічні світи вічних мук, не було і культу “злих” сил. Усі язичницькі боги слов’ян пов’язані з водно-небесно-земним буттям. Пантеон язичницьких духів і богів Нави і Прази — універсалізовані теїстичні уособлення сил природи й астроно-

мічних явищ, покровителі календарних періодів, професійної, родинної і статевих функцій у суспільстві.

Попри філософську і містичну складові, як і за далеких часів, релігійні уявлення слов’ян Русі були нероздільні з науковими здобутками сивих часів, оскільки накопичували знання у людській пам’яті. У своїй книзі “Міфи Київської землі” визначний дослідник Знойко пише: “...язичництво Русі було великим досягненням цивілізації Надсередземномор’я: всі боги, знані ще за часів князя Володимира, згадки про яких знаходимо у давньоруських літописах й фольклорі, ототожнювалися із сузір’ями й небесними тілами. Циклічність проведення обрядів відповідала руху сузір’їв”. У книзі подається зоряна карта астрального культу Русі, науково обґрунтовано весь міфологічний пантеон Київської Русі та найстародавніші міфи предків і попередників нашого народу [12]. Стародавній календар свят наших предків майже не змінився, тільки був понівечений нововведеннями християнської церкви. Прив’язання до аутентичних культів християнських святих, без пояснень природної сутності, стерло з пам’яті наукове підґрунтя релігійних образів язичництва слов’ян. Але копіткою працею багатьох шанованих дослідників вдалося віднайти міфологічно-наукові паралелі і навіть визначити космогонічні концепції прадавніх вірувань. А у сформованому у слов’ян двовір’ї, за часів накладання філософсько-міфологічних християнських концепцій на язичницькі знання, визначити, які із святих мають імена

давніх богів. Так, ми і досі відзначаємо Різдво Світла (Коляду) на зимове сонцестояння, проводжаємо зиму і зустрічаємо весну на Колодії (Масляну), частуючи один одного млинцями — символом Сонця. Більшість зодіакально-обрядових свят збереглися: Водосвяття, Стрітення, Колодій, Великдень (весняне рівнодення), Радуниця, Зелені свята, Купало (літнє сонцестояння), Іллін день (трансформований християнством день Перуна), Спаси, Здвиження, Радогощ (осіннє рівнодення), Покрова. Досі наддніпряни вшановують Оранту-рожаницю та Покрову. У вишивці і писанках слов'ян присутні космічні сварги і сонячні оленці, і все та ж Богиня-Берегиня, образ якої ще з палеоліту втілює незбориму плідну силу землі, що підтримує нас і досі.

Література

1. *Знойко О. П.* Міфи Київської землі та події стародавні. — К.: Молодь, 1989.
2. *Шилов Ю.* Праісторія Руси-України VII тис. р. до н. е. — I тис. р. до н. е. — К., Хмельницький: Українське козацтво, 1998.
3. *Кибишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила // Опыт дешифровки протоархива XII–III тысячелетий до н. э. — К.: Аратта, 2001.
4. *Черниш Е. К.* Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі. — К., 1959.
5. *Бибилов С. Н.* Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке СССР // Материалы и исследования по археологии СССР. — № 38. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1953.
6. *Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси. — Изд-во “Наука”, 1987.
7. *Фаминцын А. С.* Божества древних славян. — Вып. 1. — СПб., 1884.
8. *Прокопий Кесарийский.* Война с готами. — М.: Наука, 1950.
9. *Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1372 г.* — СПб.: Вита Нова, 2012.
10. *Лев Диакон.* История / Пер. М. М. Копыленко. Комментарии М. Я. Сюзюмова и С. А. Иванова. — М., 1988.
11. *Гальковский Н. М.* Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. — В 2-х т. — М.: Индрик, 2000.
12. *Знойко О. П.* Міфи Київської землі та події стародавні. — К.: Молодь, 1989.

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Актуальні проблеми українознавства, с. 29–33

У сьогоденні нашого народу в умовах поширення масової культури все більш актуальним стає інтерес до українських традицій з метою збереження духовних цінностей нашого народу.

Шляхи розвитку гуманізму в етнокультурі українського народу та гуманізація освіти на засадах історико-культурологічних дисциплін — це ті нагальні питання, які ми розглядатимемо.

На початку ХХІ ст. в українському суспільстві розпочинається період усвідомлення нових духовних цінностей, відбувається неабиякий розмах української науки, інтелігенція переживає зміну поколінь, виникають нові напрями в усіх сферах мистецтв.

Явища, які відбуваються в умовах індустріального суспільства, безумовно, збільшують необхідність людини активізувати свою діяльність для досягнення якомога вищого рівня життя. Соціальний розвиток зумовлює необхідність завоювання людиною духовних цінностей на основі толерантності та взаєморозуміння. Людина зацікавлена у технічному прогресі, а митець — у творчості, де стверджується його осо-

бистість та індивідуальність. Життя людини залежить від рівня культури людства. Духовні та матеріальні блага людина створює завдяки власним зусиллям: “Особливим призначенням таким, яке... приводить людину в сумнів, чи зможе вона досягнути цього призначення чи ні, — людина має лише як істота моральна, тобто соціальна... Той, хто сам не призначає себе до чогось, той і не має призначення до чого-небудь” [1].

Духовні потреби людини до краси, неповторності природи, любові, гуманізму, творчості поступово домінують над соціальними. Адже з розвитком культури людства змінюються ідеали та зміст людського буття.

Нині однією з центральних проблем духовності українського народу є співвідношення людини в оточенні технічного прогресу та загального рівня зниження культури.

Наприкінці ХХ ст. в українській культурі набула поширення тенденція нової концепції людини та світу, пов’язана із самосвідомістю особистості щодо світу людей та природи. Нова концепція передбачає гуманістичний початок визначальним, більш значущим, ніж соціальний. Сутність гуманізму полягає в утвер-

дженні цінності людської особистості та загальнолюдських ідеалів, праві людини на щастя та самовизначення.

Своїм корінням гуманізм сягає епохи відродження. Сформувавшись як масовий рух та набувши потужності, ця течія згодом стала втіленням прогресивних сил людства та основою відносин між народами. Намагаючись виявити та зберегти своє буття, людина змушена, в ім'я збереження власної духовності, звертатись до гуманістичних знань та цінностей.

До недавніх часів українська наука та освіта інтерпретувалися в інтересах сусідніх держав. Наслідками фальсифікації історії та культури українського народу стало створення образу України як території, яка не мала власної державності. Час демократизації відкрив правду про минуле українського народу та дав можливість розв'язати проблеми подальшого духовного розвитку науки та освіти. Не випадково на сьогодні особливої ваги набули праці Д. Антоновича, Л. Білецького, М. Вознюка, М. Грушевського, в яких розглядаються проблеми духовності, гуманізму, національної самосвідомості українського народу. Особливої уваги потребує той факт, що, незважаючи на драматизм життєвих ситуацій, український народ зберіг свою одноманітність та світорозуміння. Якщо ж взяти до уваги багаторічний фактор розмивання культурно-ідеологічних систем, то нашому народу вдалось відстояти гуманістичне ціле українського етносу. Гуманістично-духовні принципи українства були сформовані за часів Київської Русі, козацтва, Геть-

маната. Завдяки Тарасу Шевченку, в його звертанні “До мертвих і живих, і ненароджених земляків” були піднесені ідеали єдності, віри, свободи українського народу. Виховання молоді на ідеях гуманізму є найважливішою передумовою духовності українського народу, його добробуту та потужним чинником розвитку сучасної української культури.

В українському фольклорі, філософії, історичній науці можна простежити мотиви гуманізму, адже ці ідеали відображають умови збереження людства та принципи загальнолюдського прогресу. Водночас треба відзначити, що хід прогресу іноді супроводжується відхиленням від гуманістичних ідеалів. В жодному разі наука не повинна використовувати антигуманні цілі, адже збагачення людини знаннями містить у собі невичерпне гуманістичне джерело.

У другій половині XVI ст. український гуманізм став зброєю, яка врятувала український етнос у його боротьбі за існування в період переходу до козацької доби. Український гуманізм тісно пов'язаний з традиціями грецького православ'я. Треба відмітити, що в вітчизняній науковій літературі розвиток українського гуманізму досліджений недостатньо. Першими українськими гуманістами були друкарі книжок та меценати, які впродовж життя вели боротьбу за українську національність. Вчені пов'язують виникнення українського друкарства з ім'ям Івана Федорова. На “руську мову” переклад Євангеліє Василь Тяпинський: “Не влох, не німець, не доктор, і ніякий поставлений межи попи, а русин своей Руси услугующий” [2].

Один з перших українських гуманістів, ентузіастів — В. Тяпинський намагався підняти рівень освіти свого народу.

У 1568 р. у Заблуднові Григорій Хоткевич видає “Євангеліє учительне”, де “з Божією помістю о інших книгах, церквам божіим потрібних, промишляти буду і накладу моего на то наложити не жалуючи, вскорі їх друкувати дам”.

Найвідомішим осередком гуманізму в українських землях було місто Острог, де меценат Василь Костянтинович Острожський влаштував власну друкарню, школу та зібрав гурток гуманістів.

На початку XVII ст. у Львові члени братства Ю. Рогатинець, К. Транквіліон організовують гурток гуманістів. Завдяки старанням львівського єпископа Гедеона Балабана, у 1576 р. розпочинає свою діяльність братство, де працює відомий гуманіст Памва Беринда. Львівські гуманісти велику увагу приділяли освіті, вихованню молоді, друкуванню підручників та богослужбових книг.

У першій половині XVII ст. ідеї гуманізму набули поширення у Києві. Організатором нового гуманістичного центру став архімандрит Печерської лаври Єлісей Плетенецький. За часи життя архімандрита Петра Могили лаврська друкарня видає розкішні “Тріодь постну” (1627) та “Тріодь цвітну” (1631).

На початку XXI ст. гуманізм утворюється в умовах багатомасштабних перетворень у житті наших сучасників, небувалих успіхів науки і техніки, позитивних змін у культурі. Педагогічна наука намагається комплексно підійти до розуміння

проблем виховання студентів у дусі сучасних моральних ідеалів. Нині в усі сфери життя увійшла масова культура. Комерціалізація суспільних відносин у поєднанні з масовими комунікаціями призвели до утворення масової культури.

Багатогранність соціальних відносин у буржуазному світі та конвеєрне виробництво переносить у культуру фінансово-індустріальний підхід. Споживачами комерційних творів стають мільйони людей: телеглядачі, уболівальники футболу. Наслідками масової культури є формування нового “класу”, здатного популяризувати цю продукцію. Таким чином, стрижнем життя індустріального суспільства є формування особистості, яка дуже легко піддається пасивному впливу засобів інформації.

У сучасному суспільстві для подальшого поступу усіх сфер культури дуже важливо зрозуміти розвиток гуманізму, його взаємозв'язок в етнічній культурі.

В умовах незалежної України відбувається повернення до кращих традицій виховання молоді в умовах поширення “масової культури” та глобалізації культури.

Період XX — початок XXI ст. характеризується поступовим зростанням наукових інтересів до витоків гуманізму в регіональних проявах, однак він уповільнений через економічні фактори. В умовах прискореної урбанізації та поширення “масової культури” все більш актуальним стає інтерес до витоків і розвитку українських традицій та звичаїв. Адже календарна обрядовість відображає етнічне, соціальне, історико-

культурне життя людей. Гуманістична ідея є домінуючою у вихованні сучасної молоді.

На сучасному етапі Україна, опинившись у кризовій ситуації, долає негативні тенденції соціально-економічного та духовного розвитку, які заважають інтегруванню в європейську спільноту: “Поглибився інтерес до джерел історії та культури України, до проблеми самовизначення людини в культурі” [3].

Нині на порозі великих зрушень, враховуючи багатолітній досвід розвитку нашої держави, українська культура має знайти сили залишитись яскравим вогником загальнолюдської цивілізації: “24 серпня 1991 року Україна раптово перемістилася з Азії в Європу, хоч Європа вважається світовою модницею, все ж вона оцінюватиме нас за нашим розумом. Що ми бідні — всі бачать, що ми потенційно багаті — теж усі знають, але шануватимуть нас європейські народи не за наші скарги на злидні, не за наш традиційний український мазохізм і навіть не за матеріальний достаток, що є річчю набутою, а передусім за рівень просвіченості наших громадян” [4].

Справді, тепер можна сказати, що в період “постіндустріалізму” в суспільному бутті проблема гуманізації освіти набуває глобального масштабу. Криза цивілізації і культур призводить до глобальної кризи освіти та зниження соціальної активності особи в інтелектуальній сфері. Очевидно, що “поки не буде здійснено перелом у розвитку соціальних відносин, не буде перелому ні в економіці, ні в політиці, ні в мисленні людини. Пріоритетність та гармонійність розвитку

соціальних і, певна річ, усього комплексу суспільних відносин у цілому — головна передумова та фактор раціонального оновлення суспільства та всіх його соціальних суб’єктів, у тому числі й особистість” [5].

Аналіз сучасного розвитку культури та освіти свідчить, що доцільною насамперед має бути переорієнтація культурних змін, які б підпорядковувались духовному світу людини (суб’єкта культури), а не засобам суспільної диктатури.

На початку ХХІ ст. у світовому масштабі намітилися процеси усвідомлення своєї етнічної ідентичності. Одним із підходів до вивчення етнічних спільностей “як соціальних конструкцій, що виникають та існують в результаті цілеспрямованих зусиль політиків і творчої інтелігенції для досягнення колективних цілей є насамперед забезпечення соціального комфорту в межах культурно-однорідних співтовариств” [6].

Нині технічний прогрес впливає на характер економічних, політичних та культурних процесів, взаємопов’язаних між собою. “...у новому світі доброзичливість тих, чия релігія вимагає захисту, буде не просто моральним обов’язком, а обов’язковою умовою для виживання. Людське тіло не може довго жити, якщо руки перебувають у конфлікті з ногами, а шлунок ворогує з печінкою. У цілому людське суспільство набуває ознак єдиного людського організму, і якщо ми будемо існувати й надалі, то повинні знайти почуття, звернені до підвищення благополуччя всіх, при цьому прагнення до індивідуального благополуччя має бути спрямоване

на весь організм, а не на окремі його частини” [7].

Однією з найглибших сучасних проблем є перехід від співіснування держав до культурного інтеріснування. Чинник унікального простору визначає загальну історичну долю народів, які формуються у співдружність етносів та їх культур.

Отже, ця теорія знайшла своє висвітлення у працях А. Тойнбі, П. Сорокіна і Л. Гумільова. Виходячи з такого погляду на проблему, можна припустити, що в ХХІ ст. результатом співіснування суперкультур буде нове співвідношення сил, геополітична, економічна, цивілізаційна картина світу. “Досвід історичного прогнозування свідчить про те, що майбутнє важко передбачити в усіх деталях і проявах. Можливо лише говорити про більш чи менш імовірний сценарій розвитку історії. Нині можна зафіксувати як історичний факт початок глибинних перетворень сучасної цивілізації” [8].

Література

1. *Фейербах Л.* Избранные философские произведения: В 2 т. — М., 1995. — С. 343.
2. *Антонович Д.* Українська культура. — К., 1993. — С. 113.
3. *Шейко В. М.* Самовизначення людини в культурі // Вісн. Держ. акад. кер. кадрів культури та мистецтв. — К., 2000. — № 4. — С. 5–13.
4. *Нарис історії “просвіти”.* — Л.; Краків; Париж, 1993. — С. 8.
5. *Социальные отношения: проблемы, перспективы развития.* — К., 1993.
6. *Тишков В. А.* Очерки теории и политики этничности в России / РАН. Ин-т этнологии и антропологии. — М., 1997. — 462 с.
7. *Russel B.* Has Religion Made useful Contribution to Civilization? An Examination and a Criticism. — London: Watts&Co., 1930. — P. 56.
8. *Шейко В. М.* Історичні аспекти розвитку індустріальної цивілізації на шляху до інформаційного суспільства // Грані: Наук.-теорет. і громадсько-політ. альбом. — Д., 2000. — № 6. — С. 22–26.

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

Актуальні проблеми українознавства, с. 34–38

Два десятиліття минуло від відновлення українським народом своєї державності та визнання суверенності держави на міжнародному рівні. Чи набула Українська держава за цей час виразних рис повноцінного суб'єкта міжнародного права? Як соціально-психологічна структура, її етнокультурний компонент вплинув на творення структури держави, чи привнесені зміни стали благом для титульної нації? Спроба відповісти на ці питання породжує прикрі роздуми. Ідеологічний диктат “совітської” системи змінився економічною “доцільністю” набридлих утопій будівничих-неофітів; недоторканна та цілісна (за Конституцією України) територія держави стрімко стає лише майданчиком для розповсюдження товарів та слабо контрольованих потоків мігрантів, об'єктом непрозорих політичних “гешефтів” із виразним присмаком наживи для паразитуючих олігархічних груп.

У сучасних українських політичних реаліях, що визначаються творенням громадянського суспільства, неналежний рівень політичної культури зумовлюється недостатнім залученням до її формування традиційності як особливої форми ет-

нічного буття, що мала б визначати саму сутність середовища функціонування тієї самої культури, а також й етнопсихологічні особливості її репрезентантів як найвищого рівня у політичній структурі держави — урядовців, політиків, так і нас із вами — громадян України.

Проте, що можна сказати про повагу до титульної нації чинним президентом, який перебуває у перманентному зависанні між черговими “харківськими” угодами, чи про чужиність до української культури міністра-”освітянина”, директивам якого так стійко опирається студентська молодь, збурена його “політичними” пасквілями, спрямованими на нищення історичної пам'яті народу, чи про ставлення до української мови прем'єр-міністра, або про начебто невмотивований вияв дивної ідіосинкразії у міністра Бориса Колеснікова на логотип України?

Зупинимось детальніше на останньому випадку. Йдеться про виступ п. Колеснікова стосовно зображення двох малюків — Гарнюні та Спритка, — зодягнених в українські барви, строї. Їх образи мали б стати символами України при проведенні Євро-2012. У той час становище країни

було доволі непростим. Протягом останніх років оспалий “український” істеблішмент зробив кілька провальних політичних кроків як в країні, так і закордоном; здача спортивних об’єктів йшла мляво, хаотично, оповита флером темних оборудок та людських жертв на будівельних майданчиках. Очільникам західних держав уривався терпець. Вони збирались зробити демарш. Водночас почали мусуватись у світових мас-медіа якісь чутки про прояви в країні ксенофобії, небезпеку перебування там уболівальників. І саме, щоб зняти цей негатив, дизайнери, на мій погляд, запропонували чудове рішення, що мало б викликати цілий комплекс позитивних емоцій, породжених специфічними соціальними пусковими стимулами, “вмонтованими” в логотип, які б мали “запустити” батьківську, опікувальну поведінку (нагляд, догляд, піклування) при розгляданні цієї малечі, тобто породити сприятливу атмосферу для полілогу, зрештою, відкрити країну відвідувачам, а самій країні — стати гостинним господарем. Яка ж була реакція віце-прем’єр-міністра України? — Під час прес-конференції щодо підсумкової роботи уряду з підготовки проведення Євро-2012 в Україні той сказав: “Мне не нравятся эти символы. И такое впечатление, что он (конкурс) проходил между ветеранами или МИДа, или Рейха”. Психологічний стан мовця при цьому був збуджений, draжливий, а тип мовця можна було охарактеризувати як конфліктний. Стереотип ставлення чиновника до цих символів послужив засобом етнічної ідентифікації, підставою проведення паралелей

і визначення спорідненості культурних моделей мовця та слухацького загалу, збуривши море негативних емоцій у країні, адже ж цей провальний виступ транслиювався кількома телевізійними каналами пару днів поспіль.

Здавалося б, слід давно втямити, що традиційна українська символіка й, особливо, наша мова, як вершинна складова ієрархічної системи символів, належать до найвищих життєвих цінностей українського народу, і нехтувати ними, перебуваючи серед українців, — це означає чинити аморально. Так діють лише “цивілізатори” не закорінені в культуру автохтонів, які змушені послуговуватися часом не стільки розумом, тактом та здоровим глуздом, скільки відчуттями, мотивуючи своє ставлення до наших святощів своєю шкалою схильностей, спокус, симпатій, неусвідомленою готовністю до певних дій, джерела якої іноді нам можуть видаватися химерними, — проте, все це є проекцією розгортання іншого, не українського етнокультурного коду на онтологічну реальність української людини і загалом на наш народ, бо ж безнаціональної культури немає. Подібні факти (а їх можна навести сотні!) не сприяють стабільності структури соціуму.

Згідно з аналітичним оглядом “Становище української мови в Україні в 2012 році” [5] вперше за роки незалежності зменшилась частка школярів, які вивчають українську мову (з часом це позначиться на вишах — зменшиться частка державних замовлень на вчителів української мови, знизиться потенціал кафедр україністики, що, у свою чергу,

позначиться на рівні викладання та засвоєння гуманітарних знань українськими дітьми в школах), також вперше за багато років сумарний тираж книг, що друкуються українською мовою в Україні, сягнув нижче половини від усіх книг, надрукованих в Україні. У тому ж огляді зазначено, що в усіх 29 містах України з населенням понад 300 тис. осіб, українська мова як рідна визнається 67,5 % містян, а російська як рідна — 29,6 %, і водночас етнічний склад в Україні такий: автохтони становлять 78 %, російського кореня громадян маємо 17 %. Російською мовою в Україні видається понад 60 % сумарного тиражу газет, 83 % — журналів, продається 87 % книг — переважно завезених із РФ. Таке необдумане (щоб не сказати злочинне) звуження українського інформаційного простору в країні чинним урядом може призвести також до подальшої деградації повсякденного усно-розмовного українського мовлення і, відповідно, мовно-культурної асиміляції громадян.

Відомий американський професор психології Каліфорнійського державного університету К. Мак-Доналд зазначив, що ідеологічна обробка все ще залишається ключовою людською адаптацією, яка спроможна формувати висококогезійні соціальні групи [6]. З цього погляду ми можемо розглядати “Русский мир” як одну із форм еволюційної групової стратегії у сучасних глобалістських реаліях, що спрямована на завоювання домінантних позицій не тільки на теренах СНД, а й в ЄС, США, Канаді. До того ж група, що використовує цю стратегію, не

обов’язково має асоціювати себе із захисницею національних інтересів народів РФ, навпаки, — цій державі може бути відведена роль країни-симулякра. Сила групової стратегії “Русский мир” ґрунтується: на облудній експлуатації лібералістичних симпатій новітнього світопорядку, яка знаходить вияв, зокрема, і в занадто розширеному формулюванні поняття російської ідентичності; широкому залученню Російської Православної Церкви до практик, що далеко виходять за межі її компетенції (наприклад, в Україні, Болгарії вона використовується для ведення інформаційно-психологічних війн із метою руйнування історичної національної пам’яті, свідомості народів; як штрих, чого тільки варта заява клеврета РПЦ намісника Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври архієпископа Павла: “Если меня будут допекать украинским, тем более не настоящим, а тем, во что они его превращают — в не поймешь какой-то полупольский, полунепонятный язык, — то я буду говорить на русском” [7]); настирливому нав’язуванню агресивної імперської російської культури, поданій у привабливій універсалістській обгортці; ефективному використанні міжнародних бізнесових комунікацій та високому рівні кооперацій з діаспорою.

У статті [8] відомий канадський учений Зенон Когут показує, що навіть після поглинення України Московією, національна ідентичність вже як частина імперської продовжувала існувати протягом століть. Це тривало завдяки поважному становищу української еліти в імперській

адміністрації, збереженню українського звичаєвого права (ця правова особливість існувала до Жовтневого перевороту 1917 р.), епізодичному відновленню деяких традиційних українських правових та військових інституцій (наприклад, козацьке військо під час війни з армією Наполеона, у Кримській війні 1853–1856 рр., у Російсько-японській війні 1904–1905 рр.: Маньчжурський театр воєнних дій, оборона Порт-Артура), продовженню розвитку своєї власної оригінальної літератури та мови, традицій українського історіописання та національної історіографії (козацькі хроніки та історична література XVIII ст.: політичний трактат “Історія Русів”, літопис Самійла Величка, Володимир Антонович та документальна школа, праці Михайла Грушевського, державницька школа), суспільно-політичній та науковій діяльності українських товариств. Зрештою, українці боролись зброєю з окупантами протягом 1917–1952 рр. поспіль. Історик Д. Білий згадує про героїчні бої кубанців-українців із карателями в горах Кавказу ще в 1939 р. (“совєти” там застосовували широкомасштабні газові атаки з літаків) [9].

Переважає частина сучасної владної еліти, яка у більшості своїй є вихідцями зі сходу України, — це номенклатура, що скористалась своєрідністю світогляду громадян цих теренів, у якому давній пієтет місцевого люду до анархістичного ідеалу держави поєднався з ординською ментальністю представників “північно-східного” сусіда. У результаті виник потужний рух до столиці — новочасний “Drang nach West”.

Як згодом виявилось — рух без суспільно значущої мети: “голлізмом” там і не пахло.

Ділки, не закорінені в національну культуру, позбавлені “перспективи розуму”, як казали в XVII ст. випускники давньої славної Києво-Могилянської академії, співатимуть дифірамби творцям концепції позаблокового статусу країни, “досконало” обґрунтовуватимуть необхідність приєднання країни до Митного союзу, посилаючись на економічну кризу та начебто культурну близькість держав цього блоку. А народний досвід свідчить нам: “Москалеві годи, як трясці, а він все бісом дивиться”. Тож тримаймо порох сухим у порохівницях!

Література

1. *Проблеми та перспективи української реформації* / Г. В. Щокін, В. І. Куценко, М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2001.
2. *Україна: інтелект нації на межі століть: Монографія* / Кер. авт. кол. В. К. Врублевський. — К., 2000. — С. 74.
3. *Кувєда В. Т.* Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. — Донецьк: Укр. культурологічний центр, 2007. — С. 236.
4. *Шусть В. В.* Традиційність пізнавально-мислительних процесів людини як предмет історико-психологічних досліджень. Електронний збірник матеріалів кафедри соціальної і прикладної психології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?PHPSE>

SSID=2d006c167a305f2197374ecbb76e1d70&topic=4948.0

5. *Становище української мови в Україні в 2012 році.* — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dobrovol.org/project/10/>
6. *MacDonald K. B.* The Culture of Critique: An Evolutionary Analysis of Jewish Involvement in Twentieth-Century Intellectual and Political Movements. Westport, CT: Praeger, 2002. — P. 421.
7. *Вестник.* — № 90. — 30 авг. — 2007.
8. *Kohut Z.* The question of russo-ukrainian unity and ukrainian distinctiveness in early modern ukrainian thought and culture // Culture, nation and identity. The ukrainian-russian encounter. 1600–1945 / Ed. by A. Kappeler, Z. Kohut, F. Sysyn, M. von Hagen. — Edmonton, Toronto: CIUS, 2003. — P. 57–86.
9. *Білий Д.* Малиновий клин. — К.: Тов. “Україна”, 1994. — С. 117.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КИТАЄМ

Актуальні проблеми українознавства, с. 39–47

Досвід Китаю свідчить, що і в третьому тисячолітті для забезпечення ефективного розвитку необхідна певна толерантність щодо проявів транснаціональних політичних процесів. Більше того, тільки державі під силу знаходити баланс між субнаціональними, національними та транснаціональними інтересами різних політичних та національно-культурних акторів. На міждержавному рівні спілкування необхідно створювати ефективні механізми взаємодії у локальному, регіональному та глобальному вимірі міжнародної системи. В процесі дипломатичного стратегіювання на принципах “взаємності” всіх рівнів виникає “транскордонна взаємодія”, “глобальний потік зв’язків”, “транскордонний світ” [1]. Разом з тим на тлі формування транскордонного світоустрою не зникає держава як гарант безпеки.

У цьому контексті безпека може стати транскордонною, тобто досягти стану достатньої (“взаємної”) захищеності всіх зацікавлених (у першу чергу суміжних) держав від негативного впливу загроз, що виникають (в середині держави, на кордоні, зовні) і діють “крізь кордон”

або порушують нормальне функціонування систем транскордонної комунікації (режим транскордонних водотоків, газотранспортних систем та нафтогонів, шельфових родовищ). Транскордонна безпека передбачає підтримку сформованої системи транскордонних зв’язків та узгоджений контроль держав над транскордонними потоками і факторами з метою не допустити “транснаціоналізації” масштабів їх поширення. Таким чином, виникає “матрьошка” безпеки, у ядрі якої стоїть держава.

Нині в Євразії виникли умови для розвитку трансрегіональних спільнот, які об’єднуються навколо Балтійського, Баренцового, Чорного, Середземного, Каспійського, Північно-Китайського морів. Тут триває пошук симетрій регіонального співробітництва в різних галузях міжнародного політичного та економічного життя, у тому числі координації принципів воєнної, економічної, гуманітарної безпеки. Надзвичайно важливим елементом співпраці стає забезпечення глобальної енергетичної безпеки. У цьому вимірі безпеки завданням дипломатії стає забезпечення енергетичної самостійності країни за

рахунок диверсифікації джерел постачань паливно-енергетичних ресурсів. Така енергетична дипломатія нині здійснюється в умовах ускладнення політико-правового, економічного, технологічного, соціально-культурного та географо-демографічного середовища міжнародної системи. Діяльність світового паливно-енергетичного комплексу протягом 40-ка останніх років із забезпечення доступу до паливно-енергетичних ресурсів та засобів доставки їх до споживача (нафтові та газотранспортні системи) стала стратегічним інструментом впливу на перебіг міжнародних відносин. Енергетична дипломатія стає не тільки механізмом погодження інтересів, а й дипломатичної диверсії.

Україна виступає важливим елементом євразійської системи безпеки. Аналіз та узагальнення тисячолітньої традиції та досвіду взаємодії з сусідами та суперпотугами на трансєвропейських торгових шляхах може сприяти українській дипломатії в пошуку механізмів стратегіювання ситуації на свою користь [2].

На нашу думку, існують реальні можливості для стратегіювання ризиками через дипломатичне позиціонування України як регіонального лідера у Євразії.

Це можливо навіть в умовах нинішнього ускладнення політичної, економічної, технологічної та соціальної сфер життя людства. Про загострення свідчить той факт, що з моменту розпаду біполярного світу розгорнувся і не вщухає дискурс про новий світопорядок, а основну загрозу життєдіяльності людству становлять політичні виклики [3–5].

Аналітик світового банку Дж. Фіннерті (Finnerty John D.) стверджує, що рівень політичних різниць, які необхідно враховувати при проведенні міжнародного інвестування, досяг сімдесяти відсотків [6].

Останнім часом науковий дискурс, як свідчать українські вчені, сконцентровано на геополітичному й геополітичному та геокультурному вимірі перспектив дипломатичного діалогу в Євразії. Особливо гостро полемізують з приводу процесів розвитку країн регіону дипломати США, ЄС, РФ та КНР.

Протистояння позицій КНР та РФ проти агресивних намірів США спостерігається в ряді регіонів. А саме, у Північній Африці (Сирія), на “Новому шовковому шляху”, на островах Сенкаку в Східнокитайському морі, на Північному морському шляху (Циркумнорд).

Суть протистояння полягає у змаганні за право створювати і підтримувати правила міжнародного порядку. Альянс ряду країн Європи на чолі з США розраховує на збереження старого міжнародного порядку, а взаємодія таких країн, як Росія, Китай, Індія, Південна Африка, спрямована на створення нового і, на їх погляд, більш рівноправного міжнародного порядку. Проявом нових дипломатичних тенденцій став дискурс у рамках РБ ООН з приводу обговорення проекту резолюції з питання Сирії. Росія та Китай висунули тріаду принципів урегулювання кризи: (1) “влада має бути гуманною” — (2) “недопустимість військового втручання іноземних сил” — (3) “неефективність санкцій”. Таку тріадну вимогу до суперпотуг

підтримали Індія, ПАР, Бразилія. Ця єдність однозначно свідчила про можливість нового альянсу. Про це саме свідчить порядок денний зустрічі країн БРІК навесні 2013 р.

Така активізація політики ряду країн підтверджує той факт, що міжнародна спільнота прагне повернутися до споконвічної “взаємності”, яка нині виражається тріадою стратегіювання у вигляді: (1) політика — (2) маневр — (3) діалог.

Нині всі актори міжнародного життя змушені позиціонувати свої інтереси в ході дипломатичного стратегіювання в межах вищезгаданої тріади. Зокрема, програмою США стратегіювання в Євразії озвучується в контексті атрибутів західної тріади: (1) “режим демократизації” — (2) ідеологеми “лібералізації” — (3) “гуманності”. У цьому випадку мова йде про поглиблення контролю над економічними і торговельними зв'язками між країнами Південної та Центральної Азії. У політиці США в Євразії особливе місце відведено Афганістану [7]. У контексті довгострокових економічних та політичних інтересів США саме Афганістан має стати важливим вузловим пунктом та перехрестям торгово-транспортних шляхів. Афганський проект позиціонується американською дипломатією як центр зосередження зусиль світової спільноти. І метою зусиль названо необхідність стабілізації ситуації в Афганістані як основи миру в усій Центральній Азії. Проте, аналітики вважають, що Афганістан є нестабільною країною в усіх відношеннях. І нині ця країна не може бути геополітичним центром чи моделлю роз-

витку для сусідніх держав. Можна чекати лише поширення нестабільності і, відповідно, поширення впливу США на весь регіон Центральної та Південної Азії. І американський проект “нового шовкового шляху” сприятиме цьому процесу [8].

Розробниками американського проекту “Нового шовкового шляху” у формі програми “демократизації традиційного механізму древніх шляхів доставки товарів, людей та ідей через кордони країн регіону” стали заступник держсекретаря США з питань Південної і Центральної Азії Роберт Блейк та глава Інституту Центральної Азії та Кавказу при Університеті Джонса Хопкінса Фредерік Старр. Адміністрація Б. Обама активно підтримала проект. Про це свідчила “дипломатія канонерок” попереднього держсекретаря США Х. Клінтон в країнах Центральної і Південної Азії, які безпосередньо межують з Афганістаном. Було наголошено на підтримці проекту трансафганського коридору в Центральній Азії. Передбачається спорудження газопроводу з Туркменістану через Афганістан у Пакистан із можливим продовженням його до Індії. Зацікавленість у проекті підтвердила дипломатія Туркменії, Пакистану, ряду ТНК, насамперед американської “Юнокал” і аргентинської “Бридас”. Було підготовлено техніко-економічне обґрунтування і відбулися численні раунди переговорів дипломатів Туркменістану, Афганістану і Пакистану. Пізніше цю ідею Ф. Старр більш детально розгорнув у концепцію “Велика Центральна Азія”. Нині Ф. Старр пропонує оновлену її версію “Нового Шовкового шляху” [9], де об-

ґрунтовує провідну роль Америки в регіоні тим, що США є найбільшим інвестором і гарантом балансу інтересів країн регіону. Проте в програмі існують винятки.

Зокрема, місця для Китаю в американській моделі “Нового Шовкового шляху” не відведено. Тобто американські вчені при стратегіюванні ситуації на Сході не врахували ряд специфічних аспектів ведення справ у Євразії. Спостерігається відсутність “корелятивного” мислення, що означає навмисність виключення інтересів Китаю. “Корелятивне китайське мислення”, згідно з ідеєю західного вченого Джозефа Нідема [10], вимагає від “моделі” поведінки врахування всього комплексу проблем.

Тут варто було б згадати аналітикам США, що в 1994 р. один з лідерів КНР, а саме Лі Пен, практично першим зробив крок в цьому напрямі і запропонував “модель” спільного творення сучасної версії Шовкового шляху [11].

І власне, той факт, що в США не почули Лі Пена, змусив Китай розпочати здійснення проекту власної транспортної інфраструктури в Євразії. Пекін планує створити сухопутний “міст” до Європи та “піти” в Європу Північним морським шляхом. Таке просторове стратегіювання, яке спирається на дипломатію та морську міць Китаю, отримало назву стратегією “намисто перлин” [12].

Стратегіювання “мережею перлин” спрямоване на реалізацію китайського концепту створення південно-західної дуги “Великої Східної Азії”. Мережа має об’єднати як енергетичні, так і торговельно-транспортні

маршрути: від Синьцзяня до Аравійського моря; центр Євразії зі Світовим океаном (Каракорумська дорога), макрореґіон “Розширена Центральної Азії” з “Великою Східною Азією” (газотранспортні системи). Таким чином, у Пекіні прагнуть залучити Іран та Афганістан в широку південно-західну дугу “Великої Східної Азії” під китайським контролем [13]. Головною перешкодою зазначеного проекту, а також планів Китаю із поширення свого впливу в Північній Африці (Лівія, Сирія), Південній Азії (Іран, Пакистан, Сінгапур) залишаються інтереси та проекти США. Вашингтон активно протидіє планам Пекіна зі спорудження торгово-транспортних коридорів, що розгалужуються віялом з північно-заходу КНР вздовж узбережжя Перської затоки і Африки. Китай, у свою чергу, створює альянси не прямого, а дотичного протистояння США.

Зокрема, Пекін стимулює прискорення реалізації проекту “Енергетичний клуб” ШОС. Проголошеною метою створення ЕК ШОС слугує мета гармонізації інтересів Китаю і Росії. Проте, антиамериканську спрямованість такого альянсу було продемонстровано дипломатичною практикою нового керівництва КНР під час зустрічі з керівництвом РФ у Москві та лідерами БРІК у Південній Африці навесні 2013 р.

В американській моделі “Великого шовкового шляху” вагоме значення приділяється історичним передумовам виникнення “шовкового шляху” та ролі центральноазійських країн у цій справі [14]. Проте, ця цікава теза теж перенасичена політичними міфами та ідеологемами.

Західні та східні історики дипломатії стверджують, що саме китайська дипломатія ініціювала створення “Великого шовкового шляху”. Існував реальний персонаж, а саме дипломат Чжан Цань (138–126 рр. до н. е.), який у пошуках союзників на Заході проти войовничих кочових сусідів, що стояли на кордонах Китаю, мандрував процвітаючими землями, населення якого прагнуло миру і готове було торгувати [15–18]. Ханський Китай одразу зрозумів можливі вигоди від торгівлі на віднайдених маршрутах. Так, у результаті невдалої у воєнному вимірі дипломатичної місії було віднайдено економічну складову з потенціалом “взаємності”. Дипломатія “пошуку взаємності” отримала тріаду завдань: (1) познайомитися — (2) торгувати — (3) продовжити дипломатичні пошуки. Таким чином, торгово-дипломатичний маршрут на Захід здобув визнання, підтримку та назву по одному з основних предметів торгівлі — “Великий шовковий шлях”.

Нині вже встановлено, що між Сходом і Заходом існували й інші “товарні” маршрути. Системне вивчення закономірностей розвитку торговельних маршрутів привело до досліджень історико-металургійного напрямку. Серед них найбільш детально розробляється тематика, пов’язана з Циркумпонтійськими і Євразійськими металургійними провінціями. Перша стала основою виробничого і культурного розвитку в періоди раннього та середнього Бронзового століття на величезній території від Балкан, степової та лісостепової зон Східної Європи та Кавказу до Анатолії, Месопота-

мії і Західного Ірану. Ще в процесі формулювання проблематики Циркумпонтійської провінції було висловлено припущення про ймовірне входження до неї Анатолії, Західного Ірану і деяких інших територій Східного Середземномор’я і Близького Сходу [19].

З середини II тис. до н. е. на території Північної Євразії спостерігався різкий стрибок металургійного виробництва, пов’язаний з використанням олов’яної бронзи. У пік “бронзолivarної революції” кардинально мінявся звичний уклад життя як у центрах древніх цивілізацій, так і в периферійних зонах. Починає функціонувати трансєвразійський “олов’яний” шлях. Трансєвразійський “олов’яний” шлях пролягав на Захід двома напрямками. Один з них йшов через середній Урал до Волго-Кам’я, другий — на Південь від Уралу через степове Поволжжя в бік Дніпра. Ця гілка “олов’яного” шляху збігається з найважливішою стародавньою комунікацією — трансєвразійським “Степовим коридором”.

Трансєвразійським “олов’яним” шляхом доставлялися й інші товари: бурштин, лазурит, нефрит. “Бурштинові” шляхи з’єднували стародавні цивілізації Сходу із Середземномор’ям; “лазуринові” зв’язували територію Бадахшана (Південно-Східний Таджикистан і Північно-Східний Афганістан) з центрами давньосхідних цивілізацій у долині Інду, Месопотамії, Єгипті, Анатолії.

На шляхах виникали центри торгівлі. Таким центром стало місто Давань (територія Фергани). Місто стояло на “нефритовій дорозі” з

Індії, “царській дорозі” (Шох-Рох) з Візантії і Риму, “дорозі золота” з Алтаю і Сибіру, “скіфській дорозі” з країни Аланії та з берегів Дніпра.

Після підписання посольсько-торговельної угоди з Китаєм, Давань став опорним центром і “Шовкового шляху”. У ХІХ ст. німецький учений-географ Фердинанд фон Ріхтгофен назвав цей маршрут “Великим шовковим шляхом” [20]. Траса була прокладена в II ст. до н. е. від столиці Давань — Ерші до міста Ю чи Ючен (Узген) і прямувала через Ош, гірські перевали в Кашгар, оазисами пустелі Такла-Макана, північ озера Лоб-Нор. Далі маршрути йшли від “Великої Китайської стіни” сухопутним та водним шляхом у Ханбалик (Пекін), Сангон (Гонконг), Корею, Японію, Індонезію й Індокитай. У 114–108 рр. до н. е. в Давань з Китаю прибувало до 10-ти великих посольств (караванів). Дорога через Кашгар-Фергану йшла в Східну Європу [21].

З деякими перервами маршрути діяли до кінця ХІХ — початку ХХ ст. Іноді (у період воєн) “Великий шовковий шлях” йшов з Таримського басейну на захід через важкодоступні відроги Паміру або у верхів’ях Амудар’ї до Індії, а звідти по річці Інд, морем у Перську затоку. Інший маршрут пролягав до південного берега Іссик-Куль, по річці Талас, через Тараз (Джамбул) чи до річки Або і вливався в “дорогу золота” чи “скіфську дорогу”, по річці Сирдар’ї до Південного Уралу, річці Ембі, Волзі — у північнопричорноморські степи, через Азовське і Чорне моря до Сирії або через протоку Дарданелли — до Греції і Риму і далі в Західну Європу.

Крім лазуриту в країни Передньої Азії з Согдіани і Бактрії вивозили сердолік, а з Хорезму бірюзу. Археологічні відкриття останнього часу дають можливість виявити невідому раніше систему зв’язків другої половини I тис. до н. е. Йдеться про “західний меридіональний шлях”, що пов’язував Центральну Азію і територію сучасних слов’ян з південно-західними районами Китаю, північної Бірми і північного В’єтнаму. Відкритий у II ст. до н. е. караванний шлях з Китаю до Передньої Азії згодом став головним шляхом вивезення китайського шовку; тим же шляхом доставляли в Китай з греко-римського світу скло і кришталі. Під впливом Заходу у Середній Азії виникла скляна промисловість, а під впливом Сходу — металева. Японські вчені вважають, що согдійські купці у VII–VIII ст. н. е. йшли і морськими шляхами з вантажем сандалової деревини в Самарканд, Ірак, Індію, Китай [22].

Сучасна територія України здавна стояла на розгалужених торговельних шляхах постачання міді, олова, заліза, срібла. У III–II тис. до н. е. Давня Русь вела велику торгівлю нефритом. Нефрит поставляли з Алтаю через Урал і далі до берегів Дніпра та Чорного моря [23].

Усі ці шляхи починають відігравати важливу роль у період раннього середньовіччя, особливо починаючи з епохи Тюркського каганату. Тоді тюрко-сасанидський конфлікт призупинив діяльність південного маршруту. Для забезпечення контролю над сухопутними трасами “Шовкового шляху” каганат направив посольство до Візантії на

чолі з согдійцем Маніахом. Переговори пройшли успішно і зв'язок з Близьким Сходом південними трасами було поновлено. Проте північні шляхи через Волзьку Булгарію, водні шляхи Дніпра та Дунаю активно функціонували весь час. У Сибіру, Булгарії, Київській Русі, у Південній і Західній Європі (Італії, Німеччині, Франції, острові Готланд, Великобританії) розрахунковою валютою слугувала золота монета [24].

Тобто сучасна Україна теж причетна до великих історичних шляхів і може претендувати на участь у сучасних проектах як США, КНР так і РФ.

Інша можливість України пов'язана з Північним морським маршрутом. Нині, коли зменшується льодове покриття Арктики, спрощується доставка товарів Північним морським маршрутом сполучення. Китай давно вже прагне скористатися можливостями Північного Морського шляху для спрощення доставки товарів у Європу, оскільки економіку Китаю значною мірою забезпечує зовнішня торгівля (майже половина ВВП Піднебесної залежить від вантажоперевезень). Північний морський шлях скорочує звичний маршрут від Шанхая до Гамбурга на 6400 км.

Інший інтерес до Арктики зумовлено пошуком доступу до запасів паливно-енергетичних ресурсів (35 % світових запасів нафти і газу). Тут видобувається 98 % алмазів, 90 — золота, а також нікелю, платини РФ.

Для України надзвичайно важливим моментом є той факт, що в інфраструктуру Північного морського шляху необхідно вкласти

46,5 млрд рублів. Ці кошти потрібні на оновлення криголамного флоту й удосконалення системи управління, модернізацію арктичних портів і створення сучасної системи навігаційно-гідрографічного та гідрометеорологічного забезпечення. Українська суднобудівна галузь могла б отримати значні замовлення від учасників Північного проекту.

Китай обрав саме таку стратегію. Дипломатія КНР ще в 2006 р. виступила ініціатором розширення складу постійних спостерігачів в Арктичній раді. Таким чином, дипломатія КНР прагне поліпшити зв'язки з арктичними країнами і розширити можливості для приєднання до проектів в Арктиці. На сьогодні до складу Арктичної ради входить 8 держав: США, Канада, Норвегія, Швеція, Росія, Данія, Фінляндія та Ісландія. Рада була створена з ініціативи Фінляндії у 1996 р. З метою мобілізації ресурсів для захисту навколишнього середовища і розвитку Арктики. У 2013 р. в Раді головує Канада, а кілька європейських країн вже отримали статус спостерігачів.

Українська дипломатія нині певним чином активізувала зусилля в східному напрямку. А саме, на запрошення голови КНР у 2010 р. відбувся державний візит Президента України до Китаю. У рамках візиту Президентом України було підписано з головою КНР спільну заяву щодо підвищення рівня українсько-китайських відносин. Крім цього, Україна і Китай підписали 13 документів з актуальних питань розвитку політичної та економічної співпраці. У квітні 2011 р. під час візиту Прем'єр-міністра України в КНР

для участі в ювілейному Боаоському азіатському форумі ним було проведено низку зустрічей з керівництвом КНР. У 2012 р. були проведені переговори про співробітництво країн ПЕК.

Україна зацікавлена у співпраці з Китаєм у сферах сільського господарства, енергетики, будівництва об'єктів інфраструктури, а також у космічно-авіаційній та військово-технічній сферах.

Ми є прихильниками поміркованої, виваженої практики взаємовідносин з іншими країнами світу. Дипломатія має бути орієнтованою на національні інтереси і враховувати інтереси та традиції іншої сторони. А особливо в період зміни складу еліти в КНР.

Література

1. *Callahan William*. Nationalism, Civilization and Transnational Relations: The Discourse of Greater China // *Journal of Contemporary China* 14 (43), 2005. — P. 269–289.
2. *Кагарманова Н. И.* Восток и Запад. Парадоксы познания. — М.: Изд-во “Ленанд”, 2012. — 576 с.
3. *Enhaddadi Mohamed*. Dilemmes energetiques / Mohamed Benhadadi et Guy Olivier; preface de Bernard Landry. — Quebec: Presses de l'Universite du Quebec, 2008. — xviii, 198 p.
4. *Brokelman Bertram*. Die Spur des Ols. Sein Aufstieg zur Weltmacht. — Berlin: Osburg Verlag. — 2010. — 623 S.
5. *Hagedorn K.* Particular Requirements for Institutional Analysis in Nature-Related Sectors // *European Review of Agricultural Economics*. — 2008. — Vol 35. — № 3. — P. 357–384.
6. *Finnerty John D.* Securitizing Political Risk Insurance: Lessons from Past Securitizations / *International Political Risk Management. Exploring New Frontiers*. — Washington, D. C. The World Bank, 2001. — P. 77–147.
7. *Кохманд Х.* Новая стратегия США — НАТО в Афганистане // *Дипломатическая служба*. — 2012. — № 2. — С. 20–25.
8. *Зусманович А. З.* Империалистический раздел бассейна Конго (1876–1894). — М.: Изд-во Восточной литературы, 1962. — 355 с.
9. *Starr S. Frederick*. Afghanistan Beyond the Fog of Nation-Building: Giving Economic Strategy a Chance / *S. Frederick Starr* // *Silk Road Paper*, 2011 (January). — 30 p.
10. *Зиновьев А. Л.* Фактор понимания. — М.: Алгоритм, Эксмо, 2006. — 528 с.
11. *Xiang Lanxin*. An alternative Chinese view / *Xiang Lanxin* / *China's expansion into the Western hemisphere: implications for Latin America and the United States*. — Washington, D. C.: Brookings Institution Press, 2008. — P. 44–58.
12. *Womack Brantly*. China among unequals: asymmetric foreign relationships in Asia, Singapore: Hackensack, NJ, World Scientific, 2010. — ix, 540 p.
13. *Biebuyck W.* European Imaginaries and the Intelligibility of Integration / *W. Biebuyck* // *Journal of Contemporary European Studies*. — 2010. — Vol. 18, no. 2. — P. 161–180.
14. *Kavalski Emilian*. China and the global politics of regionalization, Aldershot: Ashgate, 2009. — P. 28.
15. *Hsin-pao Chang*. Commissioner Lin and the Opium War. — Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1964. — 319 p.
16. *Key players and regional dynamics in Eurasia: the return of the “Great Game”* / ed. by M. R. Freire, R. E. Ka-

- net. — London: Palgrave Macmillan, 2010. — XIV, 300 p.
17. *Wang Gungwu*. The Chinese intellectual: past and present. — Singapore: Published for the Faculty of Arts and Social Sciences, National University of Singapore by G. Brash, 1983. — 30 p.
 18. *Yu Ying-shih*. Trade and Expansion in Han China. Berkeley: University of California Press, 1967. — ix, 251 p.
 19. *Avilova L. I.* Northern and Southern Zones of the Circumpontic Metallurgical Province: the Problem of Interrelations / Teneishvili T. O., Avilova L. I. // European Association of Archaeologists. First Annual Meeting. Santiago, 20–24 September, 1995. — P. 12–13.
 20. *Richthofen* Ferdinand von. Tagebuecher Aus China. — T. 1 / Ferdinand Richthofen, Ernst Tiessen. — Biblio-Bazaar, 2010. — 640 S.
 21. *Grabowsky Volker*. The Gold and Silver Road of Trade and Friendship: The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837 / Grabowsky Volker, Andrew Turton. — Thailand: Chiang Mai: Silkworm Books, 2003. — xxvii, 624 p.
 22. *Крейе Энно Эдвард*. Политика Меттерниха. Германия и противоборство с Наполеоном 1799–1814 гг. / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. — М.: ЗАО “Центрполиграф”, 2002. — 383 с.
 23. *Колосовская Ю. К.* Рим и мир племен на Дунае. I–IV вв. н. э. — М.: Наука, 2000. — 288 с.
 24. *Мамлева Л. А.* Становление Великого шелкового пути в системе трансцивилизационного взаимодействия народов Евразии // *Vita Antiqua*. — 1999. — № 2. — С. 53–61.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 48–52

Ціннісні орієнтації особистість здобуває протягом життя. Одним із таких джерел є наявні культурні цінності тієї соціокультурної спільноти, в якій вона розвивається, формується і до яких ця спільнота прагне її залучити. Гендерна освіта та виховання мають сприяти формуванню ціннісних відносин і орієнтації в духовному світі студентської молоді.

У цьому контексті вважаємо за доцільне звернутися до аналізу існуючих основних освітніх парадигм із точки зору гендерного компонента освіти. Розглядаючи існуючі парадигми розвитку освіти, відзначимо, що гендерний компонент розвитку суспільства є актуальним у сучасному освітньому просторі. Результатом освіти має бути вільна від стереотипів особистість, здатна сприймати зміни, які відповідатимуть рівню демократичного, гендерно-паритетного суспільства й розвиватимуться на гуманістичних засадах.

Так, традиційна система освіти, що отримала назву “знаннєвої”, піддається критиці з боку прихильників сучасних освітніх моделей, які претендують на звання єдиної освітньої парадигми. Серед існуючих розробок істотне місце належить компе-

тентнісній парадигмі, прихильники якої ототожнюють її з “постіндустріальною” (інформаційною) сучасністю, як такою, що відповідає динамічному “відкритому” суспільству. Тобто в цьому випадку кінцева освітня мета — створення не знання, а компетентності як інтегральної здатності розв’язувати виникаючі в різних сферах життя конкретні проблеми, що свідчить про посилення практичної орієнтації освіти. Проте, незважаючи на критику знаннєвої системи, прихильники різних думок усе ж таки акцентують увагу на пріоритетній ролі передачі знань як безумовної основи освіти. А. Андрєєвим розкрито питання двохсегментної моделі освіти, в якій вивчення традиційних для пострадянської освіти фундаментальних дисциплін поєднуюватимуться з прикладними знаннями соціально-технологічної спрямованості [1, 19–27].

Разом із тим, зазначимо, існує думка й про те, що не освітнє співтовариство, а суспільство в цілому має “замовляти” актуальні якості особистості, де набір компетентностей є “предметом суспільної згоди” [4, 33]. Прихильники гуманістичної особистісно-орієнтованої парадигми

освіти виявляють її сутність також способом порівняння з традиційною. Мета цієї моделі освіти, відзначають науковці в дослідженнях, полягає в тому, щоб не сформувати і навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині й закласти в ній механізми самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання тощо, що в комплексі є необхідним для становлення самобутнього особистісного образу та діалогічної і безпечної взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією, сповідуючи становлення людини як особистості, її образу, неповторної індивідуальності, духовності, творчого початку [2, 11–17].

Прихильники особистісно-орієнтованої освіти тим самим підтверджують необхідність гендерної освіти, результатом якої стане переосмислення давно існуючих та стриманість у формуванні нових стереотипів у процесі розвитку особистості. Критична, або проблематизуюча, педагогіка, яка була розроблена, апробована та розкрита в наукових розвідках бразильського педагога, дослідника П. Фрейре, є ще одним альтернативним напрямом розвитку освіти, зокрема й української. Вона складається з “постулювання проблемно-орієнтованої освіти, антропологічного тлумачення культури, концепції людської гуманності, критичної свідомості та моделювання ідеалу викладача”. Саме ця парадигма чи не найбільш чутлива до проблем суспільства, і своїм завданням вважає забезпечення “пригноблених (класово, расово, гендерно та ін.) необхідним інстру-

ментарієм для підриву режиму пригнобленості” [3; 11].

З іншого боку, саме ця парадигма прямо декларує ідеї гуманності, які є невід’ємними елементами демократичного шляху розвитку суспільства, зокрема й розвитку гендерного світосприйняття. Концепція гуманності П. Фрейре викладена в таких постулатах його наукових праць: людина створює світ навколо себе, трансформує його і тим самим трансформує (формує) себе, а це, у свою чергу, призводить не до індивідуальності, а до солідарності. Задля розуміння соціальних, політичних та економічних проблем потрібен розвиток “усвідомленості”, яка має бути результатом проблематизуючого навчання, а “усвідомленість” формує в особистості студента критичну свідомість, що здатна помічати все те, на що заангажована соціальними стереотипами та штампами думки свідомість не здатна [3; 11].

Фундаментом, відправною точкою та, зрештою, й результатом освіти є формування особистості нового типу. Особистість повинна мислити, інтерпретуючи дійсність у різних сферах суспільної діяльності поза межами стереотипів, штамів та стандартів суспільства [9, 417].

Гуманістична та демократична спрямованість кожної з наведених парадигм безперечна, проте відмінність їх полягає в різних способах досягнення поставлених завдань вимогами часу перед освітою.

Гендерна освіта та виховання є особливою формою, зміст якої складається з елементів різних навчальних галузей. У гендерній освіті та вихованні процес формування ген-

дерної культури студентської молоді також пов'язаний із багатьма науками (галузями, дисциплінами), спирається на відкриті ними закономірності, використовує їх здобутки. Нами було обрано цикл соціально-гуманітарних дисциплін, тому подамо їх перелік: соціологія, психологія (вікова, соціальна і т. д.), педагогіка, культурологія, філософія, етика, історія, політологія, правознавство, економічна теорія, релігієзнавство, а також українська мова і література та ін.

Надамо сутнісну характеристику тим, які актуальні в контексті нашого дослідження. Гендерні відмінності в мові зумовлені соціальними й історичними чинниками. Існують особливості чоловічої і жіночої мовної поведінки, специфіка жіночого й чоловічого мовлення, які можна опанувати в курсі дисципліни “Українська мова” [7, 137].

Навчальним закладам, у тому числі й вищим, надається першочергова роль щодо доцільності впровадження програми окремої навчальної дисципліни з гендерних питань. Тому Д. Панасевичем розроблені методичні рекомендації щодо структури та змісту навчальних програм з гендерної проблематики [8, 379–386].

Саме за рахунок оновлення навчальної інформації та введення тем із гендерної проблематики в низку дисциплін соціально-гуманітарного циклу, які розкривали б понятійний та концептуальний апарат гендерної теорії, ознайомлювали студентів із проблемами гендерної демократії і соціалізації, сутністю й спрямованістю жіночого руху, здобутками гендерної педагогіки, можливо реа-

лізувати ідеї гуманітаризації гендерної освіти та виховання студентської молоді [10, 194].

На подолання “прихованої навчальної програми” потрібно спрямувати чимало зусиль. У зв'язку з цим особливої значущості набувають теоретико-методологічні, соціально-психологічні, організаційно-педагогічні та методичні аспекти широко-масштабної проблеми повноцінного гуманістичного розвитку студентської молоді, зокрема в напрямі набуття гендерної грамотності, опанування основ гендерної культури і технологій упровадження принципів гендерної демократії [6].

Це потребує, по-перше, цілеспрямованої інтеграції в систему національної освіти гендерного підходу як нового способу пізнання та розуміння реалій сучасної дійсності шляхом подолання поляризації й усунення ієрархії “чоловічого” і “жіночого”, оскільки традиційне протиставлення та усвідомлення “очевидної” нерівноцінності чоловічих і жіночих рис особистості, способу мислення, особливостей поведінки закріплюють зв'язок між біологічною статтю та досягненнями особистості в соціальному житті. По-друге, відповідної професійної підготовленості педагогічних кадрів до здійснення завдань гендерної освіти і виховання з урахуванням їх індивідуальних та вікових особливостей [6].

Гендерні питання активно розробляє сучасне літературознавство: категорія “гендер” уже має низку різних трактувань; практичний досвід літературознавчих досліджень містить у собі критичні огляди, вивчає специфіку “гендерної стратегії”

авторів (чоловіків/жінок); у літературознавчих дослідженнях гендерної теми все ще прослідковується значна перевага “жіночого”, що варто вважати однобічним.

До основних напрямів гендерного літературознавства належать: виявлення гендерної природи літературної творчості; руйнування гендерних стереотипів в інтерпретації літературного твору; виділення й аналітичний розгляд специфічних формально-змістовних компонентів “жіночої прози”; дослідження жіночої мови; вивчення специфіки виявлення жіночої/чоловічої сексуальності в літературних текстах; визначення особливостей фемінного/маскулінного сприйняття життєвих явищ та їх відтворення в літературному жанрі автобіографії [5, 314–315].

Гендерна критика істотно розширила межі інтелектуального, філософського пошуку, частково ввела українське письменство в дискусивне поле європейської рецепції. Застосовуючи гендерні підходи, сучасні літературознавці змогли дати нові інтерпретації багатьох чільних класиків нашого письменства. Сучасні дослідники піднесли і проблему розрізнення жіночого та чоловічого досвіду, жіночих і чоловічих цінностей, врешті, жіночого і чоловічого письма [5, 349].

Таким чином, підсумовуючи зазначене констатуємо, що гендерна освіта та виховання й упровадження основних напрямів гендерного літературознавства в умовах розвитку сучасного суспільства на засадах гендерної рівності й демократії, розширення євроінтеграційного просто-

ру — нагальна потреба часу, оскільки являє собою один із важливих компонентів соціалізації підростаючого покоління, забезпечення всієї повноти самореалізації хлопців і дівчат у різних сферах суспільного життя завдяки набуттю егалітарної свідомості та відповідних способів життєдіяльності. Поширення практики гендерного виховання у вітчизняній педагогіці ґрунтується на реалізації нового — гендерного підходу в чинні елементи національних систем освіти, що зумовлено пріоритетом принципу гендерної рівності в соціальній і освітній політиці.

Література

1. Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: Опыт философско-методологического анализа // Педагогика. — 2005. — № 4. — С. 19–27.
2. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. — 1997. — № 4. — С. 11–17.
3. Гайденок В. А. Критична педагогіка Пауло Фрейре // Гендерна педагогіка: Хрестоматія. — Суми: Університетська книга, 2006. — С. 71–73.
4. Голуб Г. Б. Парадигма актуального образования / Г. Б. Голуб, Е. Я. Коган, В. А. Прудникова // Вопросы образования. — 2007. — № 2. — С. 20–42.
5. Дороніна Т. О. Гендерний напрямок у літературознавстві: теоретико-методологічні основи та практика інтерпретацій. — Кривий Ріг: Вид. дім, 2005. — С. 349.
6. Луценко О. А. Гендерна освіта і педагогіка // Основи теорії гендеру: Навч. посіб. — К., 2004. — 210 с.

7. Мельник Т. М. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник / Т. М. Мельник, Л. С. Кобелянська. — К.: К. І. С., 2005. — 280 с.
8. Панасевич Д. Б. Методичні рекомендації щодо структури та змісту навчальних програм з гендерної проблематики // Хрестоматія навч. програм з проблем гендерного розвитку. — К.: ПЦ “Фоліант”, 2005. — С. 379–386.
9. Талько Т. М. Гендерні методології у контексті запровадження болонської системи в українських вищих навчальних закладах // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Філософія. Соціологія. Політологія. Вип. 15. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. — С. 416–424.
10. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. — Одеса, 2007. — 236 с.
11. Фрейре П. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність / Пер. з англ. О. Дем’янчука. — К.: Академія, 2004. — С. 53.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Актуальні проблеми українознавства, с. 53–58

Аналіз філософії освіти у ХХІ ст., психології діяльності та навчального менеджменту показує, що процеси соціалізації та соціальної адаптації особистості є найнапруженішими особливо на початку навчання в умовах медійної вищої освіти. Удосконалення технології медійної освіти в сучасному ВНЗ потребує зміни принципів суб'єкт-суб'єктної діалогової моделі навчання, фундаментом якої мають стати методологічні основи формування соціально-гуманітарної зрілості та дослідницького мислення особистості. Для чіткого управління процесами соціалізації та соціальної адаптації потрібно виокремити складові та сформувати ціннісно-орієнтаційний портрет особистості. Для цього необхідна розробка системних заходів щодо вдосконалення освітньої та позанавчальної діяльності, яка спрямована на посилення ролі мислення, розвиток мотиваційного потенціалу, збільшення обсягу знань, умінь та навичок формування полікультурної особистості майбутніх фахівців [1–4].

У сучасний період на професійно-особистісне становлення майбутніх

фахівців впливають чинники глобалізації, що формують ціннісні орієнтації особистості [5; 6].

Різноманітність та тривалий вплив цих чинників приводить до формування групових стереотипів та моделей поведінки. На цій основі структурується та закріплюється відповідна ієрархія цінностей сучасної молоді.

Результати соціологічних досліджень студентської молоді свідчать, що її ціннісна структура характеризується різким посиленням ваги індивідуальних цінностей зі сталим трендом. Причому формування ціннісних орієнтацій молоді сфокусовано, головним чином, на сім'ї. Усі інші соціальні інститути суспільства відіграють другорядну роль.

При розв'язанні проблем удосконалення культури в професійно-особистісному становленні фахівців-менеджерів потрібно відмовитися від сліпого копіювання зарубіжних соціокультурних моделей. При цьому головна проблема полягає в тому, щоб органічно поєднати завдання європейської інтеграції з утвердженням моделі соціально-орієнтованого та водночас структурно-інноваційного

розвитку суспільства, формування полікультурної особистості фахівців шляхом запровадження багатокультурної освіти [7].

Одним із напрямів втілення цих ідей є шлях гуманізації сучасного соціуму та галузей людського капіталу.

Відповідно до Національної доктрини освіти “Україна — XXI століття” поставлені завдання, які істотно змінюють модель підготовки майбутніх фахівців у рамках підсистеми “науково-педагогічний працівник — студент”. Її зміст полягає у підготовці висококваліфікованих, компетентних та професійно зрілих фахівців для різних галузей економіки господарського комплексу та соціальної сфери України [8].

На сьогодні висунуто нові вимоги щодо поліпшення професійної, науково-дослідної та прикладної підготовки випускників вищої школи України.

При оцінці ступеня розвитку різноманітних видів культур у професійно-особистісному становленні майбутніх фахівців та особистості загалом потрібно використовувати критерії гармонії, тобто узгодженості соціального, психологічного, біологічного та природничого у людині, її поведінці та розвитку — ментального, інформаційного, емоційного, соціального, ціннісного та цілісного.

Культура особистості має розглядатися як синергетична модель, у рамках якої виокремлювалися такі види культур: економічна, педагогічна, духовна, психологічна, валеологічна, професійна, національна, корпоративна, інформаційна, політична, правова, інноваційна, підприємницька та ін. [9].

Одним із чинників самозбереження суспільства є обережне, свідоме ставлення держави, суспільства та населення до духовних цінностей. Формування ринкових структур та механізмів, як це показав американський психолог Ерік Фромм, пов'язано з небезпекою зростання соціальної деструктивності.

Жадоба набуття, бажання “мати, а не бути” обмежують діапазон сприйняття моральних цінностей. Не дивно, що екс-голова римської католицької церкви Іоанн Павло II головною причиною духовної кризи в сучасному суспільстві вважав підміну істинних цінностей владою грошей та жадобу прибутку. “В основі економічних систем, які нехтують гідністю людини, висувачи як пріоритет та єдину мотивацію прибуток, є відсутність моральних цінностей, які спроможний бачити лише Бог”. Тому Іоанн Павло II пропонував засудити “всесильних власників капіталу, який є головним інструментом руйнування права людини на життя”. Людина не може бути лише джерелом прибутку [9].

Отже, велике значення у формуванні моральної особистості людини XXI ст. повинна відігравати саме культура. Причому процеси формування та задоволення культурних потреб особистості майбутніх фахівців потрібно розглядати в системному взаємозв'язку соціальних, економічних, організаційних, психолого-педагогічних та інших чинників, спільна дія яких визначає кожен конкретну ситуацію культурного життя соціуму. Тільки в цьому випадку можливий справжній, системний, багатосторонній розгляд та

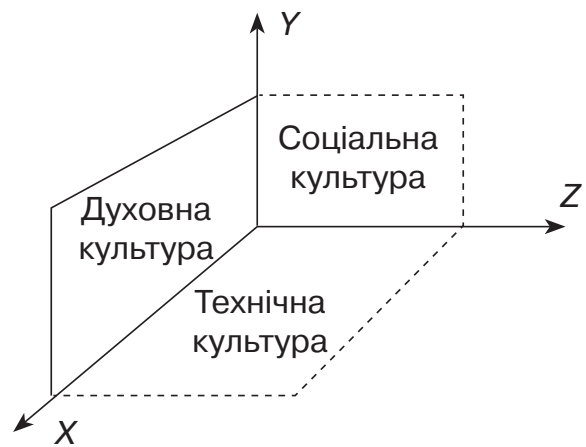
аналіз багатьох проблем, які виникають у практиці розбудови незалежного демократичного українського суспільства, що передбачає більш уважне та ґрунтовне дослідження специфіки культурних потреб сучасної молоді, інших соціальних категорій населення та суспільства на засадах синергетичного підходу [9].

Враховуючи, що культура — це системна категорія, її досягнення мають об'єднувати зусилля фахівців різного профілю (психологів, педагогів, філософів, істориків, соціологів, представників інших наук) у розв'язанні найважливішої проблеми — як сформувати культурну особистість та за допомогою яких критеріїв можливо вимірювати культуру людини [6]? На це питання немає простої відповіді. Ні праця, ні організація самого суспільства не можуть бути вдосконалені, якщо не будуть створені необхідні умови для розвитку культурної особистості людини. Її вдосконалення можливе лише на засадах гуманістичних цілей та цінностей, що існують у реальному житті та в громадській свідомості людини [6].

Враховуючи важливу роль у генезі цивілізацій різних видів культур, з методологічної точки зору доцільно використовувати когнітивний, ціннісний та регулятивний підходи до визначення стану сучасного соціокультурного простору.

Використання подібного багатомірного методичного підходу дає можливість здійснити порівняльну оцінку ступеня розвитку різних типів культур і, відповідно, встановити системні заходи, які необхідні для їх гармонізації.

Прикладом може бути наведена трьохмірна векторна структура культурного простору цивілізації (рис. 1) [10].

Y, X, Z — відповідно ціннісна, когнітивна, регулятивна складові соціокультурного простору

Рис. 1. Трьохмірна векторна структура сучасного соціокультурного простору

Отже, на осях її координат можна відображати зміну та динаміку параметрів ціннісної, когнітивної та регулятивної складових сучасного соціокультурного простору.

Культурний стан людства перебуває в прямій залежності від культури суспільства та його окремих громадян. Тому в ситуації різкого падіння рівня життя населення потрібен зважений соціально-орієнтований підхід до найскладніших соціальних, економічних, психологічних та інших проблем соціокультурного розвитку держави, які мають розв'язуватися на засадах якісних змін соціально-економічних умов життя і ретельно розроблених соціальних програм розвитку культури населення України, насамперед молоді [6; 9].

Молодь не є системою, що само-розвивається, її життя обумовлене існуючими реальними соціально-економічними та політичними умовами. Молода людина, відповідно до цього, несе в собі минуле, сьогодення і майбутнє.

Варто відзначити, що молодь, яка має право вибору, тільки вступає в трудове і громадське життя, вона ще не цілком включена, менш інтегрована в існуючі соціально-економічні, ідейно-політичні, сімейно-побутові та інші гуманітарні процеси. На цьому тлі особливо тривожним стає поширення серед молоді комплексу громадянської неповноцінності. Новим явищем стала актуалізація національної ідентичності як фактора напруженості. Формування життєздатного підростаючого покоління України, яке має право вибору, але не завжди має можливості, стає одним з головних стратегічних завдань соціальної держави.

Удосконалення та підвищення ефективності професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців можливе в рамках відповідної концептуальної моделі (рис. 2). Провідними чинниками професійно-особистісного становлення є такі види потенціалів: культурологічний, особистісний, професійний та життєвий, які визначають зміст наповнення основних етапів та стадій організаційної та професійної кар'єри майбутніх фахівців. Професійний потенціал має прямі та зворотні зв'язки з відповідними сегментами ринку праці. Його ефективність визначається характером та рівнем професійного самовизначення особистості, за допомогою якого здійснюється бачен-

ня мети і шляхів її реалізації, тобто своїх майбутніх дій та здібностей. Виявлення у себе певних якостей може мотивувати особистість до зміни свого ставлення до професійної діяльності, розуміння правильності або помилковості поведінки, відчуття справедливості свого рішення або обґрунтованого вибору професії [4]. При цьому людина, відображаючи дійсність, сама є частиною дійсності, а відображення себе переважає у формі відчуття себе. Професійне самовизначення є ключовим фактором та одним із регуляторів професійно-кваліфікаційного просунення фахівців протягом усього трудового періоду. Безпосередньо пов'язаним з особистісним, культурологічним потенціалом, професійним самовизначенням особистості є соціалізація, у процесі якої реалізуються відповідні соціальні установки, що являють собою психологічні стани готовності до професійного самовизначення з врахуванням попереднього досвіду, набутого в навчально-виховному процесі та шляхом професійного інформування, завдяки чому відбувається свідомий вибір професії. Соціальні установки можуть розглядатися як індивідуально-суб'єктивне ставлення до певної професійної діяльності, вони здійснюють вплив на поведінкові акти та моделі діяльності індивіда, на основі яких формується професійне самовизначення особистості.

З метою вдосконалення культурологічних засад професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців, потрібно враховувати відповідні його пріоритети, які логічно й послідовно взаємодіють один з одним

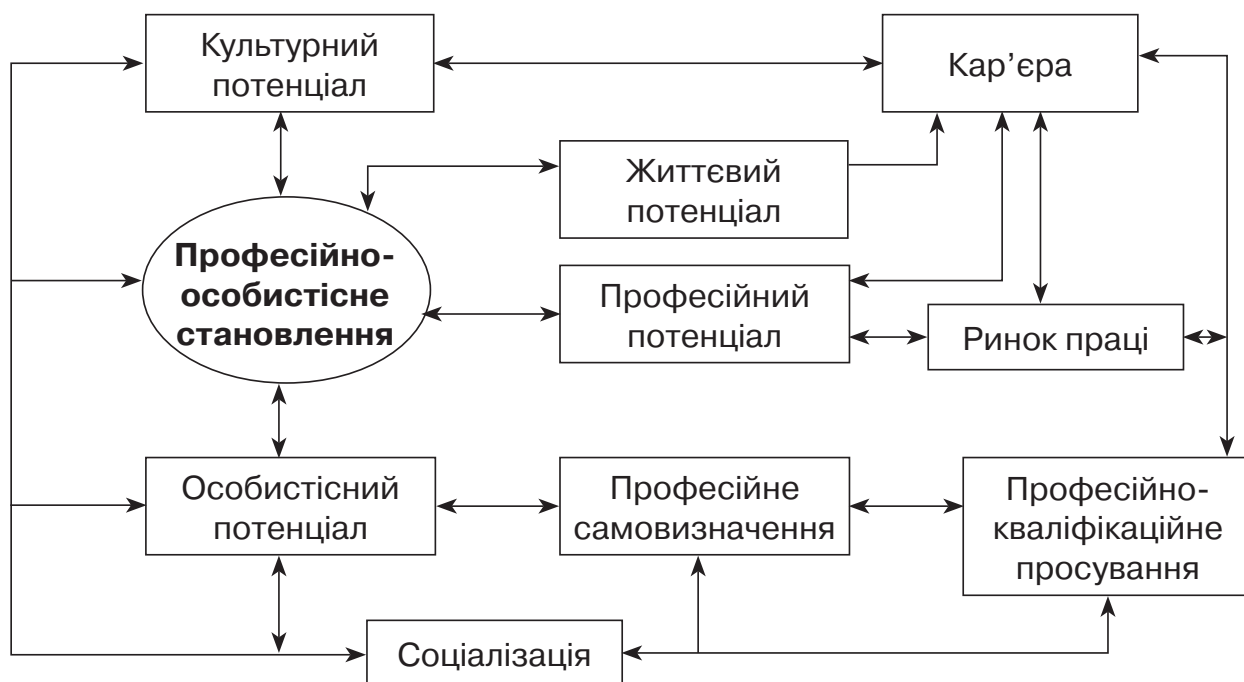

Рис. 2. Концептуальна модель професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців

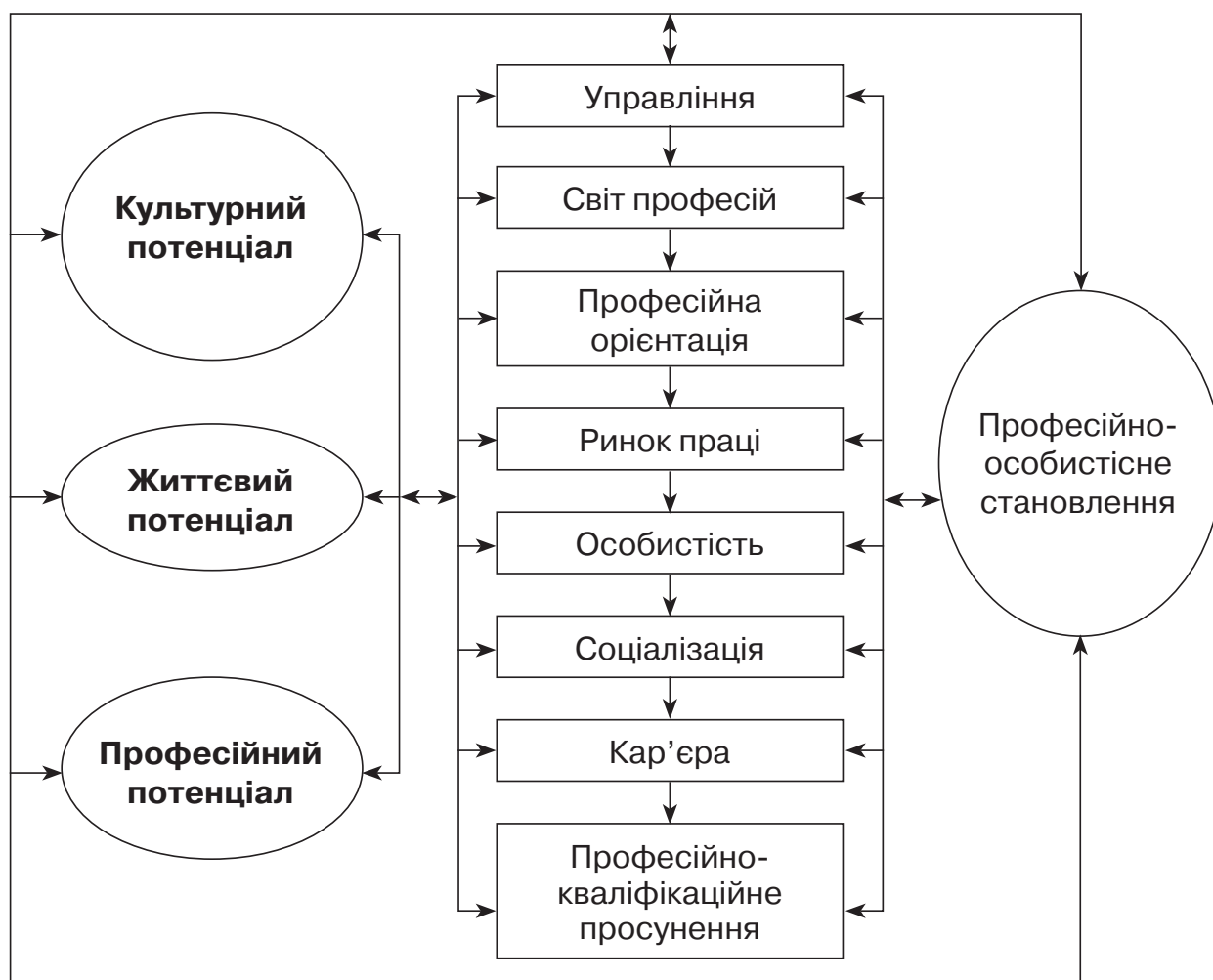

Рис. 3. Пріоритети професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців

і системно визначають результативність цього процесу (рис. 3).

У наведеній моделі виокремлено 8 пріоритетів та принцип її функціонування, який визначається тим, що при чітко поставленій системі державного управління цим процесом навантаження на кожний елемент моделі зменшується і вона спрацює у так званому автоматичному режимі, визначаючи результативність професійно-кваліфікаційного становлення майбутніх фахівців.

У випадку наявності багатьох обмежень (організаційних, інформаційних, методологічних, соціальних, економічних, фінансових, кадрових, інноваційних, технологічних та ін.), ця модель може спрацювати лише з наступного рівня пріоритетів, але при цьому навантаження на кожний елемент моделі збільшується і, відповідно, ефективність професійно-особистісного становлення фахівців істотно зменшується.

Таким чином, культурологічні чинники в професійно-особистісному становленні майбутніх фахівців відіграють ключову роль і можуть розглядатися як провідний регулятор цього процесу та успішності професійної їх кар'єри.

Література

1. *Борисенков В. П., Гукаленко О. В., Данилюк А. Я.* Поликультурное образовательное пространство России: история, теория, основы проектирования. — М., 2006.
2. *Носков В. И., Кальянов А. В., Мирошниченко О. В. и др.* Инновационные технологии в гуманитарном вузе / Под ред. В. И. Носкова. — Донецк: ООО “Лебедь”, 2002. — 288 с.
3. *Носков В. И.* Инновационные направления развития высшего образования и науки в гуманитарном вузе // Корпоративная культура как составляющая инновационных технологий в высшей школе: Матер. Второй междунар. науч.-практ. конф., г. Донецк, 16 марта 2004 г. / Отв. ред. В. И. Носков. — Донецк: ДИУ, 2002. — С. 3–11.
4. *Носков В.* Від самопізнання — до своєї професії // Психолог. — 2005. — № 1 (145). — С. 15–18.
5. *Бородінов В. Д., Бородінова В. В.* Молодь і духовність // Молодежь и государство: Матер. Второй междунар. науч.-практ. конф., г. Святогорск, 24–26 окт. 2003 г. — Донецк, 2003. — С. 65.
6. *Кальянов А. В.* Чинники розвитку культури у сучасному соціокультурному просторі // Наук. праці МАУП. — К.: МАУП, 2011. — Вип. 3 (30). — С. 184–189.
7. *Розширений Європейський Союз та Україна.* Нові відносини: Заключний звіт. — Варшава: Фонд ім. Стефана Баторія, 2004. — 106 с.
8. *Національна доктрина розвитку освіти.* Затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // Освіта України. — 2002. — № 33.
9. *Шконда В. В., Кальянов А. В., Давыдов П. Г.* Феномен синергетики: наука — общество — образование: Моногр. / Под ред. В. В. Шконды. — Донецк: Норд-Пресс, 2009. — 156 с.
10. *Бобахо В. А., Левикова С. И.* Культурология: Программа базового курса: хрестоматия, словарь терминов. — М.: Фаир-Пресс, 2000. — 400 с.

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО “ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО”

Актуальні проблеми українознавства, с. 59–63

Інформаційна складова цивілізаційного процесу розвитку сучасного суспільства по-новому висвітила проблеми книги, її культурно-виховної ролі. Еволюція книги, сучасний стан суспільства та його рівень розвитку, а також рівень наукового пізнання місця книги в сучасній інформаційній культурі дають підстави перейти від аналізу (розглядання окремих чинників та аспектів, формування вузьких теорій) проблеми до теоретичного синтезу на основі нових уявлень про місце та роль книги в культуротворчому процесі в цілому та у вихованні особистості зокрема.

Сучасний науковий рівень вивчення питань, пов'язаних з культурно-виховною роллю книги в умовах формування інформаційного суспільства, включає ряд аспектів: інформаційний, культурологічний, педагогічний, психологічний та ін.

Сучасні дослідження сутності книги пов'язані з розглядом її як одного з документів та одного з численних засобів передачі інформації. Цей напрям досліджень пов'язаний з ім'ям Поля Отле і був започаткований саме ним. Становлення інфор-

маційного підходу в книгознавстві належить до 60–70-х років ХХ ст. Новітня інформаційна парадигма формувалась під впливом використання нових інформаційних технологій (ІТ). Представниками цього напрямку слід вважати М. П. Ващекіна, Р. С. Гіляревського, О. І. Михайлова, А. В. Соколова, Дж. Солтона, А. І. Чорного, Дж. Х. Шира.

Відома українська культуролог О. Пахловська визначає для України домінуючим фактором культурної комунікації книгу в її традиційній формі, обґрунтовуючи це тим, що альтернативні форми культури ще не набули тієї сили, щоб протиставляти себе книзі. Для з'ясування художньої культури книги, що важливо для нашого дослідження, її структури багато зробив у своїх теоретичних працях В. О. Фаворський. Його послідовником був О. О. Сидоров. Вони глибоко проникли до просторового аспекту книжкової структури, показавши її спрямованість, динамічність. Нові спроби побудови вчення про книгу як цілісний культурно-художній організм були зумовлені сучасною творчою практикою, зокрема розвитком дизайну та його теорії. Це вті-

лилось у дослідженнях В. М. Ляхова. З'ясуванню проблем української книги, зокрема художньому оформленню, присвятили ґрунтовні праці: Я. П. Запаско, Г. Н. Логвин, А. Макаренко, Є. Л. Немировський, дослідник давньої культури та мистецтва Д. В. Степовик.

У психолого-педагогічному аспекті дослідження велися у напрямі вивчення ролі читання в розвитку особистості, культури роботи з книжкою, розуміння тексту, види текстів і їх особливості. У методичному аспекті — методики визначення тексту, прийоми розуміння тексту, проблеми вдосконалення вмінь та навичок читання. У бібліотекознавчому аспекті розглядалася проблема керівництва читанням. Проте межі цієї проблеми ще не визначені.

Слід зазначити, що проблема культурно-виховної ролі книги в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства висвітлювалась лише у фрагментарному плані і не була предметом спеціального дослідження.

Звернімося до роману Ліни Костенко “Записки українського самашедшого” [1] і спробуємо визначити його виховний потенціал. На нашу думку, найкраще це зробити, скориставшись такими популярними джерелами, як посібники К. П. Фролової “Аналіз художнього твору” [2] і Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко “Навчання і виховання засобами літератури” [3].

Книга належить до числа речей, які мають найбільший виховний потенціал, що втілюється як у змісті (предметі духовної культури), так і в зовнішньому вигляді (предметі

матеріальної культури), пронизує всю її багатогранну природу: і зміст, і художнє оформлення, і поліграфічне виконання. Книга завжди була синтезом слова і зображення. Вона не тільки абстрактна знакова система, а й носій конкретно-образного начала.

Сприйняття і пізнання цілісності книги — явище комплексне, багатопланове. В основі лежить складний рух — “спілкування” з книгою. Це передусім читання тексту й усвідомлення того, що читаєш, гортання сторінок, дотик до матеріального блоку книги, заглиблення у книжковий простір. У цьому складному русі окремі елементи пов’язані один з одним, містяться в центрі загального сприйняття і завжди співвідносяться з почуттями цілого — усієї книги.

Розглядаючи обкладинку роману, можна стверджувати, що вона відіграє доволі значну образну роль у книжковому ансамблі. Формування книжкової архітекτονіки — це перетворення матерії (папір, фарба, шрифт) у певному напрямі для досягнення потрібного ефекту.

Художник Рафал Ольбінський наповнив малюнок, розміщений на обкладинці роману, глибоким філософським змістом, стверджуючи, що лише вічні цінності (кохання, втілене в образі зеленого серця з квітучих гілочок на мертвих деревах, життя, пошуки свого місця) мають справжній сенс на тлі темно-лілових хмар суспільних подій. Комп’ютерний шрифт Colibri, яким набрано назву твору, переміщує нас у ту віртуальну реальність, сповнену симулякрів, намагаючись наголосити таким чином на цінності живого світу.

Тоненький дріт, на якому балансує головний герой, — це межа між нормальністю і ненормальністю: маленький крок вбік — і ти вже у прірві душевної хвороби. Голубка, що летить з руки жінки, втіленої в образі біблійної Єви, на нашу думку, — заклик берегти теплі й щирі почуття, не віддавати їх на поталу жорстокому світу.

Гортаючи сторінки роману, ми докладно знайомимося з головним героєм — безіменним комп'ютерним програмістом, який сам себе називає ненормальною людиною. Спочатку не зрозуміло, чи оповідач справді “самашедший”, чи таким себе видає. А може, маємо справу з прихованим видом божевілья, який ще не навчився визначати сучасними технічними засобами.

Ненормальність героя роману проявляється в тому, що він дорікає президентові Кучмі, що той не знає української мови і користується бомжівським суржилом, а пізніше — ще й нецензурною лексикою за своєю директорською звичкою. Адже з точки зору нормальної людини, таке звинувачення недоречне, бо то ж президент держави, а держави без народу не буває. Водночас він, як кажуть, син свого часу, того, коли нецензурна лексика не просто виразник душі (і, звісно ж, розумового й морального рівня), а й теж, з точки зору нормальної людини, надає мовленню своєрідного шарму, а мовець із нею стає більш переконливим, отож та лексика звучить на кожній вулиці, вдома і на роботі, у школі й вищому навчальному закладі, вивергається через чоловічі вуста і випурхує з ніжних жіночих вуст. До того

ж, сам оповідач стверджує: “Син... вже матюкається, він ходить у дитячий садок, йому шість років” [1, 7]. А набрався малюк цього від Борьки, сина нормального крутого українця.

Ці слова примушують замислитися: хто ми? Як живемо? Навіщо нам цей бруд?

Власний висновок читача підтверджується подальшими подіями, змальованими у романі: “У нас прийшов нетиповий Прем'єр-міністр (Віктор Ющенко. — *Авт.*) і заходився робити реформи.” [1, 26].

Говорячи про “нетипового Прем'єра”, наш герой міркує як нормальна людина: “Я особисто дуже надіюсь, що у новому столітті все буде інакше, і ми будемо інакші, і не потягнемо за собою шлейф тих самих проблем... Проблеми ж — як божевілья. Буйних ще можна вилікувати, а тихо помішаних — то вже навек” [1, 31].

Словами про буйно помішаних автор стверджує, що вони уособлюють силу активну, хоч і руйнівну, але ж коли дійде до діла, то руйнація буде з благородною метою, звільняючи державу від нечисті.

Любов'ю до рідної землі, вболіванням за її долю пронизані слова: “А вона (державна. — *Авт.*) не своя. Ми її передоручили будувати чужим. От вони й будують чужу, не нашу, антиукраїнську державу” [1, 35].

Але з точки зору людини нормальної, не може бути, щоб ми державу передоручили чужим. Адже і Президент — громадянин України, навчався він в українській школі і українському виші, і працював на українському підприємстві, і обирали його на високу посаду ми — українці.

Читаючи роман, раптово помічаємо, що поділяємо думки божевільного героя і щодо президента, і щодо урядовців, і щодо всього іншого.

Більше того: виникає думка, що головний герой — нормальна людина, а ненормальними є люди, яких офіційно вважають нормальними, і ненормальним є саме життя.

Ліна Костенко наголошує на необхідності займати громадянську позицію, говорячи, що найяскравішим елементом біографії головного героя була участь у студентському голодуванні, яке призвело до відставки ще радянського прем'єра Масола. Після того був ще певний період післяреформеної ейфорії, розквіт надій, відчуття волі та ефективної причетності до подій.

У період студентського голодування його учасники немов очищаються від усього дрібного, виявляючи найкращі громадянські і суто людські якості своїх душ. І тоді, як нагорода, до оповідача прийшло кохання, що виявилось взаємним і привело до шлюбу.

Історичним персонажам — Л. Д. Кучмі, В. А. Ющенку, В. Ф. Януковичу — дається влучна характеристика, яка наштовхує на критичне ставлення до їхньої діяльності.

Перша згадка про ще прем'єра В. Януковича така: “Тепер у нас новий Прем'єр, десятий за десять років. З огляду на його статечну поставу і прибуття з Донбасу вже в народі поштиво назвали дон. Чоловік він поважний, з біографією. В роки політичних репресій теж був засуджений. Перший раз за розбійний напад, вдруге за нанесення тілесних ушкоджень. Словом, зі всього видно, приходить

сильна політична фігура. Головне, що він такий статечний і говорить все прямо. Він не став з народом лукавити, він так і сказав: “Кажу прямо, в президенти я не збираюсь” [1, 252].

Цей опис пронизаний іронією і дуже близький до стилю Миколи Гоголя.

А ось розмова оповідача з левом, інвертованим у пустелю.

“Першим розмову почав гість:

— Ну як тобі цей Прем'єр? — запитав. І сам же відповів: — З ним у нашу історію входить новий мезозой. Панування гігантських рептилій, диктат голоногих молюсків, трансгресія кримінального елемента... І май на увазі, він піде в президенти.

— Цього не може бути, — сказав я, він же говорив, що не збирається в президенти. І потім — дві судимості. Не може бути” [1, 253].

Не тільки активну громадянську позицію виховує роман. Письменниця звертає нашу увагу на виховання справжніх чоловіків, не інертних та пасивних, яким вважає головного героя його дружина. Програміст же, як йому не боляче, визнає, що сучасних чоловіків нема за що поважати.

Екологічні проблеми постають через згадку трагічних подій Чорнобиля, а гендерна проблематика піднімається у висловлюваннях дружини героя до Юлії Тимошенко.

Таким чином, виховання особистості відбувається за багатьма напрямками: громадянським, екологічним, гендерним, інтимним. Потенціал роману надзвичайно високий. А головне, Ліна Костенко стверджує: покращення суспільства, кожен член якого задумається над тим, що відбувається навколо, цілком можливо.

Кінцівка твору оптимістична: “Але це вже історія. Не з бромом, а з помаранчем. Сторінку можна видерти. Історію ні. От і настав наш день гніву. Лінію оборони тримають живі” [1, 413].

Таким чином, основне значення книги полягає в тому, що письменниця вказала нам вихід із глухого кута через виховання і самовиховання особистості.

Література

1. *Костенко Л.* Записки українського самашедшого. — К., 2011. — 416 с.
2. *Фролова К. П.* Аналіз художнього твору (деякі методи вивчення текстів художніх творів). — К.: Рад. шк., 1975.
3. *Бугайко Т. Ф., Бугайко Ф. Ф.* Навчання і виховання засобами літератури. — К.: Рад. шк., 1973.

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ЛИСТАХ ВАСИЛЯ СТУСА ДО СИНА

Актуальні проблеми українознавства, с. 64–67

Становлення і зміцнення Української держави, подальший розвиток національної освіти і культури зумовлюють необхідність духовного відродження та формування у підростаючих поколінь світогляду, ідеалів та ціннісних орієнтацій у ставленні до соціальної дійсності. На важливості цієї проблеми для сучасної педагогічної науки наголошується в державних програмах “Освіта” (Україна ХХІ століття) [1], “Діти України” [2], концепціях “Національне виховання” [3] та “Сім’я і родинне виховання” [4], Указі Президента України від 27 квітня 1999 р. “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”, інших законодавчих актах та відомчих і галузевих документах АПН та Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України.

Проблеми духовності та особливості її формування відображені в дослідженнях відомих вітчизняних педагогів, зокрема О. Гілярова, І. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, О. Вишневського, В. Костіва, В. Постового, Р. Скульського, М. Стельмаховича, Г. Майбороди, О. Анісімової, М. Мельничук та ін.

Більшість дослідників цієї проблеми визначають чотири основних аспекти її функціонування: філософський, соціальний, психологічний та педагогічний (рис. 1).

Духовність є складним полісемантичним поняттям, яке слід розглядати одночасно як процес і новоутворення. Духовність — це реальний динамічний процес, що залежить від зовнішніх та внутрішніх впливів, які забезпечують вироблення особистістю життєвої програми, світоглядної системи, ієрархії вищих життєвих цілей, цінностей, ідеалів та її утвердження в соціумі.

Духовність, як новоутворення особистості, є особливим кількісно-якісним переходом знань, прагнень, орієнтирів, творчих пошуків у конкретні переконання, ідеали, вартості, цілі, якості, норми поведінки і діяльності, які відповідають уявленням індивіда про досконалість та призначення людини.

Духовність особистості характеризується також внутрішньою структурою і відображає різноманітні зв’язки між її компонентами: емпіричним, когнітивним, суспільно-комунікативним, самовиховним, діяльнісно-регулятивним, аналітико-творчим (рис. 2).

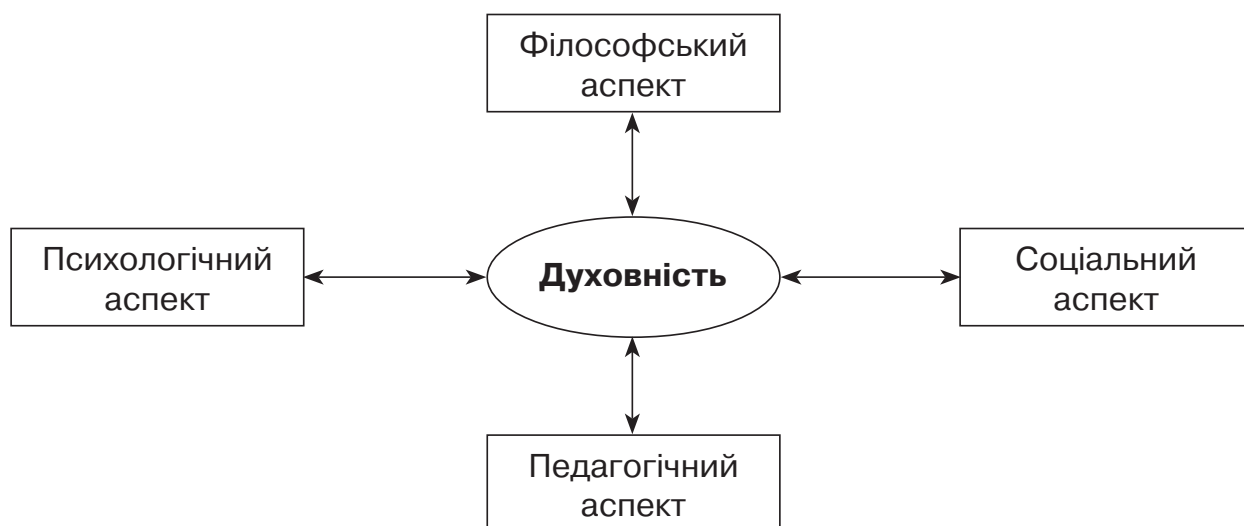

Рис. 1. Аспекти функціонування духовності

Рис. 2. Зв'язки між компонентами духовності особистості

Структура духовності особистості, зокрема дитини, виступає водночас цілісною, складною, статичною і динамічною системою, яка відображає зміст і структуру виховання та характеризує його найважливіші якісні сторони. Структурні компоненти духовності є основою визначення її головних критеріїв: змісто-

вого, мотиваційного, аксеологічного, якісного, процесуального, виховного.

Сучасна українська сім'я часто неспроможна повною мірою використовувати власний виховний потенціал внаслідок втрати традиційної та низького рівня педагогічної культури, незнання природи і змісту

духовного світу людини та власних дітей, недостатнім співробітництвом зі школою.

Зразком справді унікального використання найменших можливостей формування духовності особистості є листи В. Стуса до сина [5]. Вони обіймають велику часову відстань, бо заарештованим В. Стус був, коли синові виповнилося п'ять років, а незадовго до смерті поет довідався, що в нього народився онук. Майже весь час (за винятком восьмимісячного перебування в Києві між двома термінами покарання) батько був відірваний від сина і тому “виливав” на папері все, що міг і хотів сказати.

Відповідно до віку сина письменник обирав різний тон і зміст, різне педагогічне “надзавдання”. Листи до сина, написані в перші роки ув'язнення, сповнені дитячих віршів і перекладів, цікавих задачок, щоб розвивати допитливість. В. Стус стає з хлопчиком на одну сходинку, переймається інтересами сина: не цурається розмови про футбол, яким цікавився підліток. Тут же пояснює міфологічні образи й ситуації, заохочує до вивчення іноземних мов, радить відповідну літературу.

Батько наполягає на знанні української класики, зокрема, драм Лесі Українки, прози Івана Франка. З російської класики він радить синові читати Ф. М. Достоєвського та Л. М. Толстого. З сучасної української літератури наголошує на творчості М. Т. Рильського, Григора Тютюнника, М. Вінграновського. Особливу увагу він звертає на сучасну латиноамериканську прозу (Борхес, Маркес, Кортасар та ін.), італій-

ську прозу (Унгаретті, Квасзімодо, Монтале). Для інтелектуального тренінгу радить хоча б зазирнути до “Розмов Гете з Еккерманом”. Іноді ці поради й роздуми виливаються у блискучі критичні есе (лист від 4 березня 1984 р.) [5].

В. Стус прагне навчити сина читати й розуміти поезію, спираючись передусім на цілісне враження. Аналізуючи поезії М. Цветаєвої, він навчає хлопця теорії літератури. У листі до дружини й сина від 22 березня 1982 р. радить не перейматися тим, що не все в поезії зрозуміло, адже “завжди цінно мати на душі те, що висловити тяжко” [5].

Його поради — не сухо-дидактичні. Вони характеризуються спокійною, роздумливою, довірчою інтонацією, без нетерпимості та безапеляційності.

Письменник у порадах спирається на власний досвід, але не нав'язує його. У “програмовому” листі до сина від 3 березня 1983 р. він радить жити по-своєму, нікого не беручи за абсолютний зразок, виробити тверді моральні орієнтири, намагатися зрозуміти інших людей, бачити їхню правду, судити про людей не тільки зі своєї, а й з їхньої позиції.

У листах до сина В. Стус наголошував, що необхідно бути добрим до людей, намагатися віддавати їм більше. Говорячи про гармонійність людини, В. Стус спрямовував сина на роботу над формуванням не тільки душі, а й тіла: для цього радив делікатний спорт, зокрема спортивну гімнастику. Говорив про те, що необхідно вчитися зграбно ходити, танцювати, розуміти поезію, музику, архітектуру.

“Не гріши, сину [...]. Ні перед ким — ні перед людьми (байдуже — добрими чи злими), ні перед деревом, ні перед птахою. І тоді будеш, як Бог. Чи й до отари пастирем” (10 жовтня 1982 р.) [5].

Він спокійно сприйняв звістку про те, що син надумав кинути навчання у металургійному технікумі, сподіваючись, що це рішення осмислене, бо вуз потрібен не заради диплома, а заради шляху.

Так В. Стус самоспокійно відреагував на дуже раннє одруження сина, вбачаючи перевагу цього кроку в тому, що одруження змушує людину подорослішати.

Епістолярний доробок В. Стуса дає багато для розуміння людини, поета-батька у сплетіннях і співвідношеннях *ratio* й *emotio*, його ролі у формуванні духовності дитини. Цей досвід спілкування хоча б через

листи стане в нагоді багатьом українським сім'ям у вихованні майбутнього покоління громадян України.

Література

1. *Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті*. — К.: Шкільний світ, 2001.
2. *Національна програма “Діти України”*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: moz.gov.ua>Міністерствоохорони>prgs-ukr-child.htm1
3. *Концепція національного виховання студентської молоді* / Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 25 червня 2009 р. Протокол № 7/2–4.
4. *Сім'я і родинне виховання. Концепція* // Рідна школа. — 2001. — № 9–10. — С. 13.
5. *Листи до сина* / В. Стус. — Івано-Франківськ: Лілея ТВ, 2002. — 192 с.

ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНОСТІ УКРАЇНСТВА В ЄВРОПЕЙСКУ СПІВДРУЖНІСТЬ ЯК ПРОСТІР ГРОМАДЯНСЬКОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ МУДРОСТІ)

Актуальні проблеми українознавства, с. 68–74

Нині молода українська державність стоїть перед розв'язанням однієї із найважливіших своїх проблем — досягнення національної єдності. Як вважає англійський соціолог Ентоні Сміт: “З усіх ідентичностей, що їх тепер поділяють люди, національна ідентичність, мабуть, найважливіша й найповніша. ...Інші типи колективної ідентичності — класова, родова, расова, релігійна — можуть накладатися на національну ідентичність або поєднуватися з нею, але рідко спрмагаються підточити її силу” [1, 149]. При цьому, в сучасній науці використовується поняття “етнічність” як категорія, що означає існування відмінних етнічних груп чи ідентичностей. Це поняття втілює в собі існування гомогенних, функціональних та статичних властивостей, що відрізняють групу одна від одної та мають інший набір характеристик. Саме концепція етнічності ставить під сумнів подібний погляд на культуру та звертає увагу на полікультурний характер більшості сучасних су-

спільств і на практичну відсутність культурної ізоляції.

Серед учених немає єдності у визначенні поняття “етнічність”, але є певні базові характеристики, властиві для всіх спільнот, які дають можливість вважати їх етнічними чи говорити про присутність етнічності як такої. До таких характерних ознак етнічності належать: наявність у членів групи уявлень про спільне територіальне та історичне походження, єдиної мови, спільних рис матеріальної та духовної культури; політичне оформлення уявлень про батьківщину у таких інститутах, як державність; почуття відмінності, тобто усвідомлення членами групи своєї належності до неї, а також засновані на ній форми солідарності та спільні дії.

Важливу роль у створенні теоретичної основи для вивчення етнічності відіграли праці норвезького вченого Ф. Барта із проблеми співвідношення етнічних та соціальних параметрів. Іншими словами, етнічність — це форма соціальної організації культурних відмінностей.

За цих обставин, зміна характеру економічних, політичних відносин внаслідок якісних і кількісних змін у структурі єврорегіональної співпраці має перманентний вплив на формування нової системи відносин між регіонами, зокрема прикордонними регіонами України та регіонами країн нових членів євроспівпраці. У цьому сенсі роль і значення прикордонних територій, прикордонних регіонів набуває ключового значення. Насамперед, важливим є концептуальне обґрунтування основних цілей, принципів і механізмів єврорегіональної інтеграції України, а також визначення інструментів ефективного єврорегіонального співробітництва. Одним з пріоритетів євроінтеграційного напрямку держави є максимальне використання євроінтеграційного досвіду країн Центральної Європи. Проте проблеми, що стосуються функціонування регіонів (особливо прикордонних регіонів) України за нових геополітичних умов у контексті розширення ЄС та зміни статусу транскордонного співробітництва регіонів у оновленому Євросоюзі, залишаються малодослідженими.

При цьому, фрагментарність розробок обумовлює необхідність системного дослідження теоретичних і прикладних засад макро- і мезорегіональної інтеграції, оскільки існує потреба в переосмисленні загальної моделі міжрегіонального/транскордонного співробітництва України за нових євроінтеграційних умов. Особливої уваги заслуговує активізація транскордонного співробітництва західних прикордонних регіонів України зі східними прикордонними

регіонами ЄС-держав Центральної Європи.

Наше завдання полягає у з'ясуванні ролі єврорегіональної співпраці в процесі прискорення інтеграції України до ЄС, вивченні діяльності єврорегіонів. Проаналізуємо єврорегіональну співпрацю та через вивчення експертної думки дамо рекомендації щодо ефективної діяльності єврорегіонального співробітництва.

Протягом останніх років в Україні значно активізувалося транскордонне співробітництво у вигляді єврорегіонів як вищої організаційної форми транскордонної співпраці, що характеризується наявністю системи управління та фінансування цієї діяльності. При цьому, єврорегіони створювалися з метою розв'язання спільних проблем, зокрема підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій, розбудови комунікаційної інфраструктури, співробітництва у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури, довкілля тощо. Більшість єврорегіонів має спільну Концепцію розвитку транскордонного регіону з урахуванням європейських, національних та регіональних інтересів. Позитивними прикладами у розвитку єврорегіональної співпраці, як вже згадувалося, можуть бути Німеччина, Чехія, Угорщина та Польща, де єврорегіони створені за периметром кордонів цих держав [2, 702].

У цьому сенсі варто зазначити, що етнічним загалом України є не автохтонні, а діаспорні утворення: росіяни (8,3 млн. осіб), білоруси (275,8 тис. осіб), румуни (151 тис. осіб), поляки (144,1 тис. осіб), євреї (103,7 тис. осіб), вірмени (99,9 тис.

осіб), греки (91,6 тис. осіб). Представники ще понад 120-ти інших етносів світу кількісно варіюють в Україні від кількох десятків тисяч осіб (татари, азербайджанці, грузини, німці) до кільканадцяти осіб (тофалари, ітельмени, юкагири, алеути) [3, 24–26]. За цих соціальних обставин існує, зокрема, нагальна потреба в обґрунтованому встановленні верхньої і — особливо — нижньої кількісної межі, а також певного переліку якісних ознак для уможливлення правомірного кваліфікування конкретної іммігрантської чисельності людей як етнічної меншини українства.

Зрозуміло, що не існує жодних емпіричних підстав стверджувати, що Україна крім п'ятох (разом з етнічними українцями) етносів-автохтонів представлена ще “десятками націй, народностей, етносів”. З огляду на це, серед усього населення України етнічних українців налічується 77,8 відсотків, які кількісно переважають в усіх регіонах окрім Криму, у науковому обігу серед українських етносоціологів та етнополітологів замість поняття “Україна поліетнічна” поступово починає закріплюватися визначення України як держави із поліетнічним складом населення [4, 123].

При цьому, для розв'язання проблеми етнічності українства як соціально-філософського конструктивізму мудрості необхідне *функціонування інститутів громадянського суспільства*, що виявляється через поведінку людей. Саме завдяки такій поведінці громадяни повідомляють про свої інтереси владу й соціальні установи, оскільки мають

спрацьовувати різноманітні схеми структури громадянської активності. За характером дії і типом суб'єкта громадянської активності можна виокремити такі види практик: громадсько-політичні практики, які передбачають як індивідуальні, так і тимчасові колективні форми дій у громадсько-політичній сфері з метою тиску на політичні інститути задля майбутніх змін. Саме практики контактування громадян з установами й організаціями передбачають здебільшого індивідуальне звернення до установ задля реалізації та відстоювання власних інтересів.

Отже, громадянські практики є матеріалізованим втіленням соціальних відносин через інституціоналізовані чи неінституціоналізовані форми вираження. Це втілення уможлиблюється за наявності певних структурних, ресурсних та соціально-психологічних чинників. Така модель соціального капіталу українства здебільшого пояснює діяльність у громадських організаціях як рух мудрих людей, оскільки довіра, відчуття спільноти, сусідська єдність, громадська компетентність означають накопичення відповідного соціального ресурсу. При цьому, проблематизованість реалізації соціальних інтересів українства закономірно спричиняється до ідентифікації та солідарності індивідів. Відтак, соціальні розмежування українства стають чинниками громадянських практик, оскільки соціальні розколи, що зумовлюють групову ідентифікацію, мають соціально-політичний характер. Водночас за умов, коли соціальні відносини втілюються у конкретних взаєминах людини з ін-

ститутціями, увиразнюються статусні відносини, за яких розподіл соціальних статусів у суспільстві створює структурні розмежування, які певною мірою впливають на реалізацію потреб людини (людей, людства). Ці потреби можуть мати ситуативний, індивідуальний характер і не обов'язково викликають ідентифікацію з групою.

Однак усвідомлення соціальних інтересів, спричинених соціальними розколами, не завжди зумовлює громадянську активізацію українства. Лише за умови зростання активістських цінностей з'являється ідеологічне підґрунтя для реалізації соціальних потреб та інтересів, а звідси — відбувається політична ідентифікація. Таким чином, зростає суб'єктивне усвідомлення власної політичної компетентності та громадянського обов'язку, оскільки віра у власні сили та у можливість реалізувати свої розмисли стають ключовими чинниками для того, щоб люди почали проявляти мудрість у соціальних діях. Коли соціальна значущість людини (суб'єкта, індивіда, особистості, громадянина) переважає власні егоїстичні погляди на життя, з'являються передумови ідентифікації та солідарності українства, знижується міжособистісна недовіра, оскільки відбувається емоційна насиченість особистісних відносин. На інтенсивність громадянських практик українства також впливають особистісні чинники самореалізації людини у цивілізаційному просторі, а саме: самоповага, контроль над ситуацією, здатність до домінації, невимушеність у соціальних взаємодіях тощо.

Спрямованість суб'єктів громадянських практик українства може мати як конструктивний вплив, коли відбуваються процеси збереження чи вдосконалення політичної системи, так і деструктивний стосовно чинного соціального порядку, коли порушується питання про радикальне перетворення системи. Іншими словами, роль і значення громадянської активності розглядається двома підходами — конструктивного та критичного [5, 49–51]. Конструктивну роль громадянської участі відзначають як прихильники структурного функціоналізму (долання відчуженості широких верств та залучення до ухвалення рішень), так і адепти теорії конфлікту (невдоволення та впорядковані форми долання конфліктів між соціальними групами).

Натомість етап суспільних перетворень, за якого відбулося становлення подвійної інституціоналізації, виокремлює аномічну деморалізованість населення, що обумовила одночасне існування регулятивних механізмів старих і нових інститутів. У цьому сенсі, зважаючи на слабку інтегрованість українського суспільства, на існування значних регіональних відмінностей мовно-культурного та політичного ґатунку, в Україні дотепер вдавалося створювати режим відносної стабільності, за якого ці розбіжності не стали визначальними у формуванні політичного ладу держави. Водночас існування проблеми визнано на державному рівні. Зокрема, в Указі Президента України № 105 / 2007 “Про Стратегію національної безпеки України” визначено, що одним з ускладнень розв'язання проблеми забезпечення

національної єдності та соборності українства є ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, зокрема екстреміського спрямування [5, 164].

Україна як держава постала із не-сформованою політичною нацією, регіональними, мовними та політичними відмінностями, що стало причиною проблемного соціального ото-тоження “Я — член територіальної спільноти”. Становлення незалежної України поставило її громадян перед проблемою макро- та мікросоціальної самоідентифікації, пов’язаної з усвідомленням належності до нових територіальних груп. Разом із тим, процеси глобалізму також накладають відбиток на формування новітньої громадянської ідентичності українства. Адже становлення політичних націй у XIX–XX ст. уможливилось внаслідок консолідації населення певної території із значними соціальними відмінностями шляхом уніфікації соціалізаційних процесів, монопольного впливу на громадську думку та завдяки вольовим зусиллям. Тому внаслідок глобалізації інформаційний простір багатьох країн, зокрема слабоінтегрованих, став проблематичним. До того ж, входження сучасної території України до різних державних утворень дається взнаки в існуванні, крім загальновідомого “реліктового” кордону між Галичиною та Наддніпрянською Україною, ще й інших меж, які простежуються в українському суспільстві [5, 165].

Варто підкреслити, що лінія розмежування, відчутна після подій Помаранчевої революції, суттєво нагадує лінію поширення соціально-політичних інститутів Речі Посполитої, зокрема середньовічного Магдебурзького права та козацької полкової територіально-адміністративної традиції гетьманщини. Як припускає О. Вишняк, лінія розмежування двох політичних типів регіонів сягає значно глибшої історичної давнини — часів данської династії Інґварсонів X–XII ст. та Великого князівства Гедимінасів, простягаючись уздовж кордонів історичної Русі (Київська, Чернігівська, Галицько-Волинська землі) та новими землями колонізованого пізніше степу [5, 165].

Отже, самоідентифікація індивіда з певною територією має ієрархічний характер, оскільки людина себе відчуває одночасно мешканцем і своєї країни, й одного з її регіонів, і конкретного населеного пункту. При цьому, діалектично взаємопов’язані територіальні ідентичності відіграють розмаїту роль — керівну і підпорядковану. Деякі ідентичності можуть бути “сплячими” й активізуватися лише за певних обставин, наприклад, при виникненні загрози даній групі. Коли регіональна ідентичність виявляється сильнішою за національно-державну, постає небезпека розпаду держави. Саме аналіз просторово-територіальної ідентифікації дає змогу виявити рівень ідентифікації індивіда з певним масштабом просторово-територіальної спільноти, оскільки переживання та усвідомлення індивідом своєї належності до певного територіально-

го утворення є свідченням пріоритетності для нього цього соціального простору. На наш погляд, радикальні українські партії з гаслами впровадження етнократичної моделі національно-державного устрою, так і партії, засновані на етнічних засадах із відповідними слов'янофільськими та ліберальними версіями російського націоналізму, не мали і не мають вагової підтримки у пересічній свідомості суб'єкта. Політичні сили такого типу, як правило, до парламенту не потрапляють і набирають мізерну кількість голосів. Регіональне виокремлення електорату відповідних політичних лідерів не несе істотної загрози цілісності країни, оскільки політична боротьба вимагає від усіх політичних сил залучення загальноукраїнського електорату.

Таким чином, активність регіоналізації у пострадянському просторі пов'язують із такими чинниками, як статус регіонів і ментальна специфіка їх територій, а саме: ранг регіону; етноадміністративний статус; включеність в етнорегіон; дорадянське існування як цілого; особливий статус у російській імперії; географічний розмір регіону; населення і виробнича інфраструктура; периферійність; близькість до іноземного тяжіння; етнокультурна специфіка населення. Найбільше такі показники-чинники властиві Автономній Республіці Крим, Закарпатській та Донецькій областям.

У цьому зв'язку регіональні настрої населення цих регіонів, що виявлялися на початку 90-х років ХХ ст., і сьогодні присутні в латентних формах свідомості місцевих еліт. Адже регіоналізм Автономної Рес-

публіки Крим вирізняється насамперед етнокультурною специфікою, що підживлює кримський іредентизм у близькості до іноземного центру тяжіння — Росії та перебування її Чорноморського флоту.

Ще одним регіоном, де робили спробу ідеологічного обґрунтування сепаратизму, було Закарпаття. Це єдина територія, що була відірваною від решти українських земель майже 700 років. Належність до складу Угорського королівства, Австро-Угорської імперії та Чехословаччини наклали відбиток на етнічну свідомість місцевих українців, де певна частина з них продовжують досі вживати етнографічну самоназву "русини". Це дає підстави констатувати відсутність в українському суспільстві потужної етнічної стратифікації як специфічної форми соціальної диференціації. Проте можна сподіватися, що розмитість етнічної ознаки в соціальній структурі українства сприятиме лояльності етнічних меншин до української державності.

Отже, варто відзначити, що проблема етнічності українства у європейській співдружності як просторі громадянської суб'єктності визначається за характером дії та типом суб'єкта такими видами практик, як: громадсько-політичні, що передбачають індивідуальні та тимчасові колективні форми дій у громадсько-політичній сфері; практики контактування громадян з установами й організаціями, які уможливають звернення до установ з метою захисту власних інтересів; кооперативні (колективні) практики громадян, які є систематичними та постійними ефективно діючими задля спільної

реалізації своїх потреб та інтересів. Саме модель духовного капіталу українства як соціокультурної обумовленості суттєво пояснює соціальну діяльність у громадських організаціях. Оскільки накопичення довіри до людей, гідність як наріжний камінь моральності та відповідальність цілісно утворюють духовний ресурс українства у феноменології її мудрості.

Література

1. *Сміт Е.* Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 223 с.
2. *Державна* регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / За ред. З. С. Варналія. — К.: НІС, 2007. — 768 с.
3. *Національний* склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К., 2003. — 245 с.
4. *Етносоціологія*: терміни та поняття: Монографія / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко. — К., 2003. — 280 с.
5. *Резнік О.* Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / Інститут соціології НАН України, 2011. — 336 с.

НАГОРОДНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Актуальні проблеми українознавства, с. 75–79

Важливою структурною складовою багатогранної і взаємопов'язаної системи історичної науки є комплекс спеціальних історичних дисциплін — джерелознавчих галузей знань, що вивчають окремі типи (види) історичних джерел та розробляють теоретико-методологічні засади їх дослідження. Акумулюючи в собі багатовікові знання з історії людства, вони мають давнє коріння, власні традиції і виступають ефективним засобом пізнання історії. Серед дисциплін, що вивчають окремі типи (види) джерел, є й фалеристика. Термін фалеристика походить від слова “фалера”, металева прикраса у вигляді жетону, бляхи; велика медаль. Вона комплексно вивчає історію заснування та функціонування орденів, нагородних медалей, нагрудних знаків відзнаки, значків та жетонів, досліджує процеси виникнення й розвитку нагородної системи, а також нагородну документацію та статистику в контексті розвитку суспільства. У широкому розумінні фалеристика — це історія вшанування цивілізаціями найдостойніших представників суспільства [1]. Ще до недавнього часу вона

була складовою нумізматики. Нині фалеристами називають не тільки людей, які вивчають ордена, медалі та інші знаки відзнаки, а й колекціонерів значків.

Слово “фалеристика” винайдене древніми греками й утворено від назви відзнаки хороброго воїна. Це була овальна металева бляха, яку кріпили до зброї на лобі чи на грудях коня хороброго воїна. Ще древні греки почали прикрашати переможця лаврами. Це був мирний лавровий вінок для переможця спортивних змагань й урочистостей на честь верховного бога Зевса в місті Олімпія.

Древні греки створили європейську цивілізацію, а упорядкували її й систематизували та передали нам древні римляни. Римляни засвоїли грецький звичай надавати почесні переможцям і хоробрим воїнам, супроводжувати їх зовнішніми знаками відзнаки. Засвоїли і створили чітку систему нагород за військові та громадянські заслуги [2].

Християнська Європа, спадкоємниця грецької і римської цивілізації, вела війни з мусульманським Сходом за визволення Гроба Господня. Під час хрестових походів у

Палестині виникли перші духовно-лицарські союзи — Мальтійський орден, Тевтонський орден і орден Тамплієрів. Їх створили італійці, німці і французи. Гросмейстери (Великі Магістри), Комтури, Командори орденів мали знаки відмінності. Належність до ордену була досить почесною. Члени орденів носили особливий одяг, на який нашивали хрести певної форми і кольору. З часом королі й імператори стали створювати світські лицарські ордени, а потім відзначати дворян за заслуги того чи іншого ступеня придворного ордену, що стало нагородою за подвиг. Так з'явилися ордени в сучасному розумінні слова, ордени як знаки відзнаки за конкретні заслуги.

Європа дала світу багато яскравих, безцінних проявів генія і таланту. До якої б галузі творчості, науки, освіти й культури ви б не доторкнулися, навколо присутні великі європейські імена. Подібно до того як нічний небосхил важко уявити собі без зірок, якщо тільки його не застилають темні хмари, так неможливо уявити собі освічену й культурну людину, яку б не торкнувся європейський вплив. Тому вивчення частини цього спадку є необхідним елементом будь-якої справжньої освіти [3].

Куди йдемо? Що робити? Ці непрості питання, які завжди хвилюють людей, особливо гостро постають перед суспільством у переломні часи його розвитку, коли руйнуються застарілі уявлення, а нові обрії ще не набули чітких контурів [4]. З настанням Незалежності перед Україною, як і в складний, суперечливий, а часом і трагічний шлях становлення й

розвитку нагородної справи доби визвольних змагань (1917–1920 рр.), постало завдання заснування державних нагород. Нагородна справа є важливою складовою державного будівництва, тому цілком логічним став крок до зміцнення державного суверенітету та незалежності, який було зроблено зі створенням у січні 1992 р. Комісії Президії Верховної Ради України щодо заснування державних нагород України. Перед нею постало непросте завдання: проаналізувати історичні витоки, правові та практичні аспекти нагородної політики незалежної України.

Поодинокі спроби досягнути нагородну спадщину України робилися і раніше. За роки радянської влади вітчизняним вченим вдалося видати кілька невеликих розвідок з нетривалої історії єдиного ордена Радянської України — ордена Трудового Червоного Прапора Української Соціалістичної Радянської Республіки 1921–1933 рр. та ряд документальних збірок про державні нагороди, якими були Почесна Грамота та Грамота Президії Верховної Ради Української РСР, а також почесні звання УРСР. Інших нагород в Україні, здавалося, ніколи не було, а існуючі — нібито й не мали історичного коріння. Проте вони були і стосувалися державних відзнак Центральної Ради, Української Народної Республіки, Української держави за гетьманської влади, Директорії УНР та екзильного уряду Української Народної Республіки. Вивчати їх у радянські часи було не лише неперспективною і малоактуальною, а й дуже небезпечною справою. Адже йшлося про україн-

ські уряди, які не визнавалися радянською владою, таврувалися як ворожі та націоналістичні. А враховуючи, що багато архівних документів доби визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. зберігалися під грифом “для службового користування”, то були просто недосяжні для загалу дослідників. Їм довелося зосередити свою увагу на історії нагород Радянського Союзу, що відповідало ідеологічним засадам тогочасного суспільства.

Разом з тим дослідники з української діаспори у повоєнний період зосередили увагу на вивченні значного масиву фалеристичних пам’яток України, які постали на різних етапах визвольної боротьби й мали утверджувати ідеї побудови незалежної Української держави [5]. Справжньою сенсацією на фалеристичному полі стало видання 1991 р. в Торонто (Канада) Ярославом Самолюком порівняно невеличкої книжки “Українські військові відзнаки: ордени, хрести, медалі, нашивки”, у передмові якої написано, що “ця перша спроба такого видання призначена також як інформація для колишніх українських вояків, як рівно ж і для колекціонерів, що цікавляться медалями” [6]. У ній було систематизовано нагороди УНР, відзнаки українських національних військових формувань та громадських організацій з 1918 р. до кінця 1980-х років. Книга мала такий великий попит, що її, навіть без дозволу автора, було перевидано у Києві та Львові.

Лише у 1992–1996 рр. у різних виданнях було опубліковано понад 200 матеріалів, пов’язаних з тими чи іншими аспектами нагородної справи,

історії нагородотворення та фалеристики України. 1992 р. розділ “Фалеристика” з’явився у навчальному посібнику для студентів “Спеціальні історичні дисципліни”, написаному Д. Табачником [7].

Серед значних видань останнього часу — “Відзнаки Президента України: ордени, медалі, нагородна зброя” (К., 1999) [8] і А. І. Рудиченко, Я. Ю. Тинченко “Награды и знаки национальных армий и правительств. Украина. Белоруссия. Литва. Учредительные документы. Изготовление. Практика награждений. Типы и разновидности” (К., 2011) [9]. 3 травня 1993 р. у Львові на громадських засадах видається Вісник Українського геральдичного товариства.

1992 р. в незалежній Україні почала формуватися власна нагородна система. Правове поле визначало існування двох рівнів нагород: державні нагороди (засновані законодавчою владою) і президентські відзнаки (запроваджені поправкою від 13 лютого 1992 р. до Конституції України). До 2000 р. в Україні складалася струнка нагородна система зі своєю ієрархією. Найвищу сходинку в ній посідає найвища відзнака — Звання “Герой України” (серпень 1998). Вона складається з двох орденів: “Золотої Зірки” і Ордена Держави. Другим є елітарний Орден князя Ярослава Мудрого (п’ять ступенів, 1995). Третє місце посідає трьохступеневий орден “За заслуги” (1996), що замінив Почесну відзнаку Президента України, засновану з нагоди першої річниці незалежності України (1992). Наступним йде орден Богдана Хмельницького (трьох ступенів, 1995), призначений для на-

городження військовослужбовців та ветеранів Великої вітчизняної війни за проявлені героїзм і мужність при захисті Вітчизни. Цю відзнаку органічно доповнює Орден “За мужність”, яким відзначається героїзм, виявлений за надзвичайних обставин і спрямований на захист людини, її прав і свобод. До 1996 р. нагороджували зіркою “За мужність” і хрестом “За мужність”, яким це — Орден “За мужність” (трьох ступенів, 1996). Шостим у системі відзнак є Орден Ольги (трьох ступенів, 1997), яким нагороджуються жінки за визначні заслуги у державній, громадській, виробничій, науковій, освітній, культурній та іншій сферах суспільної діяльності. Сьомою нагородою у системі державних орденів України став 30 липня 2003 р. Орден Данила Галицького [10], восьмою — Орден “Свобода” (2008) і дев’ятою — відзнака Президента України “Хрест Івана Мазепи” (2011).

Особливе місце у системі державних нагород України посідає відзнака “Іменна вогнепальна зброя” (квітень 1995), що успадкувала традицію нагородження іменною зброєю в українському козацькому війську XVII–XVIII ст. та у збройних силах УНР. Іменною зброєю є пістолет моделі “Форт–12”, створений вітчизняними зброярами.

В Україні функціонують також дев’ять медалей, призначених для нагородження військовослужбовців Збройних сил України та цивільних осіб.

16 березня 2000 р. Президент України підписав ухвалений Верховною Радою України Закон України “Про державні нагороди”.

Використовуючи кращі досягнення минулого при єдиному державному підході до нагородної системи, маємо творити твердо, послідовно, відповідально, бо духовною батьківщиною України є Європа.

Література

1. *Томазов В. В., Дмитрієнко М. Ф. та ін.* Спеціальні історичні дисципліни: довідник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Кер. авт. кол. І. Н. Войцехівська. — К.: Либідь, 2008. — С. 486.
2. *Болгов В., Чепак В., Чепак Г.* Фалеристика. Рассказы об орденах, крестах, медалях. — К., 2005. — С. 4–5.
3. *Кинелев В. Г., Миронов В. Б.* Образование, воспитание, культура в истории цивилизаций. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. — С. 5.
4. *Куди йдемо? // Матеріали науково-практичної конференції “Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні”* (Київ, 24–25 груд. 1992 р.). — К., 1993. — С. 3.
5. *Безгін І., Бузало В. та ін.* Нагороди України: історія, факти, документи: У 3 т., Т. 1 / Кер. авт. кол. Табачник Д. — К.: Українознавство. Фірма “ARS–Ukraine”, 1996. — С. 5–6.
6. *Семотюк Я.* Українські військові відзнаки: ордени, хрести, медалі та нашивки. — Торонто, 1991. — С. 1.
7. *Безгін І., Бузало В. та ін.* Нагороди України: історія, факти, документи: У 3 т., Т. 1 / Табачник Д. Кер. авт. кол. — К.: Українознавство. Фірма “ARS–Ukraine”, 1996. — С. 9.
8. *Відзнаки Президента України: ордени, медалі, нагородна зброя: Фотоальбом / Авт.-упоряд. М. П. Білоблочський, В. Й. Бузало,*

- В. М. Куценко та ін. — К.: Мистецтво, 1999. — 168 с.
9. Рудиченко А. И., Тинченко Я. Ю. Награды и знаки национальных армий и правительств. Украина. Белоруссия. Литва. Учредительные документы. Изготовление. Практика награждений. Типы и разновидности / А. Рудиченко, Я. Тинченко. — К.: Логос, 2011. — 438 с.
10. Томазов В. В., Дмитрієнко М. Ф. та ін. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Кер. авт. кол. І. Н. Войцехівська. — К.: Либідь, 2008. — С. 493.

КОМПЛЕКС МЕНШОВАРТОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕНТАЛІТЕТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ “БОРОТЬБИ ДВОХ КУЛЬТУР” — УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ — У ЧАСИ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

Актуальні проблеми українознавства, с. 80–88

Аналізується “комплекс меншовартості” як поняття, визначене в традиції неофройдизму, а також як явище, сформоване в ментальності українців, на основі приниження статусу української культури за комуністичної влади Радянського Союзу. Розглядаються шляхи пригноблення української культури та мови — через упровадження в життя “теорії боротьби двох культур”, а також через різні форми лінгвоциду.

Комплекс меншовартості, за визначенням у психології, розвивається через непристосованість особистості, яка відчуває перевагу оточуючих над собою, найчастіше внаслідок зовнішніх навіювань та спотвореного бачення себе. Психологи визначають, що цей комплекс формується через низку помилок та невдач, які зазнає людина у своїй діяльності і які потім впливають на її поведінку в житті.

Німецький психоаналітик Альфред Адлер першим дослідив і ґрунтовно описав комплекс меншовартості. На його думку, людина з

раннього дитинства самостверджується, адаптуючись до дійсності, проходить також шлях фази підкорення та відчуття меншовартості. Це, за словами німецького психолога, сприяє виробленню “компенсаторної тенденції надвартості та переваги”.

Таким чином, стосовно окремого індивіда, комплекс меншовартості виникає на тлі його неможливості отримати визнання внаслідок різних зовнішніх впливів, які виробляють у ньому здебільшого відчуття підкорення, ніж домінування. Тобто ми маємо два фактори: особу, яка бажає самоствердитися, і певні чинники, які формують на її шляху різні перешкоди.

Ці фактори можемо екстраполювати на буття цілого народу. Розглянемо українську націю, яка на своєму шляху здобування визнання у формі власної держави постійно переживала і переживає різні зовнішні (зрештою, і внутрішні також) впливи, які не дають їй самоствердитися, внаслідок чого в менталітеті україн-

ського народу вироблений комплекс меншовартості.

Відчуття меншовартості, або його ще можна назвати комплексом раба, або рабською свідомістю, вироблялися в українцях не одне століття. Після розпаду Київської Русі і аж до ХХ ст. українці не мали досвіду розбудови власної держави. В історії України постійно спостерігаємо різні впливи чужих культур та чужої свідомості — культур та свідомості тих націй, які змогли здобути власне державне самовизначення і які завжди підпорядковували собі українську культуру, як меншовартісну. Таку ситуацію ми бачимо в Речі Посполитій, у Московській державі часів Петра I та Катерини II, в Російській імперії і, найбільше, в СРСР. В усіх цих культурних просторах українська культура, найчастіше, принижувалася до рівня чогось незначного, відсталого, або й взагалі не визнавалася як така.

Нині існує багато публіцистичних статей на тему існування в українського народу комплексу меншовартості та його наслідку для процесу державотворення. Поки що наукових досліджень на цю тему практично немає. Хоча розробка цієї проблематики є не лише гостро актуальною, а й украй необхідною для “віднайдення” України себе у світовому співтоваристві.

Наприклад, український історик та соціолог Кирило Галушко називає комплекс меншовартості результатом міфу, який упроваджує “національну неспроможність проводити системні зміни в державі й суспільстві”, “утверджує думку про неминучість і доцільність втрати політичної

самостійності заради “безпеки” та “захищеності” [1].

К. Галушко зазначає, що основна теза цього міфу відома усім і настільки вкорінена у свідомості українців, що його не змогли подолати навіть останні 20 років незалежності. “Українці — жертва фатальних історичних обставин, лузери, які програли всі найважливіші битви, тому їм залишається тільки оплакувати загиблих” [1]. Такий погляд породжує в українському суспільстві соціально-політичну апатію, розчарування, маргіналізм та водночас анархічні настрої, які аж ніяк не мають позитивного впливу на процес державотворення.

Видатна українська письменниця Ліна Костенко у своїх виступах неодноразово наголошує, що українцям необхідно позбутися уявлення про власну історію як про історію лише поразок. Костенко відкидає цей “лейтмотив — рефлексії щодо брому, без якого нібито не можна читати нашу історію. Сказані колись під гарячу руку, ці слова Винниченка повторюються й тиражуються, і заганняють співвітчизників у комплекс причетності до ексклюзивних жахів нашої історії. Та й чим, власне, наша історія гірша, ніж в інших народів?” [2, 16–17].

Міфологема про історію України як про історію поразок тісно пов’язана з міфом про необхідність приходу когось, хто б “навчив би українців, як правильно жити”; як розбудувати власну державу — міф про іноземного “рятівника”, або міф “про старшого брата”. Як зазначає Ліна Костенко, Росія “раз і назавжди визначилася для себе в ореолі своєї

величі... Але без цієї міфологеми Росія себе не мислить. Лише на фактажі своїх реалій вона почувала б великий дискомфорт. А ця міфологема... легко входить у свідомість... впливається в систему суспільних наук і стимулює інші міфологеми типу “старший брат” чи “колиска братніх народів”, з якої вивалилося троє близнюків, з-поміж них один чомусь дуже старший, і якраз той, що з’явився на світ не перший” [2, 14].

Комплекс меншовартості, розвинений на ґрунті міфу про існування когось “старшого”, “поважнішого”, “освіченішого”, формує спотворене уявлення про себе, свою історію і власне майбутнє.

Як вже зазначалося раніше, факторів, які сприяли розвитку цього комплексу в українців, за всю історію було більше ніж достатньо. Але ми звернемо особливу увагу на одному потужному чинникові, який мав на меті повну колонізацію України та перетворення українців на інтернаціонально німих “ягнят” — це комуністична тоталітарна система. Власне, ця система на початку взяла за озброєння так звану “теорію боротьби двох культур”, яка була розроблена П. Струве для протиставлення “розвиненої” російської і “відсталі” української культур.

Одним із комуністичних керівників, які впроваджували в життя цю теорію, був Лебідь Дмитро Захарович — другий секретар ЦК КП(б)У в 1920–1924 рр. 7 вересня 1922 р., доповідаючи Йосипу Сталіну, Валер’яну Куйбишеву та В’ячеславу Молотову про арешти в Україні “антирадянської інтелігенції”, він писав, що висилати українських профе-

сорів за кордон узагалі недоцільно, оскільки там і так склалося доволі потужне емігрантське угруповання, та звертався з проханням обмежитися висилкою у віддалені райони [3, 124–125].

Історик Орест Субтельний писав: “Так, один із найвищих чиновників української компартії росіянин Дмитро Лебідь навіть не намагався приховати ворожість до української мови, звичаїв, до українізації взагалі. Він обстоював так звану “теорію боротьби двох культур”, з якої випливало, що оскільки російська культура в Україні пов’язана з прогресивним пролетаріатом і містом, тоді як культура українська — з відсталим селянством і селом, то російська культура рано чи пізно переможе, і обов’язок комуністів полягає в тому, щоб підтримати цей “природний процес”.

У серпні 1923 р. на Київській партійній конференції Дмитро Лебідь, ствердивши, що через історичні обставини культура міста є російська, а культура села українська, заявив, що “поставити собі за завдання активно українізувати партію, себто робітництво ... це значить стати на точку зору нижчої культури села, порівняно з вищою культурою міста”. Він запропонував засади вільної боротьби двох культур в Україні, їх вільну конкуренцію, з тим, що партія й уряд не повинні втручатися в цей процес.

У зарубіжній історіографії цю теорію (та практику, що випливала з неї) ще називали “лебедівщиною”. Могутню партійно-державну підтримку всі роки існування радянської влади, звичайно, мали “вищі” мова й культура. Так принижували українську мову і культуру, позбав-

ляючи народ його духовних цінностей і денаціоналізуючи свідомість [4, 454].

Такому погляду на українську культуру щодо російської сприяли ряд офіційних документів, виданих у Російській імперії раніше, у ХІХ ст. Зокрема, митрополит московський Філарет (Дроздов), перекладаючи Святе Письмо на російську мову, зазначив, що необхідності в перекладі на “малороссийское наречие” немає, оскільки ним володіють лише селяни, які в більшості є малограмотними. Відомий вислів з Валуєвського циркуляру 1863 р.: “Никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может”. Емський указ Олександра ІІ від 1876 р. закріпив і доповнив основні положення Валуєвського циркуляру.

Тому, можна сказати, російський комуністичний уряд мав солідну спадщину для реалізації задумів щодо українців. Комуністів турбувало бажання України стати незалежною державою, тому компартія розробила стратегічний план боротьби з “українським буржуазним націоналізмом”, план, що мав декілька шляхів придушення спротиву українців та закріплення в них комплексу меншовартості.

Одним із таких шляхів стали голодомори — 1921–1922, 1932–1933 та 1946–1947 рр. Нині ми багато аналізуємо причини та наслідки цих жахливих соціальних явищ. І вже остаточно можемо стверджувати, що голодомори є актами геноциду проти українців.

Голодомор 1932–1933 рр. названий “українським апокаліпсисом” — “виняткове й унікальне явище за сво-

ім трагізмом в історії ХХ століття, в історії нашого народу загалом. Уперше влада, абсолютно тоталітарна й позбавлена будь-яких етичних табу у світоглядних підходах і, головне, у своїй політичній практиці, у таких небачених у світі масштабах застосувала терор голодом як жахливу, смертоносну зброю для упокорення волелюбного колись народу. Українського народу. Наслідком цього стала величезна, досі не цілком загоєна рана в нашому соціальному організмі — постгеноцидне суспільство, досліджене Джеймсом Мейсом” [5].

У статті “Катування України: приховані механізми та наслідки” подається аналіз російсько-американського соціолога Питирима Сорокіна про вплив голоду на свідомість людини й нації. З праці “Голод як фактор. Вплив голоду на поведінку людей, соціальну організацію та суспільне життя”, опублікованої у 1922 р. в Петрограді.

Зокрема, соціолог зазначає, що “таке страшне лихо, як голод (а надто організований навмисно і штучно!), придушує глибинний загальнолюдський “рефлекс свободи”, який нерідко вступає в конфлікт із рефлексами голоду і доволі часто перемагається ними. Голодний за кусень хліба або за харчі погоджується підкоритися багатьом вимогам, погоджується щось робити, а чогось — не робити, на що без цього детермінатора (голоду. — *Авт.*) він ніколи не погодився б. У наші роки ми спостерігали дуже багато випадків придушення “рефлексів свободи” у маси осіб (спеців, селян, робітників, інтелігентів тощо), які за продуктивний “пайок” відмовлялися від притаманних їм форм поведінки

та способу думання, надягали на себе маску покірливості перед різними капралами й терпіли, нерідко скрего-чучи зубами, багато такого, чого без цього “пайкового тиску” не терпіли б. Схожих фактів так багато, що не варто наводити їх. Це явище є ґрунтом, на котрому в епохи голоду відбувається закріпачення голодних ситими; воно було і є однією з причин виникнення рабства, колонату, кріпацтва та інших форм примусової залежності людини від людини, групи від групи” [5].

Висновок Пителима Сорокіна: “У маси людей голод придушив більшу частину морально-правових рефлексів і перетворив їх у цьому сенсі на правових і моральних “нігілістів” [5].

Показовими тут є результати наукових досліджень сучасних соціологів. На думку науковців Інституту суспільних досліджень, Голодомори, запроваджені комуністичною системою, мають не лише наслідки фізичного знищення українців, але й більше — психологічні наслідки, які переживаються важче, ніж наслідки війни. “За словами експерта, в українському суспільстві можна побачити такі ознаки, як занижена самооцінка, схильність до залежної поведінки, страх перед представниками влади, схильність до сильної руки, найрізноманітніші страхи — від страху голоду до просто страху перед майбутнім, відсутність ініціативи” [5].

Експерти Інституту суспільних досліджень наводять результати соціологічних опитувань, проведених у 2003–2007 рр. “Опитаних поділили на дві групи. До першої групи увійшли люди, які жили на території, де був Голодомор, до другої — ті

люди, які жили на території, де Голодомору не було. Усім цим людям на час Голодомору було від 1 до 7 років. 78 % опитаних з першої групи мають неусвідомлений комплекс меншовартості, в іншій групі таких людей лише 32 %. Крім того, 66 % у першій групі бояться поразки, тобто завідомо ставлять перед собою завдання простіші, ніж вони реально можуть виконати, в іншій групі таких людей 33 %. У 59 % опитаних у першій групі домінують депресивні настрої, а 50 % опитаних з цієї групи мають психосоматичні хвороби, пов’язані із стресами” [6].

Інша форма приниження, а то й знищення української культури, — це лінгвоцид. Ось як розкривають це явище відомі українські філологи Василь Іванишин та Ярослав Радевич-Винницький:

“1. Лінгвоцид (мововбивство) — це свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови як головної ознаки етносу — народності, нації. Лінгвоцид спрямовується в першу чергу проти писемної форми мовлення. Кінцевою метою лінгвоциду є не геноцид, тобто фізичне винищення певного народу, а етноцид — ліквідація цього народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу.

2. Лінгвоцид є передумовою масової денаціоналізації та манкуртизації: без нього неможлива втрата народом історичної пам’яті, етнічного імунітету, національної самототожності, а без цього, своєю чергою, не може відбутись асиміляція — поглинання одного народу іншим. Ось чому поневолювачі ніколи не забували про необхідність нищення мови поневолених народів.

3. Лінгвоцид мав і має місце фактично в усіх поліетнічних утвореннях, багатонаціональних державах, де стикаються інтереси панівного і поневолених народів. Форми лінгвоциду можуть бути жорстокими чи поміркованими, відвертими чи закамуюльованими, однак це не міняє ні суті, ні кінцевої мети лінгвоциду.

4. У науковому світі вважалось, що каталонська мова — найбільш значна із європейських мов, яка не є офіційною мовою незалежної держави. Українську ж мову, носіїв якої більше, ніж носіїв усіх мов Іспанії (кастільської, галісійської, каталонської, баскської) разом узятих, за давньою звичкою чи з кон'юнктурних міркувань до уваги не брали.

5. Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством, лицемірством поневолювачів та щедро политі сльозами і кров'ю їхньої жертви — нашого народу. Торкнемось лише окремих сторінок та епізодів цієї історії.

6. Лінгвоцид через заборону мови чужою державою (Церквою)” [7, 21–23].

Особливо науковці виділяють лінгвоцид через приниження статусу й престижу мови. Таку форму лінгвоциду використовували усі поневолювачі української нації, що призвело до формування та закріплення в українців комплексу меншовартості, відчуття “низької якості” власної культури, прагнення переймати все чуже, незважаючи на якість останнього. Це стосується не лише російської, а й західної, американської чи європейської, культури.

Як би там не було, але російська культура найбільше вплинула на оцінку української мови, ніж будь-яка інша. Так от, Н. Карамзін у коментарі до української грамоти зауважив, що вона “писана варварською мовою, ні Російською, ні Польською” [7, 29]. Або: “...Ми маємо повне право сказати, що тепер уже немає малоросійської мови, а є обласне малоросійське наріччя, як є білоруське, сибірське та інші, подібні їм наріччя”, — писав В. Белінський [7, 29]. Хоча те, що українська мова не є наріччям російської, переконливо доводили його сучасники І. Срезневський, А. Шляйхер, П. Шафарик, Ф. Міклошич та інші широковідомі європейські вчені.

“Мене дуже дивує той факт, що люди, ставлячи перед собою одну і ту ж мету, не тільки стверджують відмінність наріч — намагаються зробити наріччя мовою”, — обурювався М. Горький, висловлюючи сумнів у доцільності перекладати роман “Мать” українською мовою [7, 29–30].

“Поетична мова України стала предметом зневаги і насмішок”, — писав у минулому столітті М. Костомаров. “Вы говорите серьезно или по-украински?” — демонструвало свою дотепність “русскаяязычное население” радянської України в 30-ті роки в чергах за хлібом, відібраним в українських селян, котрі тим часом корчилились, але не зі сміху, а від передсмертних голодових мук” [7, 30].

Як відмічає Василь Іванишин: “Ієрархи російської православної Церкви, різко виступивши проти спроб запровадити українську мову в богослужінні, переконували віруючих, що ця мова непридатна для

служби Божої і взагалі неугодна Богові. Подекуди після українськомовних богослужінь навіть проводилось переосвячування церков” [7, 30].

У російському та польському культурному середовищі популярними були “міфи про недорозвиненість української мови, її непридатність для спілкування у “вищих сферах” — науці, мистецтві, політиці, військовій справі, навіть щоденному житті. Це твердження стало у них одним із стереотипів побутової свідомості” [7, 30–31].

У російській художній літературі та публіцистиці ми й до сьогодні натрапляємо на “негативні типи хо-хлів, неоковирні пасажі українською мовою і т. п. Це можна надібати і в творах авторитетних письменників рівня М. Булгакова, В. Тендрякова, і в опусах бездарних заробітчани типу москвича А. Мінкіна чи одеситки Є. Риковцевої. І нині можна почути, що українська мова в порівнянні з російською бідна, недорозвинена, навіть “курдупельна” (В. Лобановський)” [7, 31].

В. Іванишин пригадує для тих, “хто вважає українську мову неповновартісною в порівнянні з російською”, що писав свого часу О. Пушкін: “...але ученість, політика і філософія ще по-російськи не пояснювались; метафізичної мови у нас зовсім не існує... лінощі наші охоче виражаються мовою чужою, якої механічні форми давно готові і всім відомі”. Додамо до цього, що, працюючи у Руському інституті при Львівському університеті, доктор філософії І. Земенчик викладав експериментальну фізику, а професор П. Лодій — теоретичну і практичну

філософію руською (українською) мовою ще до народження великого російського поета” [7, 31–32].

Для освіченої людини очевидним є той факт, що “скільки мов вона знає — стільки разів вона є людиною”. Недарма сказав поет: “Мов поганих не існує в світі, Є лише погані язики” (А. Бортняк).

В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький розкривають також інші форми лінгвоциду, застосовувані щодо української мови: через оголошення мови неприродною, неавтохтонною, через “зближення” й уподібнення з іншими мовами, через ставлення до носіїв мови, через освіту, через демографічну політику, через привілеї для панівної мови та її носіїв, через “свободу вибору” мови, через звуження соціальної належності мови, через “розквіт” мови, через боротьбу із “засиллям української мови” тощо.

Що вже казати про ставлення до українців звичайного народу російського, якщо навіть визнаний письменник-дисидент А. Солженіцин заперечив існування української мови навіть у районі Карпат. На його думку, це вже зовсім недавно тут було “вирощено спотворену українську ненародну мову” на “спокусу відлучити карпаторосів від російської мови” [7, 36].

Творець “теорії боротьби двох культур” П. Струве писав, що “створення середньої і вищої школи з малоросійською мовою викладання було б штучною і нічим не виправданою розтратою психічних сил населення” [7, 43].

В. Іванишин наводить такі дані, що в 30-ті роки ХХ ст. “були лікві-

довані всі без винятку українські школи, середні спеціальні та вищі навчальні заклади (факультети) на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході тощо”, а в самій Україні кількість українських навчальних закладів була неспівмірно меншою порівняно з російськомовними. В той час, коли викладання рідної мови в школах було так організовано, “щоб викликати нехоть і відразу до цього предмета”, “для російської мови створювалися неабиякі привілеї. 1978 року ЦК КПРС і Рада Міністрів видали постанову “Про заходи щодо дальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках”, у 1983 році вийшла постанова “Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік” [7, 47]. Згідно з постановою від 1984 року “Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи” в українських школах було виділено додатково 2–3 години на тиждень для вивчення російської мови. І все це робилося коштом з державного бюджету України.

Радянська педагогіка закріпила в українському менталітеті відчуття “малоросійства”, комплекс національної “неповноцінності”, комплекс національної меншовартості. До сьогодні у деяких східних та південних областях України вчителі російської мови та літератури в школах, а також російськомовні викладачі у ВНЗ намагаються зберегти авторитет іноземної мови для українців на рівні рідної мови, а то й вище. У деяких навіть

україномовних школах, вже за часів незалежності України, в класах на стінах все ще висять плакати на кшталт “Великий и могучий русский язык!”

Усі ці та багато інших факторів із життя українського народу, очевидно, залишають свої негативні сліди в усіх сферах суспільства, на всіх рівнях — чи то науково-теоретичному, чи то побутовому. Українець йде щось купувати в супермаркет, розмовляє українською, а коли підходить до каси — розмовляє російською. Українець зі своїми друзями, у вільній атмосфері, спілкується українською, а офіційно по телефону — російською. Українець їде в маршрутці й розмовляє з кимось по мобільному українською, а водія просить зупинити російською. Такі й безліч інших випадків з сучасного життя українського народу свідчать про існування комплексу меншовартості, який довго виховувався у свідомості українців.

Нині ми маємо, використовуючи це відчуття, формувати позитивний образ України та українців — як такий, що зможе гідно представити нашу державу у світовому співтоваристві, зможе виправити “дефект головного дзеркала” і сформувати якісну “гуманітарну ауру нації” (Ліна Костенко), зможе зберегти українську культуру для самоідентифікації майбутніх поколінь. Будьмо оптимістами.

Література

1. Галушко К. Міф про українців-недобитків // День. Україна Incognita. 14.11.2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

- <http://incognita.day.kiev.ua/mif-pro-ukrayincziv-nedobitkiv.html>
2. *Костенко Л.* Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. 2-ге вид. Лекція прочитана в Національному університеті “Києво-Могилянська Академія” 1 вересня 1999 р. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005.
 3. *Гусєв В.* Застосувати як одну з репресивних мір проти професури вислання за межі федерації // Віче. — 1994. — № 10. — С. 124–125.
 4. *Кордон М. В.* Українська та зарубіжна культура: Підруч. — 3-тє вид. — К.: Центр учбової літ-ри, 2010.
 5. *Сюндюков І.* Катування України: приховані механізми та наслідки // День. Україна Incognita. 23.11.2012. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/katuvannya-ukrayini-prihovani-mehanizmi-ta-naslidki>
 6. *Товстиженко А.* ЗН. УА. Психологічні наслідки Голодомору — занижена самооцінка і страх українців перед владою // Дзеркало тижня. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: dt.ua/.../psihologichni_naslidki_golodomoru_-_zanizhena_samo-otsinka_i_strah_ukrayintsiv_pered_vladoyu.html
 7. *Іванишин В., Радевич-Винницький Я.* Мова і нація. — Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 1994.

ЕСТЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕКЛАМНОЇ ГРАФІКИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА

Актуальні проблеми українознавства, с. 89–95

Розглядаються стилістичні аспекти та тенденції розвитку сучасної рекламної графіки. Головними естетичними проблемами рекламних комунікацій у контексті масової культури виявлено перевагу стереотипності, примітивності, вульгарності та відсутність національної образності. Підкреслено, що використання зображальних засобів у рекламі задля стимулювання збуту є складним завданням, обумовленим необхідністю спрямованого психоемоційного та асоціативного впливу на споживачів різних соціальних груп з урахуванням етнокультурних традицій.

Дослідження культурно-естетичної компоненти рекламної галузі має за мету систематизацію візуальних засобів рекламного інформування і комплексне визначення їх функціональної та зображальної специфіки у комунікативному просторі сучасного суспільства, який значно ширший, ніж десять років тому. В перше десятиліття ХХІ ст. відбулися істотні зміни уявлень про дизайн і рекламу у зв'язку із процесами глобалізації та водночас етнокультурної

ідентифікації, гіперспоживанням і паралельним зниженням загальнокультурного рівня суспільства.

Рекламу, незважаючи на її головну комерційну функцію, визнано явищем культури, оскільки її візуальна мова стає логічним відображенням соціокультурного стану суспільства у певний період. На жаль, у більшості випадків сучасні засоби рекламного інформування не сприяють формуванню світогляду, розвитку художнього мислення, естетичному сприйняттю дійсності тощо. У. Боумен зазначав, що “візуальна мова не є самоціллю — форма, простір і візуальна взаємодія стають засобами для візуалізації ідей” [2]. На підставі аналізу сучасних рекламних звернень можна чітко виокремити дві основні тенденції візуалізації: перша — ідеологічна орієнтація споживачів середнього класу на “життя в стилі люкс”, друга — орієнтація на масового споживача, швидке привертання уваги, надзвичайна яскравість та строкатість рекламних звернень. Консюмеризм став ідеологією постмодерну, засоби масової інформації пропагують гедоністичний

стиль життя та споживчий тип особистості [5, 321].

Генезис рекламної графіки як форми соціокультурних комунікацій зумовлений низкою чинників, серед яких основними детермінантами є економічні, політичні, соціальні та культурні етапи розвитку суспільства:

- прагматичні, залежно від існуючих товарно-економічних відносин, розвитку каналів комунікацій і конкретних комерційних завдань;
- культурологічні, залежно від соціокультурних реалій певних форм суспільних систем і національно-психологічних аспектів ментальних груп;
- естетичні, залежно від ідеологічних платформ та історичних процесів розвитку суспільства, що впливали на трансформацію соціальних структур, духовної та матеріальної культури, а також на формування мистецьких стилів.

Розглянемо естетичні проблеми рекламної графіки як відображення соціокультурної сфери суспільства.

Рекламну індустрію ми розглядаємо не з позицій економіки, маркетингу чи менеджменту, а з точки зору художньо-естетичного рівня реклами постіндустріального суспільства в умовах глобальної кризи масового споживання кінця ХХ — початку ХХІ ст. Стан наукової розробки проблеми свідчить про недостатній рівень досліджень художньо-естетичних аспектів реклами. Науковці гуманітарного та мистецтвознавчого напрямів не розкривають вплив мистецтва на рекламну

графіку і детермінанти формування її стилістики. Їхні поодинокі праці мають описовий характер, не дають уявлення про закономірності розвитку візуальної мови реклами та не спрямовані на дизайнерів рекламної галузі.

Тому в процесі комплексного дослідження стилістики та естетичних проблем візуальних рекламних комунікацій нами визначено такі методологічні підходи:

1. **Системно-структурний метод** уможливорює дослідження рекламного дизайну як галузі діяльності і на рівні аналізу окремих чинників, і на рівні їх синтезу.
2. **Соціокультурний метод** до еволюції зображальних засобів рекламного інформування дасть можливість розуміти рекламну графіку як відображення процесів зародження й розвитку реклами в рамках визначених культурних формацій, що призвели до появи сучасної масової культури та розгалуженої рекламної індустрії.
3. Рекламну графіку слід розглядати не лише як явище культури на рівні констатації факту або як створення зовнішньо привабливого зображення, а як похідний продукт, обумовлений сукупністю цінностей і норм конкретного історичного періоду певного регіону, застосовуючи **аксіологічний метод**.
4. **Історико-мистецтвознавчий метод** має значення у розкритті вагомого впливу мистецьких стилів на рекламну творчість і

створенні візуальної рекламної продукції.

5. **Кольоро-графічний метод** необхідний для стилістичного аналізу організації рекламної площини (композиційного, колористичного та шрифтового вирішень).

Посилаючись на думку українсько-польського дослідника Р. Сапеняка, який розглядає комунікативні, семіотичні і культурно-естетичні аспекти реклами та зазначає, що “...стрижнем і ядром рекламного звернення є аксіологічний комплекс, за допомогою якого реклама може доторкнутися до індивідуальних цінностей і прагнень споживачів. Цей комплекс стає базисом для всіх інших елементів світу реклами [8, 255]”, слід додати, що сучасна реклама активно формує моду на певний стиль життя, соціальну поведінку, принципи споживання та моральні норми. Проте сучасна реклама змішує ідеали, цінності, культурні зразки, персонажів з різних епох і культур, “наслідуючи”, “запозичуючи”, “відтворюючи” [8, 258].

Візуальна мова реклами зазнала значних змін — сучасний вигляд рекламних звернень істотно відрізняється від реклами XIX ст. і за зображальними засобами, і за методами психологічного впливу на споживача. Узагальнення і класифікація фактичного матеріалу рекламних звернень XVIII–XXI ст. дає підстави дійти висновків про суттєве запозичення рекламою, а згодом і дизайну, стильових ознак образотворчого і декоративно-прикладного світового мистецтва. Реклама еволюціонувала від ілюстративного

супроводу комерційної інформації до появи нових стилів (або псевдостилів) у рамках масової культури другої половини XX — початку XXI ст. У цьому контексті виявлено істотні недоліки рекламної графіки: перевагу стереотипності, примітивності, вульгарності та фактичну відсутність національного іміджу багатьох країн, панування поп-арту, кітч, еkleктики. І хоча основне завдання реклами — привернути увагу потенційного споживача до одного з багатьох, як правило, однакових товарів, і створити йому позитивний імідж для кращого довготривалого запам’ятовування, засоби візуалізації здебільшого мають низький естетичний рівень. “Відбулася значна комерціалізація, що позначилася на стані та характері масової культури. Внаслідок відчутних економічних труднощів, складнощів початку процесу державотворення, які переживала наша держава наприкінці 80–90-х років минулого століття, Україна втратила контроль над виробництвом власного масового культурного продукту та його поширенням, віддавши це майже повністю на відкуп західним, насамперед американським та російським виробникам” [7].

Також слід навести маловідомий факт, що про декаданс масової культури у 1970-х роках зазначав один з найвідоміших російських мистецтвознавців В. Глазичев у праці “Проблема массовой культуры”. Аналізуючи тенденції західних концепцій масової культури, він підкреслював ідеологічність їх конструкцій, які мають чітку та однозначну спрямованість на консюмеризм, на певні

універсальні цінності “членів єдиного клубу споживачів”: “...всеобщность массовой культуры придает ее характеристикам абсолютную доминантность, вытесняя и подавляя элитарно-культурный идеал творческой личности и замещающий его идеалом “человек потребляющий” (homo-consumens)” [3].

Відомий соціолог Е. Морен вважав, що основоположний вплив реклами полягає в тому, що вона “...превращает товар в подобие наркотика, словно впрыскивает в него дурманящее снадобье, благодаря которому приобретение товара мгновенно вызывает у покупателя чувство облегчения, граничащее с эйфорией, и надолго закабальет его. Если рекламное объявление оптимально по замыслу и форме, оно должно одновременно вызывать восторг и тревогу, создавать томительное предчувствие удовольствия и желание во что бы то ни стало его получить” [4, 5–6].

Болгарська дослідниця А. Петрова також розглядає проблему престижу в поведінці споживача як підтримку ідентифікації особистості в соціальній ієрархії [9]. Мода стає соціальною нормою споживання. Орієнтація людини на групу товарів “люкс” подається як прагнення до поліпшення якості життя. Цілеспрямовано формується “глобальний” споживач, якому нав’язуються універсальні стандарти.

Основна проблема рекламної творчості полягає у знаходженні балансу між комерцією та естетикою реклами. Рекламна філософія спрямована на отримання прибутків, що є найголовнішою складовою

рекламного процесу. Проте культурологічні, світоглядні та морально-психологічні складові не менш важливі. Саме на них ґрунтується платформа візуалізації рекламної ідеї. У сучасних умовах орієнтація виробництва на регіональні групи споживачів, суттєва зміна політики збуту обумовили і кардинальну зміну завдань та характеру реклами: на перший план виходять та стають актуальними соціально-психологічні, культурні й естетичні чинники. Визначення образності як специфічного засобу створення іміджу з позицій певного естетичного ідеалу є ключовим для розуміння процесу проектування міфічного образу у рекламному дизайні. Багатьом споживачам потрібні не рекламовані товари, а їх іміджі, символи престижу, можливість у такий спосіб наслідувати певний стиль життя. Модель поведінки, залежно від соціальної моди, та, відповідно до цього, стиль споживання — це відображення певного світогляду, системи цінностей, ієрархії внутрішніх настанов, які сформувалися в їхній свідомості.

Малодослідженим залишається візуально-мовний код рекламних комунікацій. Реклама стає знаком і продається не сам товар, а його символічне ототожнення. Ж. Бодріяр критикував сучасне суспільство, що стало суспільством споживання, в якому все матеріалізується в знаках і речах. Ним виокремлено два види споживання: один вид задовольняє необхідні потреби людини, інший є знаковим споживанням, який став своєрідним кодом, мовою соціального спілкування, здебільшого демонстративним та нескінченним [1].

На думку Бодріяра, кітч має свою основу як тип масової культури: художні форми тепер не створюються, а лише варіюються, повторюються. Безсилля ж у створенні нових форм і є симптомом загибелі мистецтва. Філософ доходить висновку, що сучасне мистецтво перебуває в стані “заціпеніння” — у ньому варіюються давно відомі форми, відбувається їх нескінченна комбінація. Купуючи, людина реагує не на відмінності товару або послуги, а на відмінності їх знакової суті. Поширюються і маніпулятивні прийоми психологічного впливу на споживача, тобто нині сугестивні форми подачі рекламної інформації переважають за когнітивні. Окремого поглибленого дослідження потребують рекламні технології щодо прийомів візуалізації рекламної ідеї (використання асоціації, алегорії, метафори, метонімії, гіперболи тощо) з метою створення художнього образу в рекламі.

Як альтернатива глобалізаційним процесам з їх прагненням до стандартизації і асиміляції культурних особливостей, у дизайні та рекламі актуалізувались процеси самоідентифікації націй. Одним із напрямів наукових досліджень у галузі дизайну є вивчення впливу етномистецьких і, зокрема, колористичних традицій на сучасну проектну культуру. Співвідношення національного та інтернаціонального у дизайн-діяльності та в рекламних комунікаціях є актуальними і доволі неоднозначними питаннями. Дослідження цільової аудиторії з огляду на менталітет мають велику прогностичну силу в рекламі, оскільки психоемоційні особливості є усталеним

чинником і поширюються на значні маси населення. У кожній країні є і свої культурні традиції, зневага яких призводить до краху всієї рекламної стратегії фірми. На жаль, в українських дизайн-розробках кінця XX — початку XXI ст. здебільшого можна побачити механістичне запозичення мотивів селянського мистецтва та накладання їх на позанаціональні об’єкти друкованої і зовнішньої реклами, упаковки, сувенірної продукції. Сформулося і закріпилося негативне явище псевдонаціоналізації (наприклад, псевдоукраїнський, псевдоруський, псевдояпонський, псевдосхідний стилі).

Протягом XX ст. домінували поняття інтернаціональної сутності дизайну, тому найбільш цікаві дизайнерські формотворчі винаходи в еру індустріального виробництва були саме інтернаціональними. Втім, нині, коли виробники орієнтуються на малотиражовані вироби, вже стає можливим розмежування національної стилістики. Використання етномотивів у рекламній графіці має бути не “прикрашанням” рекламної продукції, а пошуками національної форми, збереженням регіональних культурних цінностей у сучасному житті, оскільки темпи глобалізації призводять до стирання культурних кордонів. Саме тому дизайнери багатьох країн почали використовувати етнічні мотиви. Виокремимо два основних проблемних аспекти застосування етномотивів у дизайні та рекламі будь-якої країни:

- семантичний — якість і достовірність інтерпретації етномотивів власної культури у різних видах дизайну та реклами,

тобто обґрунтований органічний зв'язок “форми та змісту”;

- іміджевий — візуальна ідентифікація держави у світовому просторі, впізнання її товарів і послуг.

Рекламна графіка є різновидом функціонально спрямованої комунікативної діяльності, проте її стилістика викликає чимало зауважень з естетичної точки зору. В умовах соціокультурної динаміки можна спостерігати певну “розмитість” стильових напрямів або взагалі їх відсутність, що узагальнено визначається терміном “постмодернізм” як наявність характерного еклектизму в постіндустріальному суспільстві. Слід підкреслити, що еклектичний принцип вважається філософією сучасності.

Нині межі мистецтва та кітч розмиті як ніколи раніше, тому особливо проблемним виявляється питання про естетичні параметри та критерії оцінки сучасного мистецтва та рекламної продукції.

Постмодернізм має власні типологічні ознаки: використання будь-яких готових форм — від художніх до утилітарних; поширення фотографії і комп'ютерних спецефектів; свідоме порушення співрозмірних величин зображальних елементів; запозичення ідей з інших видів мистецтва; рімейк, інтерпретація, комбінація, фрагментарність, епатаж, інсталяція, колажність та тиражування. Нині рамки постмодернізму розширено, відбувається формування нових стилістичних тенденцій в архітектурі, мистецтві, дизайні та рекламі за рахунок свідомого синтетичного підходу у використанні різ-

номанітних елементів, поширюються іронія і надання старим формам нового контексту, сутність гармонії ускладнюється, збільшується різноманіття жанрів, переосмислюються художні традиції, не заперечуються співіснування різних культурних систем і діалог культур.

Рекламна продукція епохи постмодерну створюється з використанням стилістичних принципів постмодернізму. Проте сучасного споживача важко зацікавити простими зображеннями товарів, необхідними стають творчі підходи та прагнення додатково дати йому ще й естетичне задоволення, спонукати до певного “розшифрування” рекламних звернень. На думку відомого болгарського рекламиста Х. Кафтанджієва, сутність постмодерністських підходів, які застосовуються і в теорії комунікацій, полягає в тому, що “...не існує гарних і поганих комунікацій, знакових систем, кодів та ін. — їх цінність визначається виключно конкретною комунікативною ситуацією” [6, 8].

Отже, досліджуючи рекламну графіку у широкому контексті, звертаючи особливу увагу на художньо-естетичні проблеми рекламної діяльності як форми соціокультурних комунікацій, доходимо висновків, що використання зображальних засобів у рекламі має бути обумовленим орієнтацією на цільову аудиторію з урахуванням певних естетичних ідеалів та етнокультурних традицій. Найближчим часом уже потрібна переорієнтація на більш тонкі підходи до споживача: вони мають бути індивідуальнішими, коректнішими, естетичнішими.

Література

1. *Бодрийяр Ж.* Общество потребления / Пер. с франц. С. Занкина. — М.: Рудомино, 1995. — 168 с.
2. *Боумен У.* Графическое представление информации. — М.: Мир, 1971. — 225 с.
3. *Глазычев В. Л.* Проблема “массовой культуры”. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.glazychyev.ru/publications/articles/1970_problema_mass_cult.htm
4. *Дейан А.* Реклама [Текст]: Пер. с франц. / Под общ. ред. В. С. Загашвили. — М.: АО Изд. группа “Прогресс”, 1993. — С. 5–6.
5. *Зверева Е. А.* Роль масс-медиа в распространении консюмеризма как идеологии постмодерна // Журнал социологии и социальной антропологии. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2011_5/Zvereva_2011_5.pdf
6. *Кафтанджиев Х.* Гармония в рекламной коммуникации: Пер. с болгарск. — М.: Эксмо, 2005. — 368 с.
7. *Кушнарџова М. Б.* Основні тенденції розвитку масової культури в сучасній Україні в контексті глобалізації: аналітичний огляд // Українські культурні дослідження. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2009-7.php#kuh8
8. *Сапенко Р. П.* Искусство рекламы в современной культуре: Монография. — К.: Типогр. “Клякса”, 2005. — С. 249.
9. *Петрова А.* Престижно потребление и мода // Годишник Софийского университета “Св. Климент Охридски”, Кн. “Психология” (на болг. языке). — 2010. — Т. 99. — С. 91–102.

КОНЦЕПЦІЯ ІНТЕГРОВАНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ДИЗАЙН РЕКЛАМИ”

Актуальні проблеми українознавства, с. 96– 101

Розглянуто запропоновані авторами концептуальні підходи до формування актуальної навчальної дисципліни “Дизайн реклами” як інтеграції графічного дизайну, реклами та маркетингу. Визначено базові компоненти професіоналізму дизайнера реклами з урахуванням вимог сучасного ринку: графічну дизайн-підготовку, соціологічну та маркетингову складові.

Сучасна реклама є продуктом культури та, водночас, її дзеркалом, що відображає моральні норми і систему цінностей соціуму. Вона формує моду на певний стиль життя, соціальну поведінку, принципи споживання тощо. Тому, реклама має не лише **комерційну** складову — не менш важливою нині у житті суспільства є **культурологічна** компонента реклами. Найскладнішим є питання співвідношення естетичних і комерційних чинників реклами, а також її вагомості виховної функції.

Не є таємницею недостатній культурний рівень молоді. Експансія зарубіжної ідеології вже стала не тільки очевидною, а й загрозливою. Думки багатьох діячів освіти і культури свідчать про несформованість

у сучасній молоді пошани до рідної культури та зацікавленості до українського мистецтва. На жаль, це характерно для України — пряме наслідування незвичних для нас способу життя, моральних цінностей, образів і поведінки персонажів кіно та реклами. Відомий факт, що відсутність власної народної культури і національних традицій у США, а замість них певні звички й уподобання різноетнічних переселенців призвели до того “сумарного продукту” поп-культури, який культивується і насаджується по всьому світу.

Варто зазначити й актуальність вивчення естетичних аспектів рекламної графіки учнями загальноосвітніх і художніх шкіл та слухачами довузівської підготовки у рамках навчальних предметів “Основи дизайну”, “Композиція”, “Основи графічного дизайну”, “Історія мистецтва і дизайну” та ін. Головною метою цих тематичних занять мав би стати розвиток художнього смаку, незалежно від того, буде дитина у майбутньому дизайнером реклами чи ні, а також ознайомлення з історією реклами, її функціями, розуміння доцільності використання національних мотивів

у рекламі або її інтернаціональних рис, негативності явища псевдонаціоналізації.

Невирішеним питанням у сфері сучасної дизайн-освіти залишається відсутність інтегрованих підходів до викладання фахових дисциплін. У деяких ВНЗ України запроваджено спеціалізацію “Графічний дизайн і реклама”, проте аналіз навчального процесу дає підстави дійти висновку, що “...і **реклама**” є у більшості випадків лише механічним доповненням. Найчастіше рекламна складова відсутня: якщо навіть у навчальному плані й задекларовано дисципліну “Дизайн реклами” (як варіант “Розробка рекламної продукції”), то навчальні завдання дублюють дисципліну “Проектування” — розробку знака чи логотипа, буклета, плаката, дизайн упаковки тощо, та, як правило, лекційних годин не передбачено. Іноді частково до її складу входять елементи рисунка, живопису, макетування, шрифту, комп’ютерних технологій, додрукарської підготовки чи основ поліграфії.

Якщо **дизайн середовища** включає дизайн інтер’єру, дизайн ландшафту, дизайн меблів як організацію предметно-просторової цілісної системи, то **графічний дизайн** нині охоплює більш широкий спектр проектної діяльності — фактично всі кольоро-графічні компоненти візуальних комунікацій (фірмові константи і носії фірмового стилю, промислового графіку, інформаційні табло та покажчики, піктограми, інфографіку, рекламну продукцію, WEB-ресурси тощо).

Якщо розглядати дизайн як синтетичну дисципліну, то **рекламний**

дизайн (або комунікативний, що частіше використовується в Європі, США, Росії) як різновид графічного дизайну є ще більш синтетичною та специфічною діяльністю, де більшою мірою задіяні маркетинг, соціологія, психологія реклами і культурологія. Тому все більш актуальною у навчальному процесі стає **інтеграція графічного дизайну, реклами та маркетингу**.

У сфері практичної підготовки дизайнерів-графіків в Україні виділяються Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Українська академія друкарства (м. Львів), Львівська національна академія мистецтв, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури (м. Київ), Інститут реклами (м. Київ).

З одного боку, можна зрозуміти нестачу викладачів вищої кваліфікації з нового профілю у художніх навчальних закладах, а з другого — не можна виправдовувати принцип навчання, за яким “що знає викладач, те й викладає”. Мабуть, це спільна проблема для України та Росії, тому російська науково-методична база важлива для українських викладачів, особливо слід виділити монографії та навчальні посібники А. Дегтярьова [6], Л. Дмитрієвої [20], А. Костіної [9; 10], А. Лебедева-Любимова [11], Р. Мокшанцева [12], В. Музиканта [13], О. Павловської [15], Є. Песоцького [16], С. Проніна [18], А. Романова [21], О. Сальнікової [23], А. Ульяновського [25], В. Ученової та Н. Старих [26], О. Феофанова [27], а також відомого болгарського рекламіста Х. Кафтанджієва [8]. Психологію рекламного впливу докладно аналізує П. К. Власов [19]. Серед українських

видань, які найбільше відповідають сучасним вимогам, є підручник професора Київського національного торгово-економічного університету Є. В. Ромата “Реклама” [22], що має кілька перевидань; навчальний посібник А. О. Владимирської “Реклама” [5]; навчальний посібник професора Української академії друкарства Б. В. Дурняка та А. Є. Батюка “Розробка і дизайн рекламних видань” [7], де розглядаються основні питання рекламної діяльності, маркетингу і менеджменту. Найвагомішим дослідженням соціокультурного підходу до художньої діяльності є монографія професора Ю. Л. Афанасьєва [3]. Р. Сапенько розглядає комунікативні, семіотичні та культурно-естетичні аспекти реклами [24].

Визначимо концепцію навчальної дисципліни “Дизайн реклами” та її змістове наповнення для мистецьких ВНЗ України.

Нині основною проблемою є якість професійної підготовки дизайнерів для рекламної галузі в рамках існуючих навчальних планів. При 30-годинному тижневому навантаженні бакалаврату дуже складно ввести додатковий блок рекламних дисциплін (незважаючи на те, що в деяких ВНЗ уже введено “Соціологію рекламної діяльності”, “Психологію реклами”), і, як наслідок, проблематично підготувати спеціаліста високого рівня для рекламного бізнесу.

Для комплексного дослідження візуальних рекламних комунікацій та запровадження його до навчального процесу нами обрано такі методологічні підходи:

1. **Системно-структурний підхід** уможливорює дослідження

реklamного дизайну як галузі діяльності і на рівні аналізу окремих чинників, і на рівні їх синтезу.

2. **Соціокультурний підхід** до еволюції зображальних засобів рекламного інформування дасть можливість розуміти рекламну графіку як відображення історичних, соціокультурних, економічних і навіть політичних етапів розвитку суспільства. Реклама, як і дизайн, завжди має ідеологічну платформу.
3. Рекламну графіку слід розглядати (та викладати відповідним чином) не лише як явище культури на рівні констатації факту або як створення зовнішньо привабливого зображення, а як похідний продукт, обумовлений сукупністю цінностей і норм конкретного історичного періоду певного регіону, застосовуючи **аксіологічний підхід**.
4. **Історико-мистецтвознавчий підхід** має значення у розкритті вагомego впливу мистецьких стилів на рекламну творчість.
5. **Кольоро-графічний підхід** необхідний для аналізу композиційної (конструктивної і колористичної) організації рекламної площини.

Найближчою перспективою можна визначити вивчення основ рекламної діяльності та маркетингу в рамках інтегрованої дисципліни “Дизайн реклами”. Цікаво, що з 2009 р. роботодавці Києва у вакансіях перевагу надають **дизайнерам-маркетологам**, хоча жодний навчальний заклад поки що таких фахівців не готує. **Якщо визначати професіоналізм дизайнера з**

урахуванням вимог сучасного ринку, то можна виокремити три важливих аспекти як базові компоненти: графічну дизайн-підготовку, соціологічну та маркетингову складові. При цьому необхідно зауважити, що без соціологічного та маркетингового фундаменту дизайнер-графік може бути чудовим художником-графіком, але не дизайнером реклами. Не існує готових рекламних ідей, якими намагаються привабити новачків у бізнесі — кожна рекламна ідея залежить від продукту і комплексу соціальних, економічних та культурних чинників, тобто його позиціонування на ринку. Розробити оригінальну та ефективну рекламу доволі складно навіть для професіоналів, оскільки рекламне повідомлення має бути кінцевим продуктом цілої низки досліджень.

Надзвичайно актуальними стають пошуки інноваційних педагогічних шляхів фахової підготовки у вищій школі через наявність дисбалансу між системою освіти та формою існування цієї професії у кризових умовах різних форм світового суспільства (економічної, соціальної, політичної, культурної), жорстокої конкуренції і активної стимуляції збуту, бурхливого розвитку комп'ютерних технологій у виробництві, комерції та інформаційних системах. Прогностично це було зрозуміло авторам окресленої концепції ще на початку 2000-х років, проте практична реалізація нашого задуму з формування кваліфікації “дизайнер-маркетолог” розпочалася з 2006 р. на кафедрах графічного дизайну і реклами Інституту реклами та Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Торкаючись змісту означеної навчальної дисципліни, не можна не наголосити на проблемі термінології. Ми неодноразово зустрічалися з вільним оперуванням фірмовими константами, неправильним або заплутаним трактуванням багатьох понять, спрощено-механістичним перенесенням мистецьких стилів у галузь графічного дизайну (“логотип виконаний у стилі хай-теку”, “знак має стиль авангарду”), відсутністю чіткого визначення поняття “стилістика” та його складових, надмірною кількістю англомовних термінів і на рівні робочих програм, і на рівні формулювання навчальних завдань, і на рівні спілкування з колегами, і при аналізі публікацій. Наприклад, поширюються такі неправильні терміни штучного походження, як “дизайн нігтів”, “сакральний дизайн”, “оформлювальний дизайн”, “комерційний дизайнер”, “графічний логотип”, “друкований логотип”, “символьний логотип” (тут можна припустити, що йдеться про комбінований логотип, який складається із шрифтового напису та графічного зображення), “дизайнознавство” (слід зазначити, що науковим дослідженням аспектів дизайн-діяльності займається “технічна естетика”, яка є теорією та методологією дизайну, а методологія і передбачає аналітично-дослідницьку роботу). Найбільш спірним питанням є поняття “креатив”. З'явилася маса термінів, що викликають сумніви: креативний дизайн, креатив у дизайні, креативний дизайнер, креативний підхід та ін. При цьому всі, хто їх вживають, не заперечують синонімічності понять “креатив — творчість”, але категорично розмежовують застосу-

вання поняття “креатив” лише для реклами та дизайну, а “творчість” — виключно для мистецтва. Дизайнер, рекламіст, художник не може бути не креативним, не творчим, тоді це просто виконавець, ремісник, учень (підмайстер, як казали раніше), макетник. Однак, креативність, яка зрозуміла лише рекламісту, відверта вульгарність чи епатаж — не самоціль у рекламі. Такого роду “креативщики” забувають елементарну істину, що головна мета реклами — продати споживачу товар або послугу.

Отже, аналіз світових тенденцій розвитку ринку, масштабної кризи надвиробництва кінця XX — першого десятиріччя XXI ст., глобальної рекламної атаки, психологічних маніпуляцій свідомістю цільових груп, кітчу у масовій культурі виявив, що переважна частина реклами негативно сприймається суспільством, “рекламний шум” досяг своєї критичної межі.

На основі проведеної аналітично-дослідницької роботи автори концепції дійшли певних висновків:

- виявлено недостатній рівень професійної підготовки дизайнерів для рекламної галузі;
- для комплексного дослідження візуальних рекламних комунікацій з метою подальшого запровадження їх у дизайн-освіту було обрано такі методологічні підходи: системно-структурний, соціокультурний, аксіологічний, історико-мистецтвознавчий, кольоро-графічний;
- розроблено стратегію розвитку, визначено змістове наповнення навчальної дисципліни “Дизайн реклами” як інтеграції

графічного дизайну, реклами та маркетингу, а також базові компоненти професійної підготовки дизайнера реклами з урахуванням вимог сучасного ринку;

- інтегровану навчальну дисципліну “Дизайн реклами” доцільно запровадити і на рівні другої вищої освіти, курсах підвищення кваліфікації фахівців, у докторантурі на здобуття наукових ступенів у галузі дизайну та реклами.

Отже, найближчим часом уже потрібна переорієнтація на більш тонкі підходи до споживача: індивідуальніші, коректніші, більш естетичні. Відтак, викладачі мистецьких ВНЗ мають найскладніше завдання — у стислий термін надати студентам необхідні знання для професійної і конкурентоспроможної роботи в індустрії реклами. Науково-дослідну роботу студентів слід спрямувати на визначення стилістичних тенденцій розвитку рекламного дизайну та пошуки національного стилю української реклами, і, зокрема, на розробку рекламних концепцій та елементів дизайну, які б відповідали регіональним особливостям.

Література

1. Антонович Є. А. Теоретико-методологічні засади дизайну // Скрижалі. Декоративне мистецтво і дизайн: наук.-мист. студії / Київ. держ. ін-т декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука; редкол. М. Г. Чобітько, І. І. Міщенко та ін. — К.—Чернівці: Вид. дім “Родовід”, 2009. — С. 199–204.

2. *Аржанов Н. П.* История отечественной рекламы: Сб. статей / Н. П. Аржанов, Т. А. Пирогова; под общ. ред. Е. В. Ромата. — Х.: Студцентр, 2004. — 299 с.
3. *Афанасьев Ю. Л.* Социально-культурный потенциал художественной деятельности: Монография. — Л.: Свит, 1990. — 157 с.
4. *Божко Т. О.* Креативність у структурі підготовки дизайнерів-графіків // Скрижалі. Декоративне мистецтво і дизайн: наук.-мист. студії / Київ. держ. ін-т декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука; редкол. М. Г. Чобітько, І. І. Міщенко та ін. — К.—Чернівці: Вид. дім “Родовід”, 2009. — С. 211–213.
5. *Владимирська А. О.* Реклама: Навч. посіб. / А. О. Владимирська, П. О. Владимирський. — К.: Кондор, 2006. — 334 с.
6. *Дегтярев А. Р.* Изобразительные средства рекламы: слово, композиция, стиль, цвет. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. — 256 с.
7. *Дурняк Б. В.* Розробка і дизайн рекламних видань: Навч. посіб. / Б. В. Дурняк, А. Є. Батюк. — Л.: Укр. акад. друкарства, 2006. — 315 с.
8. *Кафтанджиев Х.* Гармония в рекламной коммуникации. — М.: Эксмо, 2005. — 368 с.
9. *Костина А. В.* Массовая культура как феномен постиндустриального общества. — 5-е изд. — М.: Изд-во ЛКИ, 2011. — 352 с.
10. *Костина А. В.* Эстетика рекламы: Учеб. пособие. — М.: Вершина, 2003. — 296 с.
11. *Лебедев-Любимов А. Н.* Психология рекламы: Учеб. пособие. — СПб.: Питер, 2006. — 384 с.
12. *Мокшанцев Р. И.* Психология рекламы. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 230 с.
13. *Музыкант В. Л.* Теория и практика современной рекламы: В 2 ч. — М.: Евразийский регион, 1998.
14. *Назайкин А. Н.* Иллюстрирование рекламы. — М.: Эксмо, 2004. — 320 с.
15. *Павловская Е.* Дизайн рекламы: поколение NEXT. — СПб.: Питер, 2003. — 320 с.
16. *Песоцкий Е.* Современная реклама: теория и практика. — Ростов н/Д.: Феникс, 2001. — 320 с.
17. *Прищенко С. В.* Художньо-естетичні аспекти реклами // Мистецтвознавство України: Зб. наук. праць Академії мистецтв України. — К.: СПД “Пугачов”, 2007. — Вип. 8. — С. 111–118.
18. *Пронин С. Г.* Рекламисту о дизайне. Дизайнеру о рекламе. — М.: Бера-тор, 2004. — 168 с.
19. *Психология в рекламе* / Под. ред. П. К. Власова. — Х.: Гуманитарный центр, 2007. — 320 с.
20. *Разработка и технологии производства рекламного продукта: Учеб.* / Под ред. Л. М. Дмитриевой. — М.: Экономистъ, 2006. — 639 с.
21. *Романов А. А.* Разработка рекламного продукта: Учеб. пособие / А. А. Романов, Г. А. Васильев, В. А. Поляков. — М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2010. — 256 с.
22. *Ромат Е. В.* Реклама: Учеб. — СПб.: Питер, 2002. — 544 с.
23. *Сальникова Е. В.* Эстетика рекламы. Культурные формы и лейтмотивы / Гос. ин-т искусствознания Мин-ва культуры РФ. — СПб.: Алетейя, 2001. — 287 с.
24. *Сапенко Р. П.* Искусство рекламы в современной культуре: Монография. — К.: Типогр. “Клякса”, 2005. — 295 с.
25. *Ульяновский А.* Мифодизайн: коммерческие и социальные мифы. — СПб.: Питер, 2005. — 544 с.
26. *Ученова В. В.* История рекламы / В. В. Ученова, Н. В. Старых. — СПб.: Питер, 2002. — 304 с.
27. *Феофанов О. А.* Реклама: новые технологии в России. — СПб.: Питер, 2000. — 225 с.

ВИТОКИ ДИЗАЙНУ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 102–110

Розглядаються культурологічні аспекти дизайну в контексті еволюції художньо-проектної культури, становлення дизайну як виду професійної діяльності та особливості сучасних євроінтеграційних процесів. Висвітлено тенденції розвитку дизайн-освіти та методи викладання фахових дисциплін. Акцентовано увагу на взаємозв'язках функціональності і формотворчих засобів візуалізації ідеї у процесі проектування об'єктів дизайну.

У ХХ ст. динамічний розвиток індустріалізації та урбанізації, стандартизація масового виробництва та розвиток засобів масової комунікації визначили специфіку розвитку художньо-проектної культури. Саме протягом зазначеного періоду дизайн як художньо-промислова сфера остаточно сформувався у самодостатній вид професійної діяльності, в якому визначилися загальні принципи дизайну розвинених промислових країн світу. З огляду на євроінтеграційні тенденції у дизайні, на сьогодні актуальними та проблемними є питання узгодження вимог дизайн-діяльності та дизайн-освіти в Україні з Болонськими положеннями.

Розглянемо культурологічні аспекти дизайну та розвиток дизайн-

освіти у рамках підготовки до професійної діяльності.

За допомогою **системного методу дослідження** розкриємо вагомий вплив культури на формування специфічної художньо-проектної галузі.

Культура. Кожний культурно-історичний етап еволюції та розвитку людства має своє призначення та специфіку. У перехідний період зміни суспільного устрою зростає зацікавленість та усвідомлення попередніх досягнень та визначення пріоритетних питань подальшого розвитку. Різні форми культури співіснують, доповнюють або заперечують одна одну. За різними класифікаціями культуру поділяють на світову та національну (етнічну), масову та елітарну, субкультури, контркультури тощо. Головною рисою сучасного соціокультурного простору є взаємодія масової, елітарної та народної культур [7].

Культура за своєю природою є інтернаціональною. Кращі досягнення національних культур усіх народів та всіх часів є надбанням світової культури. Світова культура, у свою чергу, активно впливає на розвиток національних культур. Процеси взаємовпливу та взаємопроникнення є складними і неоднозначними, мають

свої закономірності розвитку. В суспільстві постійно триває зміна поколінь. Процес засвоєння окремим індивідом кожного нового покоління певних знань, норм та цінностей є важливим та складним. За певних обставин людина опиняється у певному культурному середовищі, в якому засвоює систему знань, цінностей, норм поведінки тих чи інших форм культури епохи, в якій вона проживає. Такий процес адаптації до нового називається **інкультурацією**, складні процеси якої вивчає наука “культурна антропологія”. Засновником її вважається американський антрополог та етнолог Франц Боас (1858–1942). Головні напрями цієї науки полягають у дослідженні процесів інкультуризації людини в умовах різних культур. В інкультуризації основним є вплив природного і культурного середовища на духовний світ людини та специфіка національних культур. Боас вважав, що кожна культура має свій унікальний шлях розвитку і може бути зрозумілою в контексті історичного явища [2].

Масова культура характеризується тим, що більшість людей отримують уяву про сучасний спосіб життя, кар’єру, стиль поведінки, характер відносин між людьми через засоби масової інформації. Масова культура не є культурою окремого класу або соціальної групи, вона не має національних ознак, проте орієнтована на масового користувача, загальнодоступна і не потребує особливих знань. Про її декаданс ще в 1970-х роках зазначав В. Глазичев у праці “Проблема масової культури” [3]. Аналізуючи тенденції західних концепцій масової культури, він

підкреслював ідеологічність їхніх конструкцій, які мають чітку та однозначну спрямованість на споживання, на певні прості та універсальні цінності “членів єдиного клубу споживачів”.

Елітарна культура є своєрідною опозицією до масової культури, вона вже є носієм не лише матеріальної, а й духовної культури. Елітарна культура завжди випереджає рівень масової культури. Коло її споживачів становить високоосвічена частина суспільства, інтелектуальна еліта, професійна, духовна інтелігенція. Прийоми і новаторські ідеї елітарної культури з часом збагачують і масову культуру. Елітарна культура у своїй основі є автономною та формується за етнографічними, національними, конфесіональними, професійними, функціональними ознаками. Елітарна культура на сучасному етапі впливає на відродження національних культур, усвідомлення їх значення та шляхів розвитку. Такі процеси протистояння активно відбуваються в кризові періоди та є основою для виникнення й розвитку контркультур.

Субкультура. Суспільство завжди неоднорідне за своїм складом. Воно поділяється на різні соціальні групи: національні, демографічні, елітарні, професійні тощо. Кожна з цих груп має свою специфіку, систему цінностей, норми поведінки, які не поділяються іншими членами суспільства. Такі локальні культури називаються субкультурами (міська, сільська, молодіжна, професійна тощо).

Національна культура. Для національних культур характерним є походження групи людей та усві-

домлення нею своєї належності до рідної культури, особливість психологічного складу та специфіка колективного менталітету. Такі групи людей проживають у конкретному природно-історичному середовищі, адаптація до якого є обов'язковою умовою їхнього виживання. Специфіка національних культур полягає у накопиченні культурних відмінностей, збереженні попереднього досвіду протягом часу та передачі такого досвіду наступним поколінням. У такий спосіб формується специфічний для кожного народу комплекс культурних об'єктів та явищ.

Контркультура. Виникнення контркультур завжди супроводжується протистоянням фундаментальним принципам домінуючої культури. У світовій культурі в різні часи, у різних країнах зазначене протистояння набувало різних форм — від пасивних до екстремістських. Контркультури народжуються в результаті усвідомлення кризи культури попереднього періоду та на ґрунті існуючих там контрустановок. Кризові явища, як правило, є періодом об'єктивного критичного аналізу, який дає можливість визначити пріоритетні цінності людства та їх напрями розвитку, тобто розпочинається новий цикл такого розвитку. Як самостійне явище, контркультура виникла у формі християнства в Римській імперії, світська культура — в епоху Відродження, романтизм — в епоху Просвітництва, масова культура — у період технічної революції тощо. Складні та неоднозначні процеси відбуваються і на сучасному етапі розвитку культур. У процесі культурних змін народжуються, фік-

суються та поширюються різні елементи культурного досвіду.

Аналітично-дослідницький підхід до сфери творчої діяльності здійснює мистецтвознавство (категорії, закони, закономірності, правила). В основі структурних змін лежать інновації, культурна спадщина, культурна дифузія (запозичення), синтез тощо [4]. Динаміку культурних явищ представлено як сукупність різних і неоднорідних процесів.

Художня культура. Специфіка художньої культури полягає в тому, що вона візуалізує, віддзеркалює об'єктивний світ в образно-символічних формах. Зазначений вид культури являє собою сукупність цінностей, створених у різновидах мистецтва, їх зберігання та розповсюдження, що розуміється як органічне ціле та співвідноситься з усім процесом суспільно-історичного розвитку людства. Здатність людини моделювати світ і формувати образи, які виражають відчуття та переживання, є в основі художньої культури. Проте людина може не лише образно відображати дійсність, а також образно її змінювати. На цій основі формується фундамент художньої діяльності людини (художні промисли, декоративно-ужиткове мистецтво).

Художня культура є одночасно і продуктом людської діяльності, і умовами існування людини та формування її духовного світу. Це означає, що культура, з одного боку, формує той чи інший тип особистості, а з другого — особистість створює, змінює, відкриває щось нове. На основі специфіки матеріалів, які використовуються для образного моделювання дійсності, формуються та розвива-

ються різні види мистецтв: література, музика, живопис, скульптура, архітектура, дизайн тощо.

Дизайн безпосередньо належить до художньої культури. Він є одним із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості. Дизайн біфункціональний, тобто має подвійне призначення: художнє (естетичне) та прикладне (практичне, ужиткове). Саме така біфункціональна якість дизайну має свої витoki ще з далекої давнини. Якщо усвідомити та досягнути сенс творення у широкому розумінні, історично розширено розглянути витoki та еволюцію розвитку дизайну в сучасному розумінні, то можна зазначити, що він наближається до загальнокультурного явища, і, зокрема, до художньої культури.

Умовно можна виокремити форми людської (дизайнерської) діяльності: самодіяльну форму (архаїчне формоутворення), ремісничу (канонічну) форму, промислово-індустріальну форму, інноваційно-експериментальну форму, ексклюзивну (творчу) форму [5]. У ремісничий період існував нерозривний зв'язок між процесом створення форми будь-якого предмета та процесом її виготовлення. Принцип ремісничої форми є базовим для всіх інших, крім промислово-індустріальної форми. Такі радикальні зміни в процесі людської діяльності відбувалися протягом XIX ст. Почалося застосування машин та численне тиражування виробів з прототипів у вигляді креслень, моделей, дослідних зразків, закладалися основи розвитку промислового виробництва. XIX ст. було початком

індустріалізації та прискореного прогресу.

Саме розвиток промислового виробництва визначив необхідність розподілу процесів на дві відокремлені частини: **проектну та виробничу**. Проектна частина була одноразовим процесом зі створення оригінальної форми будь-якого зазначеного предмета відповідно до специфіки її виготовлення. Виробнича частина передбачала багаторазове копіювання з оригінальної проектної форми. Такий розподіл потребував постійної координації дій та комплексного підходу відповідно до форми, функції, технології виготовлення та культури виробництва. Наприкінці XIX — початку XX ст. формувалася нова сфера художньо-проектної діяльності — дизайн, поширювалася нова професія — дизайнер, дизайн у XX ст. став невід'ємною складовою художньої культури.

На початку XXI ст. дизайн перетворився на складну систему, яка забезпечує процес створення та функціонування в суспільстві художніх цінностей, організації та трансформації штучного середовища людини. В епоху глобалізації та інформації розпочався новий етап розвитку дизайну та формування його складових: культури проектної та технологічної (виробничої), в основі якої лежить суспільна функція. **Технологічна культура** є основою дизайну та означає не лише виробничі технології, а й доцільну організацію будь-якої діяльності людини. У цілому, дизайн нині дає можливість становленню та самобутньому розвитку національних культур.

Сучасний підхід у дизайн-проектуванні — це пошук нових зв'язків між людьми в процесі створення предметного середовища. Взаємовідповідності функції, конструкції та форми можуть бути цілісними лише в соціокультурному середовищі. Отже, суспільна функція, конструктивне мислення та естетичні критерії лише тоді цілісні, коли вони виражають вищі досягнення свого часу. Розуміння універсального середовища в усі часи було неоднозначним та складним. Досвід різних культур підтверджує, що природа та штучне середовище, як продукт людської діяльності, перебувають у постійній залежності один від одного. Основою таких взаємовідповідностей є функціональна залежність, яка потребує постійного оновлення форми. Конфлікт між формою, як формою предмета і як формою середовища, концентрує багато художніх проблем певних історичних етапів. Аналіз сутності дизайну в контексті культури виявляє, що він все більше спирається на комплекс соціокультурних вимог взаємозалежності людини та предметно-просторового середовища [8].

Методологія дизайну постіндустріального періоду, поряд із технологічними і конструктивними аспектами, глибше досліджує й історичні, соціологічні, психологічні проблеми проектної діяльності, формотворчі, екологічні та маркетингові. Дизайн у сучасному розумінні є творчою комплексною науково-практичною діяльністю з формування естетично цілісного предметно-просторового середовища, що найбільш повно задовольняє матеріальні і духовні

потреби людини. Це середовище повинно мати певну емоційну інформативність — недостатньо заповнити просторову ситуацію меблями, предметами або обладнанням, необхідно створити гармонійне середовище, оптимальне для життєдіяльності сучасного соціуму.

Дизайн — це чітко спланована система, це структурні зв'язки, які надають об'єктам необхідну функціональну і композиційну єдність, це конструктивне мислення, яке поєднує комфорт, функціональність та красу [9]. В основу формоутворення в дизайні покладено базовий принцип аналітичного прогнозування. Дизайнер має відчувати, а також розуміти логіку та перспективу розвитку художньої форми. Таке розуміння необхідно передусім у кожному конкретному випадку для визначення і створення такої художньої форми, яка відповідає поставленому проектному завданню, технологіям і загальним вимогам часу. Дизайнер також повинен усвідомлювати, що будь-яка художня форма має свої закони колористичних, площинних, об'ємних та об'ємно-просторових гармонійних співвідношень.

Оскільки художнє вирішення завжди має проекцію на історію розвитку будь-якої художньої форми, перед дизайнером постає складне завдання: або продовжувати вектор традиційного розвитку форми, або свідомо порушувати таке формоутворення, створюючи нові напрями та лінії його розвитку. Саме тому специфіка дизайн-проектування як творчої діяльності полягає у постійному пошуку та оновленні художньої мови (засобів візуалізації ідеї),

яка дає можливість максимально розкрити творчу ідею.

Нині дизайн вирішує широке коло соціальних питань і технічних аспектів виробництва, які вдосконалюють та забезпечують життєдіяльність людини та суспільства в цілому. На початку ХХІ ст. систематизувалася та розвинулася наука про дизайн та його спеціалізації у професійній діяльності. Сучасні культурологічні дослідження дизайн-діяльності являють собою складний комплекс наукових досліджень різних дизайнерських шкіл, фахових дисциплін, напрямів та підходів до розв'язання проблем у дизайні. Проектна культура все більше враховує досягнення сучасної науки, удосконалюються методи вирішення проектних завдань, проектування передбачає необхідність поєднувати логічний і художній підходи.

Основними методами у дизайн-проекуванні є [9]:

- аналоговий (комбінаторно-варіативний, перероблення існуючих елементів на основі аналогів);
- аналітично-пошуковий (редизайн, рестайлінг, часткове оновлення конструктивних, технологічних, формотворчих або функціональних чинників);
- евристичний (принципово нове вирішення, нова концепція, ребрендинг).

Дизайн як барометр чутливо реагує на все нове, що відбувається в технічному та культурному розвитку країн. Саме традиції та інновації є підґрунтям для розвитку дизайну на сучасному етапі. Тип політичних культур та соціальних практик

визначає стратегію національного відродження на фундаменті етносу. Завдання національних культур радикально змінюються: постають питання не лише самозбереження, а й усвідомлення та пошуку свого місця в широкому світовому просторі.

У другій половині ХХ ст. конфлікт між національними (етнічними) культурами та інноваційними основами естетики науково-технічного прогресу визначив новий етап розвитку сфери дизайну і в східно-азіатському регіоні. З давніх часів світ умовно поділяється на два культурних полюси: Схід і Захід. Взаємодія між ними, збагачення один одного новими досягненнями та специфічні відмінності є характерними і на сучасному етапі їхнього культурного розвитку, визначає полярні (протилежні) моделі культурної ідентичності. Західна культура більш однорідна і в основі своїй об'єднана однією релігією — християнством. Східна культура, на відміну від західної, неоднорідна та визначає такі уособлення, як Схід буддистський, Схід мусульманський, Схід арабський. У кожному з них є своя специфіка та істотна відмінність у способі життя цих народів.

У період глобалізації полярність між Сходом і Заходом менш конфліктна, але не менш вагома, триває боротьба за збереження унікальності та самобутності національних культур. Для східної культури на сучасному етапі характерні: традиціоналізм, релігійно-міфологічна свідомість та канонізація засобів мислення, консерватизм та аскетизм, обмеження особистості суспільними системами, визначення соціального статусу

та суспільної ієрархії. Для західної культури основними цінностями є інновації та динаміка розвитку, раціоналізм, індивідуалізм, принципи демократії у суспільстві, повага до приватної власності. Доцільно зазначити, що збереження етнічних та національних традицій є тенденцією на сучасному етапі розвитку дизайну у світі в цілому.

Освіта. Розвиток дизайну як виробництва і як художньо-проектної діяльності був неможливий без розвитку дизайн-освіти. Слід врахувати, що ХХ ст. було періодом радикальних трансформацій в усіх напрямках розвитку суспільства: науково-технічному, економічному, політичному тощо. Це було століття конфліктів, які вирішувалися на міжнародному рівні — дві світові війни (1914, 1939–1945), революція (1917), протистояння та диктатури (до 1950-х років). Зазначені історичні трансформації віддзеркалилися і в художній культурі — вони мали вагомий вплив на розвиток художньої освіти в цілому. У цей період виникають різні погляди на мистецтво, на творчу школу як певну систему, на форми та методи навчання. Започатковувався принципово новий напрям у художній освіті — **дизайн-освіта**.

Першими навчальними закладами промислово-художнього спрямування історично вважаються “Баухауз” у Веймарі (1919 р., Німеччина) та “Вхутемас” у Москві (1920 р.). Баухауз був першою та унікальною школою архітектури та дизайну, яка започаткувала системний підхід до питань технічної естетики в освіті художніх навчальних закладів Європи

в науково-технічний період розвитку суспільства. Поступово у розвинених країнах формувалися потужні дизайнерські освітні системи різного спрямування, які динамічно й експериментально розвивалися та готували фахівців для вирішення складних технологічних питань індустріального суспільства. У другій половині ХХ ст. вже налічувалося понад 400 навчальних закладів дизайнерського спрямування.

Дизайн-концепції раціоналізму формували Німеччина, Великобританія, Франція та Італія. Ідеї позанаціонального стилю виростили з надр та специфіки промислового розвитку цих країн, головних рис їх менталітету. На противагу їм скандинавський дизайн та його інновації у проектуванні не заперечували використання національних мистецьких традицій.

Вагомий внесок у розвиток дизайну зробила Японія, де система дизайн-освіти в англо-німецькому розумінні взагалі відсутня. Сприятливі умови для розвитку потужних осередків дизайн-діяльності виникають там, де традиційна культура поєднується з інтенсивним розвитком промислового виробництва. Характерною особливістю японської художньо-проектної культури є динамічне зростання дизайнерських навчальних закладів та формування національної школи дизайну на основі традицій в японських ремеслах.

У колишньому СРСР дизайн-діяльність здійснювалася у складі виробничих організацій, художньо-конструкторських бюро, у науково-дослідних інститутах, які розробля-

ли перспективні промислові моделі (взірці), встановлювали критерії якості промислових виробів, розробляли методики прогнозування та планування на виробництві, висвітлювали питання дизайнерської діяльності в періодичних виданнях. Надалі внутрішні процеси і проблеми росту та розвитку нової професії дизайнера обумовили й нові експериментальні форми навчання: семінари, студії тощо.

Специфіка історичного розвитку мистецтва та дизайну в Україні полягає в тому, що східна частина території сучасної України входила до складу Російської імперії, а західна частина — до складу Польщі та Австро-Угорщини. Така особливість політичного розподілу країни накладала відбиток на всі прояви життя та на специфіку розвитку культури, художньої освіти та дизайну в цілому. Сучасні процеси глобалізації та інтернаціоналізації у дизайні набули спрямування до лібералізації та пошуку резервів у національній культурі. Відродження, збереження, а головне — усвідомлення ролі ментальних традицій є потужним резервом успішного розвитку дизайну в Україні. Український дизайн ґрунтується на національних принципах декоративно-прикладного мистецтва, трансформованих для концептуальних проектних вирішень в етнодизайні [6]. Доцільно у цьому контексті знову порівняти теоретико-методологічні підходи та практичний досвід українського етнодизайну та унікальний досвід розвитку національної школи дизайну в Японії. Повага і відповідальне ставлення до власної культурної

традиції, вивчення досвіду інших культур дали можливість розробити, теоретично обґрунтувати, сформулювати свій стиль розвитку японського дизайну, визначити своє місце на загальносвітовому ринку дизайнерських ідей та продуктів.

Феномен взаємодії двох протилежних тенденцій висуває принципове питання розвитку екологічної культури людства. Для створення естетичного цілісного предметно-просторового середовища, яке відповідає вимогам соціуму на сучасному етапі розвитку, актуальним є не просто проектування технічних засобів, а насамперед середовища (ситуацій), в якому пріоритетними постануть питання екології та збереження традицій національних культур.

Таким чином, протягом XX — початку XXI ст. дизайн виокремився у самостійний вид проектно-художньої діяльності, сформувалися теорія і методологія дизайну та арсенал формотворчих засобів. Ми розглянули витoki дизайну в контексті культури та зазначили специфіку його формування у самостійний вид професійної діяльності, дослідили становлення його у світі як інтернаціонального явища. Виявили, що дизайнерські процеси є динамічними та неоднорідними, вони мають свою територіальну та національну специфіку.

Література

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. — М.: Прогресс, 1974. — 392 с.
2. Боас Ф. Методы этнологии // Антология исследований культуры. —

- Пер. Ю. С. Терентьева. — СПб.: Университет. книга, 1997. — Т. 1: Интерпретации культуры. — С. 519–527.
3. *Глазычев В. Л.* Проблема “массовой культуры”. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.glazychyev.ru/publications/articles/1970_problema_mass_cult.htm
 4. *Даниленко В. Я.* Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури: Монографія. — Х.: ХДАДМ, Колорит, 2005. — 244 с.
 5. *Дизайн: Словник-довідник* / Ін-т проблем сучасного мист-ва НАМ України; за ред. М. Яковлєва. — К., Фенікс, 2010. — 384 с.
 6. *Захарчук-Чугай Р. В.* Українське народне декоративне мистецтво: Навч. посіб. / Р. В. Захарчук-Чугай, Є. А. Антонович. — К.: Знання, 2012. — 342 с.
 7. *Костина А. В.* Массовая культура как феномен постиндустриального общества: Монография. — М.: Изд-во ЛКИ, 2011. — 352 с.
 8. *Краснобородкина А. Г.* Дизайн как способ организации предметно-пространственной среды в культуре XX века: Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.01 — теория и история культуры. — Нижневартонск, 2004. — 16 с.
 9. *Прищенко С. В.* Теорія та методологія дизайну: Навч. посіб. / За ред. Є. А. Антоновича. — К.: Альтерпрес, 2010. — 208 с.
 10. *Розенблюм Е.* Художник в дизайне. — М.: Искусство, 1974. — 176 с.

ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ ЮРИСТІВ НА ЗАСАДАХ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Актуальні проблеми українознавства, с. 111–115

Наводяться знання, навички та вміння, якими повинен володіти магістр-юрист відповідно професіограми юриста. Розриваються і теоретично обґрунтовуються блоки навчальних дисциплін, які повинен опанувати юрист у процесі професійної підготовки.

Науковий аналіз показує, що професійна підготовка відповідно до вимог незалежної, демократичної, правової держави європейської спільноти сучасного фахівця, зокрема юриста-правознавця, потребує цільової моделі спеціаліста. Образно кажучи, в умовах сьогодення вкрай необхідним є “креслення спеціаліста” [47, 110, 150].

Цільова модель спеціаліста — це системоутворюючий чинник у процесі побудови професійної підготовки, повний набір знань, навичок та вмінь, а також основних життєзабезпечувальних систем, професійно важливих якостей, зібраних воєдино, з урахуванням спеціалізованих методичних напрямів у діяльності спеціаліста та її особливостей [47, 109, 110].

Розглянемо практичні основи професійної підготовки юристів та проаналізуємо законодавчо-нормативну базу юридичної освіти.

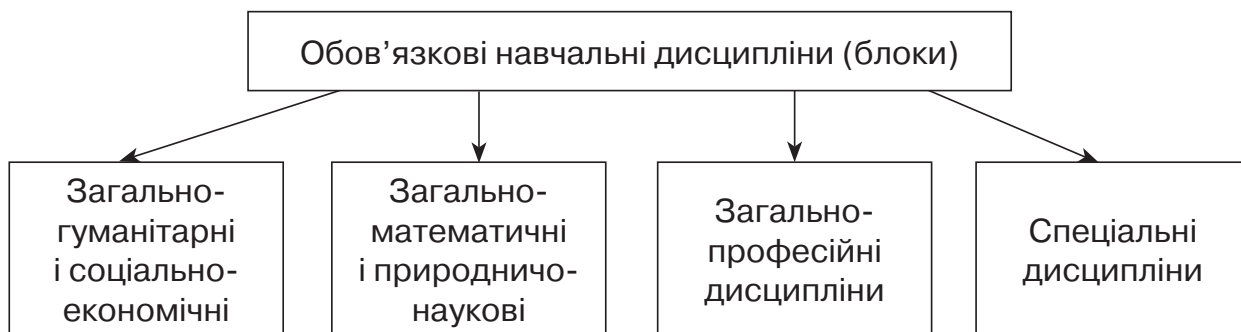
Нині ми можемо впевнено сказати, що соціальний запит на професії вимагає цільової моделі спеціаліста кожної галузі підготовки. Ці вимоги визначаються не лише розвитком науково-технічного прогресу, а й фізіологічними можливостями людини. Це пов'язано з величезним психологічним навантаженням на організм людини на тлі сучасного способу життя.

Відповідно до зазначеного вище, цільова модель спеціаліста в сучасних соціально-економічних реаліях визначає мету і завдання підготовки, яким відповідає технологія процесу професійної підготовки (теоретичної, фізичної, психологічної, практичної і безпосередньої професійної діяльності).

Об'єктами професійної діяльності юриста є: події і дії, що мають юридичне значення; правові відносини, що виникають у сфері функціонування державних інститутів; правові відносини громадян і організацій. Юрист має бути підготовлений до професійної діяльності відповідно до фундаментальної і спеціальної підготовки, а також до навчання в аспірантурі за своєю спеціальністю. Юрист може в установленому по-

рядку працювати в освітніх установах і продовжити навчання за магістерськими програмами.

Нинішня професійна підготовка юристів-правознавців складається з чотирьох обов'язкових блоків навчальних дисциплін (див рис.).

Обов'язкові блоки навчальних дисциплін професійної підготовки юристів

Блок загальних гуманітарних і соціально-економічних дисциплін охоплює філософію, іноземну мову, російську мову і культуру мови, логіку, культурологію, вітчизняну історію, соціологію, політологію, філософію права, економіку і фізичну культуру.

У блок загальних математичних і природничо-наукових дисциплін входять інформатика і математика, концепції сучасного природознавства.

Блок загальнопрофесійних дисциплін складають теорія держави і права, історія політичних і правових учень, історія вітчизняної держави і права, історія держави і права зарубіжних країн, конституційне право, конституційне право зарубіжних країн, цивільне право, цивільне процесуальне право, адміністративне право, трудове право, кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика, міжнародне право, екологічне право, земельне право, римське

право, міжнародне приватне право, фінансове право.

Блок спеціальних дисциплін включає речове право, порівняльне правознавство, звичаєве право, комерційне право, сімейне право, кримінологію, кримінально-виконавче

право, правоохоронні органи, прокурорський нагляд. Крім того, можуть вивчатися дисципліни за вибором студента.

Далі в структурі стандарту вищої юридичної освіти передбачаються вимоги до рівня підготовки дипломованого фахівця з усіх названих навчальних дисциплін. Додаткові вимоги спеціальної підготовки юриста визначаються вищим навчальним закладом з урахуванням професійної специфіки. Юрист повинен мати знання, володіти методами наукових досліджень і навичками практичної діяльності також по додаткових дисциплінах спеціалізації.

Оскільки перелік вимог по всіх навчальних дисциплінах освітнього стандарту вельми широкий, наведемо лише загальні вимоги до рівня підготовки випускника, які багато в чому перекликаються з ключовими компетенціями фахівця відповідно до професіограми юриста.

Юрист повинен: володіти цивільною зрілістю і високою суспільною активністю, професійною етикою, правовою і психологічною культурою, глибокою пошаною до закону і дбайливим ставленням до соціальних цінностей правової держави, честі і гідності громадянина, твердістю моральних переконань, відчуттям власного обов'язку, відповідальністю за долі людей і доручену справу, принциповістю і незалежністю у забезпеченні законності і правопорядку, свобод і законних інтересів особи, її охорони і соціального захисту, необхідною волею і наполегливістю у виконанні ухвалених правових рішень, відчуттям нетерпимості до будь-якого порушення закону у власній професійній діяльності.

Відповідно до професіограми юриста, держстандартів освіти, навчальних планів, програм підготовки юристів, враховуючи розвиток ринкової економіки, який передбачає реформування вітчизняного законодавства, юрист повинен володіти такими ключовими компетенціями професіонала:

- знати Конституцію України, етичні і правові норми, регулюючі відносини людини до людини і до суспільства, навколишнього середовища, вміти враховувати їх при розробці екологічних і соціальних проєктів;
- мати цілісне уявлення про процеси і явища, що відбуваються у живій і неживій природі, розуміти можливості сучасних наукових методів пізнання природи і володіти ними на рівні, необхідному для вирішення

завдань, які виникають при виконанні професійних функцій;

- бути здатним вести професійну діяльність в іншомовному середовищі;
- мати наукове знання про здоровий спосіб життя, володіти вміннями і навичками фізичного самовдосконалення;
- володіти культурою мислення і мистецтвом логічного аналізу, знати його загальні закони і вміти у письмовій та усній мові правильно (логічно) їх вибудовувати;
- вміти на науковій основі організувати свою працю, володіти комп'ютерними методами збирання, зберігання й обробки інформації, що вживаються у сфері його професійної діяльності;
- бути здатним в умовах розвитку науки і соціальної політики, що змінюється, до переоцінки накопиченого досвіду, аналізу своїх можливостей; уміти здобувати нові знання, використовуючи сучасні інформаційні освітні технології;
- розуміти суть і соціальну значущість своєї майбутньої професії, основні проблеми дисциплін, що визначають конкретну галузь його діяльності, бачити їх взаємозв'язок у цілісній системі знань;
- бути здатним у професійній сфері на основі системного підходу будувати й використовувати моделі для опису і прогнозування різних явищ, здійснювати їх якісний і кількісний аналіз;

- бути здатним поставити мету і сформулювати завдання, пов'язані з реалізацією професійних функцій, уміти використовувати для їх вирішення методи вивчених наук;
- бути готовим до кооперації з колегами і роботи в колективі, знати і вміти використовувати методи управління, уміти організувати роботу виконавців, знаходити й ухвалювати управлінські рішення в умовах суперечливих вимог, знати психологію людей і окремих офіційних груп, основи педагогічної діяльності, форми і методи правового виховання населення;
- бути методично і психологічно готовим до зміни характеру своєї професійної діяльності і роботи над міждисциплінарними проектами.

Вимоги, обумовлені спеціалізованою підготовкою магістра, включають володіння навичками самостійної науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності, що вимагають широкої освіти у відповідному напрямі. Також магістру необхідно вміти:

- формулювати і вирішувати завдання, що виникають у ході науково-дослідної і педагогічної діяльності і вимагають поглиблених професійних знань;
- вибирати необхідні методи дослідження, модифікувати ті, що існують, і розробляти нові методи, виходячи із завдань конкретного дослідження;
- обробляти отримані результати, аналізувати їх з урахуван-

ням наявних наукових і практичних джерел;

- вести бібліографічну роботу із залученням сучасних інформаційних технологій;
- представляти підсумки виконаної роботи у вигляді звітів, рефератів, статей, оформлених відповідно до наявних вимог;
- розуміти методологічні основи і специфіку методів, що використовуються у юриспруденції;
- володіти проблематикою сучасної світової юриспруденції.

Основні види професійної діяльності магістра пов'язані з роботою як викладача (у середніх і середніх спеціальних навчальних закладах, гімназіях і ліцеях, ВНЗ), науковця (у вузівських лабораторіях, НДІ), консультанта, експерта (в аналітичних центрах, громадських і державних організаціях, органах державної влади), співробітника правоохоронних органів.

Отже, можна зробити висновки, що магістр повинен брати участь у науково-педагогічній роботі, яка проводиться на кафедрі ВНЗ, в ході якої магістр повинен уміти визначити цілі і завдання курсу (спеціального курсу, спеціального семінару), що викладається, викласти їх зміст, виходячи з педагогічних вимог і очікувань аудиторії слухачів. Досягненню освітніх цілей відповідно до магістерської підготовки мають сприяти, серед інших, такі навчальні дисципліни, як “Педагогіка вищої школи” і “Методика викладання юриспруденції у вищій школі”. Їх завдання — формування у магістрантів адекватних уявлень про педагогіку як цілісну наукову систему і вид професійної діяльності, роз-

виток основних педагогічних умінь і навичок, створення педагогічної основи для подальшого саморозвитку професійної компетентності випускників. Ці завдання обумовлені головною метою вищої юридичної освіти, яка полягає у сприянні становленню й розвитку демократичної, творчої, конкурентоспроможної особи магістра, який самостійно вмітиме розв'язувати професійні проблеми у сфері науково-педагогічної діяльності.

Література

1. *Гарбер Е. И.* Методика профессиографии / Е. И. Гарбер, В. В. Козача. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1992. — 196 с.
2. *Макаров Р. Н.* Методы построения профессиограмм и оценки психофизиологической подготовленности оператора: Метод. рекомендации / Р. Н. Макаров, И. А. Жданов, Л. Ф. Смирнова, А. Н. Барно. — Кировоград, 1987. — 74 с.
3. *Макаров Р. Н.* Теория и практика конструирования целевых моделей операторов особо сложных систем управления: Монография / Р. Н. Макаров, Л. В. Герасименко. — М.: Изд. Междунар. акад. проблем человека в авиации и космонавтике, 1997. — 450 с.
4. *Рижиков В. С.* Значення цілісного педагогічного процесу в побудові професіографічного профілю юриста // Вісн. Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: Пед. науки. — Луганськ, груд. 2009. — № 23 (186). — С. 55–64.

МАЙБУТНЄ ПРОГРАМУЄТЬСЯ ІСТОРІЄЮ

Актуальні проблеми українознавства, с. 116–123

Історія є найважливішим фактором у процесі єднання людської спільноти і формуванні її ментальності, що, врешті, стає основою виникнення нації. Але менталітарна неоднорідність народів стає великою перешкодою при утворенні і подальшому існуванні багатонаціональних держав — метрополій. Показовим прикладом цього є перебування України у складі останньої теперішньої метрополії — Російської імперії в її різних модифікаціях.

У процесі свого буття людство завжди гуртується в спільноти, вищим проявом чого є нація. Основою такого єднання є спільність мови, історії та світогляду як складових менталітету певного людського угруповання — народу. Світогляд — це звичаї народу, його релігія, способи мислення, тобто філософія. Мова — це об'єднуючий код у людському взаємоспілкуванні, який утримує людей в єдиному інформаційному просторі. І нарешті, історія. Історія — це не стільки перелік минулих подій чи фактів з минулого, скільки “скраплення” кодована спрямовуюча інформа-

ція, яка визначає розвиток вузлових подій у часі у випадку певного національного усупільнення (народу). Саме цей об'єднуючий елемент людської спільноти в основному визначає і мову цієї спільноти, і її світоглядні особливості.

За Г. Спенсером, людське суспільство — це живий організм, який живе за законами живого, а історія цього суспільства — це аналог генетичного кодування розвитку такого організму [1]. Справді, “сьогодення” завжди відбувається на підставі “вчорашнього” з певним коригуванням “вчорашнього” з огляду на можливі зовнішні обставини. Але в основі подій сьогодення завжди лежить “вчорашнє”, тобто минуле. Таким чином, саме історія гуртує людей до купи. Без історії “народ” — це “населення”, тобто “отара”. Мова, світогляд, історія — надзвичайно консервативні категорії. Ця їх властивість і забезпечує стабільність людських об'єднань.

Первинне племінне гуртування відбувалося передусім на основі взаємної менталітарної подібності,

суміжності територій існування і завершувалося здебільшого становленням нації у рамках адміністративної інституції — держави. Останнє могло статися за умови повного усупільнення мови та світогляду, як результат тотожності історії існування, об'єднаних людських спільнот. У такий спосіб колись постала перша пранаціональна прадержава. Її тодішнє тогочасне та майбутнє, вочевидь, визначалося історичним досвідом племен, що входили до її складу. Природно, що цей досвід зазнавав з часом певної корекції на вимогу зовнішніх обставин, але незмінним лишався факт формування людського буття на підставі свідомості, набутої людством у минулому. Тобто саме в історії і закладено код нашого сучасного стану та розвитку його в майбутньому. Звісно, кожне людське суспільство еволюціонує своїм, доволі оригінальним шляхом, але певні спільні риси цього процесу зберігаються протягом усього людського буття.

Часи гуртування наших предків у прадержави минув, і злободенням, як на теперішню епоху, постає утворення багатонаціональних держав — метрополій. До цього ведуть, головним чином, економічні та ресурсні інтереси домінуючих у світі держав. Як правило, виникнення метрополій відбувається із значною насильницькою компонентою, яка, звичайно, могла мати місце і в первісні часи державотворення. Ця компонента тим більша, чим більша менталітарна взаємовідмінність об'єднаних народів. У цьому крайньому випадку такі держави не витримують випробовувань часом і розпадаються під

тиском сепаратних устремлінь їх національних складових. Типовим історичним прикладом цього дійства є стародавня Вавілонія, Римська імперія та відносно недавня Британська [2]. Метрополії, звичайно, роблять все можливе для запобігання процесам власної деструкції, чи принаймні для їх уповільнення. Найбільш популярним і простим, здавалося б, засобом уникнення відцентрових процесів у державі є насильництво, до чого, в першу чергу, і вдаються метрополії. Але, як свідчить історичний досвід, найдієвішим способом утримання в купі національних складових імперії є нищення національних особливостей приєднаних до метрополії підкорених народів (держав) і нав'язування їм ментальнісних цінностей народу — гегемона імперії. Тобто ломка, нищення, переформатування мовних, світоглядних та історичних ознак даного народу є головним інструментом метрополії для позбавлення народу його національної свідомості і перетворення його в слухняну до чужого наказу людську множину. Така картина є характерною для України-Руси, яка протягом останніх майже 400 років перебувала у складі Російської імперії, будучи перед тим самодостатньою і самобутньою державою із своїм достатньо демократичним менталітетом [3–23]. Російська ж імперія (“Московія” до середини XVIII ст.), будучи нащадком колись блискучої держави — Золотої Орди, еволюціонувала з Московського улуса Золотої Орди до Радянського Союзу й успадкувала головні риси із далекого свого золотоординського минулого [17–20]. А саме, це зо-

внішня агресивність і повна зневага до прав своїх громадян — як основа свого внутрішнього буття. Зовнішня агресивність Росії подавалась у вигляді її права на “собиране земель русских”. Це блискучий приклад того, як сучасний менталітет сучасної держави, а саме — кремлівський менталітет, кодується в далекій історії цієї держави, в цьому випадку — історії Золотої Орди. В результаті невеличка “земля” Москви та її околиць “обросла” “землями” інших народів, підкорених за останні 500–600 років, і досягла меж недавнього СРСР. Право Московії на чужі “русские земли” широко пропагувалося як серед власного населення метрополії, так й інтенсивно використовувалось для зомбування підкорених народів, нібито добровільно об’єднаних під Московією. Для внутрішнього ідеолого-психологічного вжитку серед таких “народів-братів” “з’явився” і СТАРШИЙ БРАТ — народ-гегемон метрополії, який нібито має право бути державним лідером. Таким “лідером” був проголошений “великий русский народ”, який як за своєю назвою (з середини XVIII ст.), так і за своєю “етнічністю” має штучно-політичне творення [3–6; 8; 9; 16–23]. Усвідомлюючи велике значення ідеологічної складової у підтриманні міжментальної єдності народів для стабілізації свого державного існування, Московія навіть напередодні розвалу СРСР вдалася до демагогічної ідеологемі, яка наголошувала, що “в настоящее время сложилось новое этническое единство — советский народ!”. Але таке твердження було нічим іншим, як свідомо нав’язуваним маренням.

Що ж до України, то Московія завжди проявляла до неї надзвичайну зацікавленість у зв’язку з особливостями її географічного положення та економіко-ресурсними можливостями. Така зацікавленість, врешті-решт, призвела до того, що Московія перебрала у XVIII ст. назву РУСИ на себе і стала називатися Росією [17–23]. Виходячи з такого свого ставлення до підкореної України, Московія піддала її шаленій деукраїнізації (у подальшому “русифікації”) з метою повного позбавлення українського народу усвідомлення власного національного самовизнання. Московія привласнила історію України-Руси, чим прагнула позбавити народ України власних державницьких устремлінь та прагнення до єднання у власній державі. Україна почала визначатися як “Окраина России” або як “Южные губернии России со своим южнорусским говором”. Шалена московська пропаганда ганьбила все оригінальне самостійне українське і підносила все московське або асоційоване з московським українське. Усе це через відповідне виховання молодого покоління, контрольоване Московією, закріплювалося з часом у свідомості суспільства. Головна мета такого діяння — позбавити народ України своєї мови, свого світогляду та своєї історії, чим привести українців до повної покори золотоординському менталітету і повністю асимілювати їх з московітами.

Страшного удару по генофонду України Московія завдала вже за більшовицьких часів — це нищення українців під час державницьких реорганізацій, під час штучного голодомору на початку 30-х років XX ст.

[24–57] та коли на Україну був покладений величезний відсотковий тягар людських втрат у Другій світовій війні [58–64].

Водночас з позбавленням України її історії шалений тиск з боку Московії був вчинений і на світоглядну компоненту українського менталітету [65–96], а саме на її релігію [65–92]. Він торкався не тільки вже давньоісторичного язичництва [70; 71], а й християнства. У випадку останнього це призвело до того, що первинно утворений київський патріархат був переведений, врешті, до Москви [88–92]. Великих втрат Україна зазнала і в звичаєвій сфері буття народу [93–96].

Найбільший опір московській “русифікації” був вчинений зі сторони української мови. Саме мова стала тим осередком незнищеності українства, з чого мусить початися його відновлення. Україна має саме свою, а не сумісну з кимось історію, своє світосприйняття (світогляд), позначене своїм національним забарвленням, і свою, ні з ким не споріднену мову, а не діалект чи говірку мови чиеїсь. Це дає впевненість у тому, що Україна за необхідних політичних та адміністративно-ідеологічних зусиль отримає, нарешті, своє фактичне державництво, відповідно до своєї історії. Відповідно до окресленої теми пропонуємо тематичну підбірку рекомендованої літератури.

Література

I. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

1. *Кон И. С.* Социологическая концепция Герберта Спенсера. — М.: Наука, 1979.
 2. *Губарев В. К.* Довідник. Всесвітня історія. — Донецьк: БАО, 2004.
- ### II. ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ
3. *Петровський В. В., Радченко Л. О., Семенченко В. І.* Історія України. Непереджений погляд. — Х.: Школа, 2007.
 4. *Грушевський М. С.* Очерки истории украинского народа. — К.: Лыбидь, 1990.
 5. *Крип'якевич І. П.* Історія України. — Л.: Світ, 1990.
 6. *Залізняк Л.* Від склавів до української нації. — К.: Бібліотека українця, 2004.
- ### III. ПРАДАВНЯ ІСТОРІЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я
7. *Мозолевський Б. М.* Скіфський степ. — К.: Наук. думка, 1983.
 8. *Шилов Ю.* Истоки славянской цивилизации. — К.: МАУП, 2004;
Шилов Ю. Пути ариев. — К.: Оболонь, 1996;
Шилов Ю. Пращури. — К.: АРАТТА, 2003.
 9. *Канигін Ю.* Шлях аріїв. — К.: Україна, 1998;
Канигін Ю. Віхи священної історії. — К.: Україна, 2001;
Канигін Ю. Начало и конец времен. — К.: А. С. К., 2005.
 10. *Войтович В.* Сокіл род. — Рівне: Оріана, 1997;
Войтович В. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002.
 11. *Каганець І.* Арійський стандарт. — К.: А. С. К., 2004;
Каганець І. Третій гетьманат. — К.: МАУП, 2006.
 12. *Наливайко С.* Таємниці розкриває санскрит. — К.: Просвіта, 2001;
Наливайко С. Індоевропейські таємниці України. — К.: Просвіта, 2004.
 13. *Гуменна Д.* Благослови мати. — К.: КМ “Akademia”, 1995.

14. *Кіндраченко Ф.* Матеріали з історії Скитії–України V–VI століть. Походження та дії гунів. — Кн. I, II. — Х.: Просвіта, 2002.
15. *Пастернак О.* Пояснення тризуба / Ін-т підвищ. кваліф. працівн. культури Мін-ва культури УРСР. — К., 1990.
16. *Дворнік Ф.* Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Києво-Могилян. акад. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005.

IV. КИЇВСЬКА РУСЬ ТА СЕРЕДНІ ВІКИ

17. *Белінський В.* Країна Моксель. — Кн. I, II. — К.: Вид. дім Олени Теліги, 2006;
Белінський В. Країна Моксель. — Кн. III. — К.: Вид. дім Олени Теліги, 2007;
Белінський В. Москва ординська. — К., 2011.
18. *Штепа П.* Московство. — К.–Рівне, 2005.
19. *Гуцало Є.* Ментальність Орди. — К.: Києво-Могилян. акад., 2007.
20. *Наконечний Є.* Украдене ім'я. — Л.: Піраміда, 2004.
21. *Шелухін С.* Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936–1937; Дрогобич: Бескід, 1992.
22. *Блажейовський Д.* Деякі сумнівні сторінки з історії України та дещо про її сусідів. — Л.: Каменяр, 2007;
Блажейовський Д. Будова, вдержання та оборона Української держави. — Л.: Каменяр, 2008.
23. *Речкалов А.* Русь — путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы. — Кн. первая. — К.: Книга, 2009;
Речкалов А. Русь — путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы. — Кн. вторая. — К.: Книга, 2012.

V. ПОЧАТОК XX СТОРІЧЧЯ, ЖОВТНЕВИЙ ПЕРЕВОРОТ, БІЛЬШОВИЗМ, ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

24. *Донцов Д.* Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. — К.: МАУП, 2005.
25. *Міхновський М.* Самостійна Україна. Справа української інтелігенції. — К.: МАУП, 2007.
26. *Винниченко В.* Відродження нації. Ч. I-III; К.–Відень, 1920; К.: Вид-во політ. л-ри України, 1990.
27. *Конашевич В. Д.* Чотири універсали // Сер. “Сторінки історії”. — Вип. I. Добровольное общество любителей книги УССР, 1990.
28. *Шелухін С.* Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936–1937; Дрогобич: Бескід, 1992.
29. *Шурхало Д.* Українська “ЯКБИТОЛОГІЯ” // Нариси альтернативної історії. — Л.: Літ. агенція “Піраміда”, 2004; [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uknownwar.info/-_184/
30. *Єврейсько-більшовицький* режим. Витоки, сутність, персональний склад. — К.: МАУП, 2006.
31. *Мережковский Д.* Больная Россия. — Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991.
32. *Мельгунов С. П.* Красный террор в России. — М.: СП “РУССО”, 1990.
33. *Бунин И.* Окаянные дни. — М.: “Сов. писатель”, 1990.
34. *Булгаков М.* Собачье сердце. Ханский огонь. — М.: “Современник”, 1989.
35. *Розанов В. В.* Апокалипсис нашего времени. — М.: Центр прикл. исслед., 1990.
36. *Арутюнов А.* Ленин. Досье без ретуши. — Кн. I, II. — М.: “Вече”, 2002.
37. *Бунин И.* Золото партии. — СПб.: Шанс, 1992.

38. *Бердяев Н. А.* Истоки русского коммунизма. — М.: Наука, 1990.
39. *Блажейовський Д.* Деякі сумнівні сторінки з історії України та дещо про її сусідів. — Л.: Каменярь, 2007;
Блажейовський Д. Де українська еліта? Еліту треба виховувати. — Л.: “Каменярь”, 2008;
Блажейовський Д. Спільність, ініціатива і співпраця та махнівство. — Л.: Каменярь, 2009.
40. *Шевчук В.* Національна ідея в Україні. — К.: МАУП, 2006.
52. *Конквест Р.* Жнива скорботи. — К.: Либідь, 1993.
53. *Воля О. М О Р.* — Канада–1993–Україна: Християн. вид-во “Дорога Правди”, 1993.
54. *Солженицын А.* Архипелаг ГУЛАГ. — Т. 1; 2; 3. — М.: Новый Мир, 1993.
55. *Рыбаков А.* Дети Арбата. — Кн. I, II, III. — СПб.: Амфора, 2004.
56. *Оруэл Дж.* “1984”; Ферма животных. — М.: ДЭМ, 1989.
57. *Замятин Е.* “Мы”: Избранное; Повести и рассказы. — М.: Правда, 1989.

VI. РЕПРЕСИВНИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ РЕЖИМ, БОРІТЬБА З БІЛЬШОВИЗМОМ В УКРАЇНІ, ГОЛОДОМОРІ В УКРАЇНІ

41. *Кожин В.* Загадка 37 года. Правда сталинских репрессий. — М.: “Алгоритм”, 2008.
42. *Книш З.* Становлення ОУН. — К.: Вид. дім Олени Теліги, 1994.
43. *Савченко В. А.* Двенадцать воен за Украину. — Х.: Фолио, 2006.
44. *Винниченко В.* Відродження нації. Ч. I-III; К.–Відень, 1920; К.: Вид-во політ. л-ри України, 1990.
45. *Блажейовський Д.* Деякі сумнівні сторінки з історії України та дещо про її сусідів. — Л.: Каменярь, 2007.
46. *Шевчук В.* Національна ідея в Україні. — К.: МАУП, 2006.
47. *Горліс-Горський Ю.* Холодний Яр. — К.–Л.–Дрогобич: Відродження, 2006.
48. *Гонський В.* Людина і нація. — К.: Основа-Принт, 2009;
Гонський В. Людина і нація. Час воїнів. — К.: Основа, 2012.
49. *Туди, де бій за волю // Спогади курінного УПА Максима Скорупського.* — К.: Вид. дім Олени Теліги, 1992.
50. *Неживий О. І.* Голодомори в Україні у XX столітті. — К.: МАУП, 2007.
51. *Коваленко Л., Маняк В.* 33-й. Голод. — К.: “Рад. письменник”, 1991.

VII. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

58. *Суворов В.* Ледокол. День “М”. — М.: АСТ, 1985;
Суворов В. Последняя республика. — Кн. I. — М.: АСТ, 1997;
Суворов В. Последняя республика. — Кн. II. Святое дело. М.: АСТ, 2008;
Суворов В. Последняя республика. — Кн. III. Разгром. — М.: АСТ, 2010;
Суворов В. Самоубийство. — Кн. III. Разгром. — М.: АСТ, 2000;
Суворов В. Очищение. — Кн. III. Разгром. — М.: АСТ, 2003;
Суворов В. Беру свои слова обратно. — Кн. III. Разгром. — М.: АСТ, 2005.
59. *Бунин И.* Операция “Гроза”. — Кн. I. — К.: АСК; СПб.: Облик, 2000;
Бунин И. Операция “Гроза”. — Кн. II. — К.: АСК; СПб.: Облик, 1998.
60. *Солонин М.* 22 июня, или когда началась Великая Отечественная война. — М.: Яуза, 2005.
61. *Никулин Н. Н.* Воспоминание о войне. — СПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2008. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.belousenko.com/books/nikulin/nikulin_vojna.htm
62. *Ермолов И.* Русское государство в немецком тылу. — [Электронный

ресурс]. — Режим доступа: <http://www.e-reading.org.ua/book; www.e-reading.org.ua/book.php?book=132445>

63. *Буровский Л.* Великая гражданская война 1939–1945. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.e-reading.org.ua/book; www.e-reading.org.ua/book.php?book=127909>
64. *Кузнецов А.* Бабин яр. — К.: Саміт-Книга, 2009.

VIII. ДО ПИТАНЬ ПРО РЕЛІГІЮ, ІУДО-ХРИСТІЯНСТВО

65. *Кин Майкл.* Религии мира. — Х.: Клуб, 2008.
66. *Блажейовський Д.* Деякі сумнівні сторінки з історії України та дещо про її сусідів. — Л.: Каменярь, 2007.
67. *Франко І.* Поема про створення світу. — К.: МАУП, 2006.
68. *Ренан Р.* Жизнь Иисуса. — К.: Україна, 1990.
69. *Каспер В.* Ісус Христос. — К.: “ДУХ І ЛІТЕРА”, КМА, 2008.
70. *Марченко Л.* Як зберегти українську душу? Українські боги. — Полтава: Форміка, 2006. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://webmail.meta.ua>
71. *Истархов В. А.* Удар русских богов. — Х.: Свитовид, 1999. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=24512; www.ruklinok.info/news/2010-08-14-859>
72. *Емельянов Е.* Десионизация. — Х.: ООО “Див”, 2005.
73. *Островский Н.* Святые рабы. — Х.: Свитовид, 2004;
Островский Н. Храм Химеры. — Х.: Свитовид, 2004.
74. *Гарднер Л.* Чаша Грааля и потомки Иисуса Христа. — М.: Вече, 2001.
75. *Гор О.* По следам Марии Магдалины. — СПб.: Вектор, 2007.
76. *Патюс.* Каббала. — М.: Лада, 2004.

IX. ПРО СІОНІЗМ

77. *Сіонські протоколи.* — К.: МАУП, 2005.
78. *Граф Юрген.* Великая ложь XX века. — К.: МАУП, 2005.
79. *Кузнецов Ф.* Бабин яр. — К.: Саміт-Книга, 2009.
80. *Тур Т.* Правда про Бабин яр. — К.: МАУП, 2006.
81. *Емельянов В.* Десионизация. — Х.: ООО “Див”, 2005.
82. *Островский Н.* Святые рабы. — Х.: Свитовид, 2004.
83. *Ходос Э.* Еврейский синдром. — Х.: Свитовид, 2001;
Ходос Э. Еврейский синдром 2 1/2. — Х.: Свитовид, 2002;
Ходос Э. Еврейский синдром 3. — К., 2002.

X. ЩОДО ПИТАНЬ З ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ТА УТВОРЕННЯ ПСИХО-СОЦІАЛЬНИХ ОСНОВ ОБ’ЄДНАННЯ ЛЮДСТВА

84. *Заратустра.* Учение огня. Гаты и молитвы. — М.: Эксмо-Пресс, 2002.
85. *Ніцше Ф.* Так казал Заратустра. Жадання влади. — К.: Дніпро, 1993.
86. *Бердяев Н.* Смысл истории. — М.: Мысль, 1990.
87. *Чмихов М.* Від яйця-райця до ідеї спасителя. — К.: Либідь, 2001.

XI. ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

88. *Блажейовський Д.* Деякі сумнівні сторінки з історії України та дещо про її сусідів. — Л.: Каменярь, 2007.
89. *Великий А. Г.* Світла і тіні української історії // Матеріали до історії укр. церков. думки. — 2-ге вид. — Л.: МІСІОНЕР, 2007.
90. *Федорів Ю.* Історія церкви в Україні. — Л.: СВІЧАДО, 2010.

91. *Лужицький Л.* Українська церква між сходом і заходом // Нарис історії укр. церкви. — 2-ге вид., випр. — Л.: СВІЧАДО, 2008.
92. *Могільницька Г.* Літос. — К.: Вид. УПЦ КП, 2009;
Могільницька Г. Хроніка великого ошуканства. — К.: Вид. УПЦ КП, 2009. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/hronika.pdf>; <http://ukrlife.org/main/Minerva/litos.htm>

ХІІ. НАША СУЧАСНІСТЬ

93. *Кучма Л. Д.* Украина — не Россия. — М.: Время, 2004.
94. *Луценко Ю.* Рятуймо наші душі // Українське слово. — № 7. — 2011. — С. 16.
95. *Неділько С.* Ми не раби, а хто ми? // Улюблена газета. — № 175. — 2011.
96. *Романенко Ю.* Украина? Нет такого государства // Итоги недели. — № 12. — 2012.

АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВИЙ УСТРІЙ БЕССАРАБСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1812–1856 рр.

Актуальні проблеми українознавства, с. 124–133

Розглядаються зміни в адміністративно-судовому устрої Бессарабської області, які відбувалися в руслі імперської політики Росії у 1812–1856 рр. Перетворення в адміністративному та судовому напрямі російським урядом у регіоні були спрямовані у бік уніфікації, русифікації та приведення у відповідність з устроєм інших земель імперії з наданням тимчасової автономії.

Політико-правові аспекти окремих регіонів України завжди були в полі зору дослідників. Не винятком є і Бессарабія, яка в першій половині ХІХ ст. входила до складу Російської імперії, тим самим була об'єднана з іншими українськими землями. Проблемі адміністративно-територіального устрою регіону приділялося багато уваги, чого не можна сказати про судовий устрій Бессарабської області у складі Російської імперії та його регіональні особливості до 1873 р.

Розглянемо формування судових органів Бессарабської області в контексті адміністративно-територіальних перетворень регіону, здійснених російським урядом.

Про адміністративно-територіальний устрій та політику царизму

в Бессарабській області залишили спогади у своїх працях П. М. Батюшков [2], П. П. Свін'їн [16], Л. С. Берг [3], Б. Е. Нольде [15], М. Б. Лошков [9], О. Накко [13]. За радянських часів соціально-політичному розвитку краю, в контексті соціальної боротьби народу, приділяли увагу І. Анцупов [1], О. Дружиніна [6], В. І. Жуков [7], В. Назимов [12]. Сучасні дослідники О. М. Лебеденко, А. К. Тичина [8], Л. Ф. Циганенко [21], В. С. Шандра [22], В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин [19] у своїх працях розкривають адміністративно-територіальний устрій краю, його політичний та соціально-економічний розвиток у складі Російської імперії, поперехово здійснюючи розгляд особливостей судового устрою області. Виходячи з цього, виникає можливість більш детального розгляду формування судової системи Бессарабської області під впливом імперського уряду.

Після закінчення російсько-турецької війни 1806–1812 рр. територія між Дністром, Прутом і Дунаєм, яка дістала назву Бессарабія, відійшла за Бухарестським мирним договором (28 травня 1812 р.) до складу Російської імперії. Для опанування цього краю потрібно було

поширити на ці землі імперське адміністративно-політичне управління замість існуючих до цього часу молдавського та османського [2, 150].

Тимчасові правила керівництва краєм були сформульовані командуючим Дунайською армією адміралом П. Чичаговим і 23 липня 1812 р. затверджені Олександром І. 7 серпня 1812 р. було призначено цивільного губернатора для управління краєм. Військове командування зберігало за собою право призначати на посади голів повітової поліції. Керівником краю був призначений військовий генерал, який підпорядковувався адміралу П. Чичагову та міністру поліції С. Вязімітинову. Фактично в краї простежувалось двовладдя — цивільна влада була в руках дійсного статського радника, греко-молдавського боярина С. Д. Стурдзи, а військова — у генерал-майора І. М. Гартінга [21, 23].

У 1813 р. ці землі дістали назву Бессарабська область (до 1873 р.). Враховуючи зовнішньополітичну ситуацію на Близькому Сході та реагуючи на західноєвропейські ідеї конституціоналізму та автономізму, уряд Олександра І брав до уваги місцеві особливості в управлінні бессарабським краєм [2, 150]. Тому в лютому 1813 р. з метою забезпечення гідного управління областю було створено два департаменти, посади в яких обіймали молдавські бояри, або російські військові. Справи у цих департаментах велися російською та молдавською мовами. В адміністративному апараті посади також були розподілені між молдавськими та російськими чиновниками [7, 291].

У березні 1813 р. були прийняті розроблені графом І. Каподістрієм “Правила тимчасового управління Бессарабією”. За цими “Правилами” військова влада належала генералу, а цивільна — губернатору та обласному уряду. До складу цього уряду входили загальні збори, до них — радники адміністративних установ під керівництвом губернатора, два департаменти — судовий та фінансово-статистичний. “Правила” встановили м’який контроль за діяльністю місцевої адміністрації [13, 270].

На підставі затверджених “Правил” тимчасовий уряд навесні 1813 р. у Кишиневі, який був обласним місцем, провів збори для затвердження першого обласного уряду. Перший департамент уряду склали 3 експедиції: цивільна, або експедиція судових справ; карна та слідча експедиція; міська та земська поліція. До першої експедиції увійшли 4 радники з місцевих дворян; до другої — 3 радники з місцевих нобілів і 1 російський штаб-офіцер; до третьої — 1 радник із російського штабу (штаб-офіцер). Другий департамент складали 3 експедиції: статистику, фінансів, комерції. Кожна з експедицій перебувала під керівництвом одного радника або з російських штаб-офіцерів, або з місцевих, за призначенням губернатора. Кожен з департаментів мав по 2 канцелярії: російську та молдавську [13, 270].

За адміністративним устроєм область поділялась на 9 повітів: Оргєвський або Кишинівський, Ясський або Фалештський, Сорокський, Хотинський, Бендерський, Хотарничанський, Кодрський, Гречанський, Томарівський або Ізмаїльський.

Для кожного повіту передбачався один (у деяких — 2) справник та 1 секретар (валіш), який паралельно виконував обов'язки скарбника. Ці посади обіймали молдавські бояри або бояринаші. Повіти, у свою чергу, поділялися на околи, якими управляли околиші та капітани де мазиле; містечками управляли капітани де тирге. Околиші та капітани були місцевими дрібнопомісними дворянами, яких призначав справник. Справник усі справи вирішував одноосібно, виходячи з місцевих традицій та звичаїв. Прийняті рішення ніде не фіксувалися — приймалися на словах [14, 212].

Російські відділи поліції були створені лише в Кишиневі та Хотині. Для кишинівської поліції 28 жовтня 1812 р. С. Стурдзою було затверджено особливий штат під керівництвом на посаді поліцмейстера титулярного радника О. Дическула, якого змінив підполковник Г. Полтавцев. У Хотинському повіті поліцейське управління залишало попередню назву — “паркалабія”, в Оргеєвському — “сардарія”. У Бендерському та Томарівському повітах, враховуючи їх площі, від справників були призначені ще особливі повірені або “векілі”: від бендерського справника — в Акермані та Кілії, а від Томарівського — в Ізмаїлі [14, 213].

Як можна побачити, повітове управління залишилося майже без змін і знаходилося у руках місцевих бояр. Чиновники в області зосередили у своїх руках адміністративну, судову та виконавчу владу, справи вирішували як і раніше — за “звичаями землі” [16, 375]. Усе це було зроблено царським урядом виходячи з

необхідності поступової підготовки місцевого населення області до російських державних і адміністративних порядків.

Джерела свідчать про те, що російська юстиція того часу, як форма організації, не перевищувала юстицію Молдови до 1812 р. У перших законах управління Бессарабською областю царизм тимчасово зберіг більшість традиційних юридичних інститутів області. Згідно з тимчасовими правилами від 23 липня 1812 р. юстиція здійснювалась на основі старих норм одним з двох департаментів цивільної адміністрації, створених в області. Перший департамент обласного уряду нагадував за структурою і складом диван Молдови. У повітах судові функції виконували справники [5, 173].

Відразу після введення тимчасових правил та управління за старими звичаями виник конфлікт між бессарабською знаттю та представниками імперської адміністрації. Останні взагалі ставили під сумнів існування на цих землях писаних законів та бачили в діях бояр лише самоуправство [18, 151].

Характерним для регіону були також слабка його заселеність та відсутність зручного адміністративного управління. Через це основні завдання імперського уряду полягали в наступному: заселення пустих земель, здійснення адміністративної реформи, надання пільг населенню, вивчення економічного потенціалу місцевості та розмежування земель, збільшення посівних площ, активізація торгівлі тощо [1, 229].

Для з'ясування ситуації у травні 1815 р. до області прибув російський

чиновник П. П. Свіньїн, метою якого було збирання інформації про географію та населення краю. Але головною метою досліджень Свіньїна було виявлення існування чи відсутності місцевого законодавства та можливість його кодифікації. Його висновок про існування місцевих законів був позитивним. Самоуправство бояр Свіньїн пояснював “духом турецького деспотизму”. Він приводить як докази перелік хрисовулів та фірманів (законів та указів) молдавських господарів, а також робить посилання на дію “юстиніанових законів”, які були введені господарем Олександром Добрим у XV ст. [16, 375].

У 1816 р. Олександр I підтвердив свій намір надати Бессарабській області автономний статус. Генерала Гартінга звільнили з посади цивільного губернатора і запровадили намісницьке управління. Першим намісником було призначено генерал-лейтенанта О. М. Бахметєва [3, 71]. Бахметєв створив Тимчасовий комітет, який розпочав розробку проекту статуту Бессарабії. До Тимчасового комітету входило 10 представників молдавського боярства та 2 представники з російських дворян-чиновників. Керівництво здійснював катеринославський цивільний губернатор І. Калагеоргій [11, 193]. Упродовж 1816–1818 рр. обласне управління краю здійснило ряд заходів, які були спрямовані на зміцнення централізованої влади й обмеження діяльності місцевих чиновників. У повіті були направлені чиновники і ревізори з метою перевірки діяльності земської поліції, розгляду скарг громадян [3, 71].

29 квітня 1818 р., після відвідування Олександром I Кишинева, було ухвалено новий Статут управління областю. Цей документ був, по суті, “Конституцією” краю [10, 514]. За цим Статутом Бессарабія отримала статус на зразок Великого князівства Фінляндського та Царства Польського. Але на відміну від автономії останніх, “бессарабська автономія” мала лише адміністративний характер, і зовсім не поширювалась на законодавство [3, 72].

Головним адміністративним та судовим органом в області стала Верховна рада із шести місцевих і п’яти російських дворян. Виконавча влада здійснювалася губернатором та обласним урядом. У Верховній раді більшість була за представниками молдавського боярства, якому було забезпечено вигідне для нього місцеве право, привілеї і права, а також переваги в усіх інстанціях обласного та повітового управління. Перший параграф характеризував становий склад населення краю та гарантував збереження всіх прав та привілеїв. До складу Верховної ради входили президент (намісник або військовий губернатор), цивільний губернатор, віце-губернатор, голови карного та цивільного судів і чотири депутати від дворянства. П’ять членів ради призначались особисто російським імператором, решта — обиралися на три роки з числа місцевих дворян. До складу цих депутатів обов’язково входив обласний предводитель дворянства. Персональний склад депутатів від дворян затверджувався військовим генерал-губернатором. Верховна рада була вищою адміністративною

й апеляційною інстанцією [20, 222–227].

Нові органи влади в області поділялися на судові та урядові. Уряд призначав обох голів і по одному раднику в карний та цивільний суд. Решта чиновників обиралася місцевим дворянством на трирічний термін. Мова, якою розглядалися справи, визначалася в кожному випадку окремо, суть справи визначалась відповідно до російського законодавства. Під час розгляду цивільних, посадових та майнових справ пропонувалося враховувати традиційні “права, привілеї та звичаї землі” [20, 222–227]. Судова практика частково ґрунтувалася на регіональному законодавстві. Можна побачити, що ключові посади залишались під контролем центральної влади або намісника.

Для управління повітами формується повітові і земські суди. Повітовий суд складався з судді, одного засідателя від уряду, двох засідателів від дворянства і двох від мазил, рупташів і поселян. При повітовому суді працювали дворянська опіка, якою керував обраний дворянами предводитель, повітовий землевпорядник, який призначався губернатором. Земський суд складався з земського начальника (справника) і чотирьох засідателів. У складі суду було казначейство [8, 81]. Нагляд за виконанням законів здійснював обласний прокурор, якого призначав губернатор. На місцях вводилися посади повітових прокурорів. Управління в містах здійснювала міська управа. Судовими справами відав міський магістрат, господарськими — міська дума та цехова управа. До початку

1828 р. така система управління була впроваджена в усіх повітах і містах краю.

Статут 1818 р. зберіг фактично незмінними права місцевих бояр, залишивши за ними станові привілеї та юридично зрівнявши їх у правах з російським дворянством. Цей документ відіграв роль проміжного ступеня, з одного боку, він наблизив Бессарабію до загальноросійських стандартів управління, а з другого — зберіг місцеві особливості. Це пояснюється тим, що автономія Бессарабії носила лише формально-адміністративний характер порівняно з Польщею та Фінляндією, де місцева аристократія мала законодавчі права. Введення Статуту поклало початок десятирічному періоду функціонування автономної адміністрації області [10, 514].

У 1820 р. в Бессарабській області був створений ряд різних судових інстанцій, які залежали від органів управління. Існували загальні судові інстанції і судові інстанції для різних категорій населення (наприклад, злочини, скоєні дворянством та посадовцями, розглядалися Верховною радою; злочини, скоєні міщанами і торговцями, розглядалися в магістраті; для селян існували сільські суди). Судові інстанції поділялися за категоріями злочинів: злочини, пов'язані з чаклунством; злочини, пов'язані з невиконанням батьківських обов'язків дітьми; злочини, скоєні в разі випадковості, розглядалися Трибуналом совісті; злочини проти сім'ї розглядалися консисторією Кишинева; деякі кримінальні справи, такі як дрібні крадіжки, заподіяння легких тілесних

ушкоджень та інші, входили в компетенцію земських судів [18, 152].

Козаки, які перебували у Південній Бессарабії, з питань судочинства та розправи підпорядковувались тим самим правилам, що й інші мешканці. З питань карного судочинства козаки, які не були на дійсній військовій службі, підпорядковувались цивільному карному суду. Визнаний винним виключався з козацтва, позбавлявся станових привілеїв та, відданий у солдати, ніс службу на загальних засадах [6, 73].

Розвиток комерційних відносин в області призвів до поділу судочинства за комерційними та цивільними справами. 1 квітня 1819 р., царським наказом, у портовому місті Рені був відкритий комерційний суд для всієї області, судовий орган, який не був передбачений Статутом. Далі за положенням комітету міністрів від 2 вересня 1824 р. комерційний суд з міста Рені був переведений до портового міста Ізмаїл з обмеженням його відомства містами Ізмаїл, Рені, Кілія та Акерман. Положенням ради міністрів від 16 березня 1837 р. компетенція комерційного суду знову була поширена на всю область [15, 344].

Судові інстанції залежали від адміністративних органів. Губернатор втручався в юридичні питання, до його компетенції входило підтвердження судових рішень.

Рішення судових інстанцій можна було оскаржити в апеляційному та ревізійному порядку. За Статутом 1818 р. рішення, прийняті повітовим судом, за винятком рішень по справам, які мали незначні суми або менш тяжкі дії, можна було оскаржити в апеляційному порядку в об-

ласний кримінальний та цивільний суд. Рішення обласного кримінального та цивільного суду можна було оскаржити у Верховній раді. Особи, які були незадоволені рішенням Верховної ради, зверталися до Державної Ради Російської імперії за посередництвом міністра юстиції або генерального прокурора анулювати їх. З 1822 р. рішення, прийняті Верховною радою за цивільними справами, можна було оскаржити в Тимчасовому комітеті для розгляду скарг, створеному в Петербурзі. Зі створенням цього комітету, Верховна рада Бессарабської області втратила якість вищої судової інстанції [20, 222–227].

Згідно з наказом від 3 серпня 1825 р. рішення бессарабського цивільного суду можна було оскаржити в апеляційному порядку у другому Департаменті Сенату Російської імперії, який став апеляційною та ревізійною інстанцією для рішень, які приймалися судовими інстанціями Бессарабії. Тимчасовий комітет був ліквідований. Другий Департамент Сенату Російської імперії під час розгляду кримінальних справ використовував російські закони, а при розгляді цивільних справ — місцеві закони та звичаї. Сторони подавали апеляцію згідно з російським законодавством, не пізніше одного року з моменту прийняття рішення. Цивільний суд направляв апеляційну скаргу разом з матеріалами справи, перекладеними на російську мову, додаючи виписки з місцевих законів, які використовувались під час прийняття рішень, а також перелік доказів, які додавалися апелянтом у підтримку апеляційної скарги. Судо-

ві рішення можна було переглянути в ревізійному порядку губернатором та прокурором. У випадку перегляду, новий розгляд справи проходив виключно на основі нових виписок і додатків, без виклику сторін та без розгляду матеріалів справи [20, 222–227].

Після введення Статуту 1818 р. відразу виявилася неефективність нової системи управління. З 200 справ, які щорічно розглядалися Верховною радою, рішення приймалися за тридцятьма. Російські чиновники вважали, що бессарабські бояри, прикриваючись Статутом і посиляючись на молдавські закони, займаються тільки власним збагаченням. Вихід з цього вони бачили у введенні загальноросійської губернської моделі управління, розповсюдженні у Бессарабії російських законів та використанні російської мови у діловодстві [17, 123].

Послідовним прибічником уніфікації управління в області та скасування автономії був М. С. Воронцов. У травні 1823 р. він був призначений новоросійським генерал-губернатором і бессарабським намісником. Відвідавши Кишинів з інспекцією під час ревізії обласних установ, службовці М. С. Воронцова виявили численні факти незаконних витрат, крадіжок, зловживань у судах та поліцейських органах. Генерал-губернатор у 1824 р. надіслав у Петербург свої пропозиції щодо обмеження прав місцевого дворянства. Також він рекомендував залишити за генерал-губернатором право впроваджувати нові посади у місцевому апараті управління, посилити нагляд за місцевою адміністра-

цією. У 1825 р. судові функції були вилучені із компетенції Верховної ради, вибори окремих груп службовців замінювалися призначенням [22, 67].

Проект реформування управління Бессарабією, підготовлений під керівництвом М. С. Воронцова, було винесено на розгляд спочатку Комітету міністрів, а потім Державної ради. У висновках Державної ради було зазначено, що Статут утворення Бессарабської області 1818 р. виявився невідповідним імперським інтересам, а тому Бессарабська область “должна войти под общее в государстве управление...” [10, 428].

Законодавчим актом, який остаточно утвердив у краї централізоване адміністративно-політичне управління, стали “Установи для управління Бессарабською областю” від 1828 р. Посаду намісника було скасовано, а його владу зосереджено в особі Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора [9, 41]. За новим законом 1828 р. Бессарабія була включена до Новоросійського генерал-губернаторства на загальних засадах, поряд з іншими новоросійськими губерніями. Обласне правління (орган, який у загальнодержавному масштабі в інших областях не існував) було введено замість Верховної ради. Справи на розгляд обласного правління мали подавати лише три особи: генерал-губернатор, цивільний губернатор, обласний предводитель дворянства. Абсолютно всі чиновники в повітах призначались з місцевих дворян особисто генерал-губернатором. “Установи” 1828 р. зробили не обов’язковим використання молдавської мови у діло-

водстві. Однак у зв'язку з незнанням російської місцевим населенням, у 1835 р. молдавську мову тимчасово повернули у діловодство на семирічний термін — дозволялось подавати скарги та прохання [13, 270].

Внаслідок прийняття “Установ” було ліквідовано право місцевих дворян керувати краєм, але замість цього вони отримали всі права та переваги російського дворянства. Функції нового органу управління були зведені до складання довідок з економічних питань, а судова влада протягом 1828–1854 рр. була приведена у відповідність до загальноімперських стандартів [4, 198].

Царський уряд вдавався до елементів обласної автономії ситуативно, тимчасово для утвердження імперського режиму. Як тільки цей режим утверджувався, централізація відновлювалася і ставала домінуючою. Уряд був ініціатором надання Бессарабії самоврядування на основі законів краю, однак зміст і характер більшості цих законів був для нього абсолютно невідомий. Однією з причин, що призвели до провалу експерименту з бессарабською автономією, було те, що за 16 років з моменту включення краю до складу Російської імперії, державна машина підготувала необхідну кількість чиновників та державних службовців, які в подальшому змогли замінити місцевий елемент в системі управління.

Судовий устрій Бессарабської області було побудовано за становим принципом. Уся діяльність сприяла зміцненню політичного й економічного становища дворянства. У 30-х роках XIX ст. судовий устрій мав такий вигляд. Перша інстанція,

де в основному розглядалися справи по суті: для дворян — повітовий суд, для міщан — міський магістрат, для вільних селян — нижня розправа. Друга інстанція — апеляційна та ревізійна. Для всіх станів в області був створений цивільний та кримінальний суд. Крім того, діяв совісний суд. У його компетенції були цивільні справи в примирливому порядку, а також деякі кримінальні справи, наприклад, про суспільно небезпечні діяння божевільних та малолітніх [19, 355]. Діяв також комерційний суд в Ізмаїлі. Вищою судовою інстанцією продовжував залишатися Сенат. В області також певний час зберігалися вотчинні суди, які засуджували поміщицьких селян за незначні злочини. Реформою управління державними селянами для суду над ними в 1837 р. були засновані волосні та сільські розправи [12, 76–77].

Важливою віхою у формуванні судового устрою Бессарабської області було переведення судочинства на російську мову (1828–1829 рр.). Завершальними були акції щодо припинення дії місцевого права, організація діяльності судів на основі загальноросійських законів. Система Зводу законів у Російській імперії була обговорена й затверджена Державною Радою 10 січня 1832 р. Звід було видано в 15-ти томах, об'єднаних у 8 книг. З опублікуванням і введенням в дію Зводу законів, основні процесуальні норми були сконцентровані в X і XV томах, а також “Сільському судовому статуті” 1839 р. Відмінність полягала в тому, що в області судді призначалися, а в центральних губерніях обиралися.

Надалі судова система розвивалася разом з російською як її частина. Управління судами здійснювало міністерство юстиції, що зміцнювало зв'язки суду та адміністрації [19, 356].

Протягом 1834–1854 рр. царська влада, в особі генерал-губернатора Новоросійського краю і Бессарабської області М. С. Воронцова, Бессарабського військового губернатора П. І. Федорова, послідовно і наполегливо проводила політику русифікації краю, яка була перервана Кримською війною 1853–1856 рр.

За умовами Паризького мирного договору 1856 р. південна частина Бессарабії — Ізмаїльський, частина Кагульського і Акерманського повітів — з населенням 127 030 осіб була передана Молдавському князівству. Територія навколо гирла Дунаю з населенням 826 осіб опинилась під владою Туреччини. У 1861 р. землі Південної Бессарабії відійшли до новоутвореного Румунського королівства до 1873 р. Зміна усталеного способу життя, розрив економічних зв'язків з іншими землями Російської імперії, ламання сформованої раніше системи спричинили занепад у краї [8, 90].

Входження Бессарабії до складу Російської імперії відбувалося за загальноімперським напрямом, як і відносно інших земель України. Для вивчення становища у приєднаних землях російський уряд дав можливість побудувати адміністративно-судовий устрій області взявши за основу місцеві особливості, традиції та звичаї. Після “ситуативної автономії” та підготовки власних імперських кадрів і детального вивчення

території та її населення, царизм вдався до зміни адміністративно-судової системи відповідно до загальноімперської. Подальша політика Російської імперії вже включала в себе контроль за внутрішнім життям, проведення русифікації краю та усуненням від владних посад місцеве боярство. Зрівнявши місцевих бояр з російським дворянством і давши їм привілеї, царизм тим самим привернув їх до поборників імперської влади. У середині ХІХ ст. Бессарабська область нічим не відрізнялася від інших територій Російської імперії.

Література

1. *Анциупов И.* О некоторых особенностях политики царского правительства в отношении государственных крестьян Бессарабской области (1812–1869 гг.) // ЕАИВЕ за 1959 г. — М., 1961. — С. 228–242.
2. *Батюшков П. Н.* Бессарабия. Историческое описание. — СПб., 1892. — С. 150.
3. *Берг Л. С.* Бессарабия. Страна-люди-хозяйство. — Петроград, 1918. — С. 71.
4. *Высочайшее* утверждение 29 февраля 1828 года учреждение для управления Бессарабской области // Полн. собр. законов Рос. имп. — Собр. 2. — Т. III. — Отд. первое 1828. — СПб., 1830. — С. 198.
5. *Гроссул В. Я.* Система управления Молдавии в составе России (XVIII — начало XX в.) // Нац. окраины Российской империи: становление и развитие системы управления. — М., 1997. — С. 173.
6. *Дружинина Е.* Южная Украина в 1800–1825 гг. — К., 1970. — С. 73.
7. *Жуков В. И.* Города Бессарабии 1861–1900 гг. (Очерки социально-

- економічного розвитку). — Кишинев: Штиинца, 1975. — 291 с.
8. *Лебеденко О. М., Тичина А. К.* Українське Подунав'я: минуле та сучасне. — Одеса: Астропринт, 2002. — 208 с.
 9. *Лошков Н. Б.* Бессарабія к століттю приєднання Росії. Географічний і історико-статистичний обзор края. — Кишинев, 1912. — С. 41.
 10. *Макарь П. И.* "Конституція Бессарабії": в об'ятах бессарабської дійсності (історико-антропологічний етюд) // *Stratum plus*. — 2001–2002. — № 5. — С. 503–516.
 11. *Матеріали* для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штаба: В 25 т. — Т. 2: Бессарабська область: Ч. 1. / Сост. ген. штаба кап. А. Защук. — СПб., 1862. — 553 с.
 12. *Назимов В.* Риси українського кримінального права у вироків сільських судів // *Праці для вивчення звичаєвого права України*. — К., 1925. — С. 76–77.
 13. *Накко А.* Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806–1812 гг. // *Записки Одесского Общества истории и древностей*. — Одесса, 1879. — Т. XI. — С. 269–310.
 14. *Національний архів Республіки Молдова* (м. Кишинів). — Ф. 2. Канцелярія Бессарабського губернатора (1812–1917 гг.). — Оп. 1. — Ч. 1. — Спр. 2. Переписка с главнокомандующим армией и Кишиневским полицмейстером об учреждении временного полицейского управления в Бессарабской области (3 октября 1812 — 18 февраля 1813 гг.). — 227 арк.
 15. *Нольде Б. Э.* Очерки русского государственного права. — СПб.: Политехн. ин-та имп. Петра Великого, 1911. — 554 с.
 16. *Свиньин П. П.* Описание Бессарабской области // *Stratum plus*. — Санкт-Петербург — Кишинев — Одесса — Бухарест, 2001–2002. — № 6. — С. 375.
 17. *Taki V.* Russia on the Danube: imperial expansion and political reform in Moldova and Walachia, 1812–1834 / V. Taki. — Budapest, 2007. — P. 123.
 18. *Таки В.* Историческая память и конструирование региона после присоединения к империи: особая форма правления в Бессарабии в 1812–1828 гг. // *Ab Imperio*. — 2004. — № 3. — С. 151.
 19. *Тацій В. Я., Рогожин А. Й.* Історія держави і права України: У 2-х т.: Т. 1. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2000. — 648 с.
 20. *Устав* образования Бессарабской области // Полн. собр. законов Российской империи. — Т. XXXV. — 29 апр. 1818 г. — № 27357. — СПб., 1830. — С. 222–227.
 21. *Циганенко Л. Ф.* Дворянські роди Бессарабії: історичний аспект // *Наук. вісн. Ізмаїльського держ. гуманіт. ун-ту*. — Вип. 24. — 2008. — С. 22–26.
 22. *Шандра В. С.* Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор М. С. Воронцов (1823–1854) // *Український історичний журнал*. — 2002. — № 1. — С. 67.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА (ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Актуальні проблеми українознавства, с. 134–143

Висвітлюються головні риси української національної символіки, простежуються етапи її формування, становлення та розвитку, втілення у сучасний процес розбудови української державності.

Українська національна символіка ще в недавньому минулому була забороненою темою наукових досліджень. Ідеологія перекреслювала всі національні традиції, оголошувала їм тотальну війну, а тих, хто намагався зберегти традиції, наділяли клеймом “націоналіст”, чим ставили поза законом. Яничарство стало ознакою нашого буття і будь-які спроби досліджень національної символіки, з’ясування історичної правди про неї вважалися крамольними.

Розглянемо витоки української національної символіки.

З виникненням в Україні перших паростків демократії почала відроджуватися і національна символіка. Її почали використовувати на мітингах, демонстраціях та інших громадських заходах. Відновивши свою державність, Україна відродила як свої державні символи, так і традиційні національні символи — герб-тризуб, синьо-жовтий прапор та гімн “Ще не вмерла України ні слава, ні

воля”. Але звідки вона — українська символіка, звідки її історичні корені, які її витоки? Безперечно, національні символи успадковують, вони не мають бути предметом політичних спекуляцій. Але деякі політичні сили все ж прагнуть заперечувати правомірність та історичні корені української національної символіки і нав’язати українському народу інші символи.

Іноді причиною цього є незнання правди про українську національну символіку. І сьогодні, коли зріс інтерес до історії, народних традицій, до національної символіки минулого, є необхідність мати повну, історично об’єктивну і науково правдиву картину про історичні корені української національної державної символіки.

Протягом сторіч діяльність людини постійно супроводжували різноманітні символи суспільного ладу, влади, віри та світогляду, видів громадської діяльності, воєнних угруповань тощо. Вони з’являлися в усіх народів на стадії родового патріархального устрою для визначення власності, яка належить роду, а з виникненням приватної власності — окремим родинам.

Відповідно до загального тлумачення символіка є своєрідним вираженням почуттів за допомогою графічних, звукових, предметних, кольорових та інших умовних ознак — символів. Дія символів практично безмежна: вона може бути особистою, обрядовою, галузевою, територіальною, державною, також міжнаціональною тощо. Залежно від змісту символи можуть бути видовими та родовими. Видові — це символи, які виражають ідеї певної групи людей або партії, віросповідання. Родові символи виражають найхарактерніші особливості особистості, роду, племені, нації: якщо родова символіка виражає історичні особливості окремого народу, вона одночасно є національною.

Національні символи — не свавільна вигадка. Вони мають глибокі історичні корені й осмислити їх сутність можливо лише на основі вивчення світогляду попередніх поколінь українців. Суто національною можна вважати лише символіку, утворену самим народом, а не нав'язану йому чужинцями. Кожен народ вибирає свої особливі, тільки йому притаманні символи. В основі їх лежить генетична самотутність духовної культури народу.

З утворенням держави створюються державні символи. В основі цих символів, як правило, лежить національна символіка. Державні символи — це форма соціальної пам'яті нації, спосіб закріплення у свідомості людини історичного значення державних цінностей. Державні символи, створені у тісній відповідності з національними, стали найбільш стійкими і тривалими. І навпаки,

нав'язані державні символи не можуть бути сприйняті народом, як це було стосовно українського народу з боку Російської, Австро-Угорської імперій, коли символіка була штучно нав'язаною, вигаданою і не належала до історичних коренів українського народу.

В умовах багатонаціональної держави державною має виступати та символіка, яка відображає особливості, сутність, а також інтереси корінного народу цієї держави.

Українська національна символіка виникла і розвивалася на власному національному підґрунті, на основі стародавньої багатовікової національної символіки. Вона не була ні “рідною донькою”, ні “молодною сестрою” ні польській, ні австрійській, ні турецькій чи російській символіці. Вплив інших геральдичних систем був істотним, але все ж вона формувалася зі стародавніх символів.

Історично важливішими атрибутами державної символіки кожної держави є основні клейноди: герб, прапор, гімн. Для сучасних держав і націй герб, прапор і гімн символізують їх суверенність, права і гідність. Урочисте підняття прапору, прилюдне виконання гімну викликає глибокі національні почуття, є своєрідним інструментом для консолідації нації. Переважна більшість держав для своєї символіки використовує традиційні кольори та зображення, що підкреслює спадковість розвитку культури, законність й історичну обумовленість прагнення народів та держав до суверенітету.

В Україні процес створення державної символіки проходив у

часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Пізніше, в умовах відсутності власної держави, джерелом символіки була народна геральдична творчість. І цей процес міг продовжуватися в часи українського козацтва, але це вимагало більш тривалого часу і державної самостійності. На жаль, жодної з цих вимог українська історія не надала.

Козацька символіка була за-мовленням сотенної та полкової старшини, результатом їх власного творення, яка передавала особливості певної території, суспільного устрою.

Відновити українську державну символіку українському народові на короткий час вдалося лише в ХХ ст. Відкинувши ідеологічні догми, варто визнати, що справді національними державами були Українська Народна Республіка (1918–1920 рр.), Західно-Українська Народна Республіка (1918–1919 рр.) та Карпатська Україна (1939 р.). У період їх існування національна українська символіка була державною. На початку свого існування Українська Радянська Соціалістична Республіка також використовувала українську національну символіку, але через ідеологічні міркування швидко від неї відмовилася.

Відроджуючи свою державність, нині український народ в основу державної символіки нової незалежної України поклав символи, які є історично національними, суто народними — національний герб — тризуб, жовто-блакитний прапор, гімн “Ще не вмерла України ні слава, ні воля”, булава та інші клейноди. Верховна Рада України Постановою від 19

лютого 1992 р. затвердила тризуб — малий герб, як головний елемент великого державного герба України. Зображення тризуба розміщується на печатках органів державної влади та установах державного управління, грошових знаках та поштових марках, службових посвідченнях, штампах, бланках державних закладів та організацій, на військових одностроїв тощо.

Наведемо історичну довідку щодо походження тризуба. Тризуб є важливим елементом української національної символіки і має давні історичні корені. Досліджуючи генезу тризуба виявляємо, що він був розповсюдженим символом в усій індоєвропейській мітології. Зокрема, у стародавній тріаді Вишну—Шива—Брахма тризуб означає втілення триєдиних сил створення світу. У божестві Вишну вбачається форма створення світу, у Брахмі — зміст створення світу, у Шиві — втілюється триєдиний рух світла в просторі як основи існування.

У стародавній грецькій мітології тризуб означає єдність моря, неба та землі. У давній легенді, за Гомером, грецький Бог Посейдон (Нептун) зветься землевласником, він тримає в руці скіпетр у формі древка з тризубом, як символ божественної влади царя і могутності над усіма водними просторами і стихіями.

У християнстві тризуб — це символ єдності Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Святого духа. Є й інші тлумачення тризуба: триєдність та трьохмірність світового простору, чи історичний зв'язок трьох поколінь у генеалогічному дереві людського буття.

Археологічні знахідки знаку, схожого на тризуб, належать до часів Трипільської культури (5–3 тис. років до н. е.), а також самого тризуба, який міг бути символом племені або знаком влади у першому сторіччі н. е. Знак тризуба було знайдено і під час археологічних розкопок міста Херсонеса. Це дає підстави вченим зробити висновок, що тризуб був у системі символів античного світу, сарматів, Антії-України, Боспорського царства.

Зображення тризуба виявлено на цеглині, знайдений під час археологічних розкопок Десятинної церкви у м. Києві (986–996 рр.), Успенського собору у м. Володимирі-Волинському (1160 р.), на каміннях церков, на зброї, посуді, каблучках, печатках тощо.

Перші зафіксовані історичною наукою зображення тризуба, як державного герба належать до часів князівства Великого Київського князя Володимира (976–1015 рр.). Слово “герб” походить від німецького слова (“erbe” — спадщина). Цей тризуб втілював не тільки знак княжої адміністрації, а почав втілювати у собі державний, національний, релігійний та ідеологічний зміст.

Тризуб Великого князя Володимира став геральдичним знаком його синів Святополка (1015–1019 рр.) та Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.), а також їхніх наступників та спадкоємців: Ізяслава Ярославовича (1054–1078 рр.) та Святополка Ізяславовича (1093–1113 рр.). Вони успадкували цей герб з незначними змінами, але всі його зразки являли один родовий герб, який називали Київським тризубом. Він був також

на гербі Ганни Ярославівни, королеви Франції.

До середини XIII ст. належить затвердження єдиного геральдичного символу для зміцнілого Галицько-Волинського князівства. Прийняття Данилом Галицьким у 1253 р. королівського титулу вимагало затвердження атрибутів королівства — державних символів. Гербом Галицько-Волинської держави став золотий лев на блакитному тлі. До речі, такий герб було вручено місту Львову, заснованому в 1256 р.

Надалі тривалий час на символіку українських земель в умовах відсутності української державності впливала геральдика Польщі, Литви, Росії, Австрії, Туреччини.

Відродження старовинного герба князя Володимира Київського — тризуба — на українських землях сталося на початку XI ст. Великий Київський князь Володимир залишився в пам’яті українського народу як видатний державний діяч, який зміцнив кордони держави, прийняв християнство, а з ними розвинув писемність та культуру. Саме тому з наміром підкреслити успадкування української державності від Київської Русі золотий тризуб на синьому тлі в лютому 1918 р. було ухвалено, а 22 березня 1918 р. затверджено Центральною Радою як державний герб Української Народної Республіки.

У проекті Конституції УНР, яку подала конституційна комісія 1 жовтня 1918 р., в ст. 9 записано: “Державним гербом Української держави є тризуб золотого кольору на синьому тлі. Право використання державного герба мають виключно державні

заклади”. В УНР тризуб використовувався на державних печатках, банкнотах-гривнях, був гербом під час Гетьманату (1918 р.) та Директорії (1918–1920 рр.).

Проголосивши 12 листопада 1918 р. ЗУНР самостійною Українською державою на своїх землях, які входили до Австро-Угорської монархії, Рада Державних секретарів затвердила герб ЗУНР у вигляді золотого лева на синьому тлі. Але вже 22 січня 1919 р. було проголошено акт соборної України, яка з’єднувала УНР та ЗУНР. Державним гербом об’єднаних українських республік було прийнято золотий київський тризуб на синьому тлі. Тризуб був також елементом державного герба Карпатської України, що затвердив Сейм 15 березня 1939 р.

Символіку із зображенням тризуба у 20–40 роки минулого сторіччя використовували різні політичні угруповання, у тому числі й ОУН, а також як знак розпізнавання в УПА. Але тризуб ОУН та УПА істотно відрізнявся від гербового тризуба — меч замість середнього зуба.

Тризуб був невід’ємним атрибутом символіки “Всесвітнього конгресу вільних українців”, а також ряду інших політичних партій та організацій, що діяли за кордоном.

Отже, проголосивши свою незалежність, Україна повернула тризуб у державну символіку та затвердила його як малий герб. Тризуб зайняв по праву місце, яке належить йому серед символів незалежної України.

Цікавою є історія повернення жовто-блакитного прапора у державну символіку українського народу. З давніх часів під час бойовищ

або змагань для позначення місця зібрань використовували різні символи. Дуже часто це був кусок тканини на спису, потім його замінили прапором. На княжих стягах стародавніх слов’ян після прийняття християнства — Ісуса Христа, різних святих. У Київській Русі головним княжим символом був тризуб, а прапор відігравав лише допоміжну роль.

Прапори за належністю підрозділяються на державні, міжнародні, територіальні, військової та цивільної організацій, суспільств, об’єднань, церковних громад та ін. За правилами вексилогії (прапороведення) порядок кольорів ведеться зверху донизу — першим називається той колір, що зверху. Кольори прапорів, як правило, тісно пов’язані з кольорами гербів. Переважно малюнок герба утримує в собі кольори прапора. У свою чергу, багато гербів дали свої кольори прапорам.

В Україні прапори, як і герби, мають свою історію, витоки якої починаються ще з часів Київської Русі. Доказами є те, що серед державних кольорів України переважали синій, блакитний, жовтий, які є на фресках собору святої Софії, мозаїках фігур Ольги та Володимира на воротах Володимирського собору та інших архітектурних пам’ятках Києва.

У християнській релігії Вогонь та Вода, що зображаються жовтим та синім кольором, — найвеличніші святині.

Цікаву версію висунув мовознавець зі Львова М. Рогович, згідно з якою слово “хохол” монгольського походження і складається з “хох” — синій та “юлу” — жовтий. Вважаємо цю версію дуже важливою, оскільки

сині та жовті кольори могли бути кольорами племінних об'єднань слов'ян ще до монгольської навали, а слово перейшло в мову наших сусідів, загубивши своє початкове значення. Розвиваючи цю версію, можна припустити, що саме так монголо-татари називали могутнє Галицько-Волинське князівство, яке під керівництвом князя Данила Галицького так і не підкорилось татарам.

Синьо-жовті прапори були основними у Галицько-Волинській державі та поширювались на інші князівства, у тому числі й Київське. Доказовим історичним фактом є те, що коли у 1240 р. монголо-татари штурмом брали Київ, воєвода Дмитро, намісник Данила Галицького у Києві, вів оборону під синьо-жовтими прапорами. Вистоявши перед монголо-татарською навалою, Галицько-Волинська держава була визнана всією Європою. У 1253 р. Папа Римський поблагословив Данила Галицького і проголосив його "Королем Русі", на його голову покладають королівську корону. Ця держава під синьо-жовтими прапорами існувала до середини XIV ст., поки її не захопили поляки.

Найправдивіші історичні відомості про прапори українських земель належать до 1410 р., це час переможної Грюнвальдської битви, у якій об'єднані сили слов'янства та прибалтійських народів розгромили Тевтонський орден німецьких лицарів. Як стверджує польський історик Ян Длогуш, ополчення Львівської землі воювало під синім прапором із зображенням жовтого лева.

У XVII ст. синьо-жовті кольори були на прапорах Києва та восьми

з одинадцяти повітів Київської губернії, Лубен, Городища. На прапорі Криму також були блакитний та жовтий кольори: золота тамга на блакитному тлі. Синьо-жовті кольори поширились по всій наддніпрянській Україні, але цю тенденцію припинили утиски царизму.

Важливий етап у розвитку символіки в Україні пов'язаний з виникненням козацтва. Наразі ще немає єдиної думки вчених щодо кольорів прапорів українських козаків. Єдиного прапора українське козацтво не мало, хоча, як військово-політична організація, віддавало перевагу червоному та малиновому кольорам.

Для козацьких прапорів XVI–XVII ст. характерні мотиви українського образотворчого мистецтва: сонце, місяць, зірки, святі, зброя та ін. Росло різноманіття форм полотнищ, кольорової гами, посилення національних ознак у семантиці форм та змісту, створювалась система військово-полкових, сотенних знамен, прапорів для морських походів тощо. У козацьких полках були знамена різних кольорів: жовті, сині, червоні, малинові.

Поширеним на козацьких прапорах було зображення козака з шаблею та мушкетом, який був з XVI ст. гербом низового війська.

Синьо-жовті прапори в козацьких прапорах з'являються у період Визвольної боротьби українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького, а пізніше — повстання гайдамаків періоду 1730–1770 рр. під керівництвом Максима Залізняка, Івана Гонти та ін.

Сині та жовті прапори також переважали в козацькому одязі. Як під-

тверджують свідчення сучасників, у жовті жупани та сині шаровари були одягнені гайдамаки Гонти у 1768 р.

Із занепадом Гетьманщини, розподілом українських земель між Росією та Австрією зникають українські військові та територіальні прапори.

На українських землях у добу царату дозволялось застосовувати лише біло-синьо-червоні прапори Російської імперії. Традиції козацьких прапорів зберігались лише серед залишків запорозького війська на Кубані, Дунаї, Дністрі, Бузі та біля Азовського моря.

На українських землях, які перебували під владою Австрії, була спроба нав'язати прапори монархії: блакитно-червоно-жовтий, синьо-червоний, червоно-синій. Але цих символів не затвердили, і вже у ХІХ ст. національно-визвольний рух у Галичині, Буковині та на Закарпатті проходив під синьо-жовтими символами. Революція в Австрії у березні 1848 р. дала поштовх визвольній боротьбі українського народу. 2 травня у Львові була створена Головна Руська Рада. У червні на ратуші Львова з'явився синьо-жовтий прапор. У жовтні 1848 р. Головна Руська Рада затвердила символами українського народу: герб — золотого лева на синьому тлі та синьо-жовтий прапор.

На початку ХХ ст. поширюється трактування кольорів прапора як безхмарне небо, або символ світу — синій колір та пшеничного поля як символ багатства та благополуччя — жовтий колір. Під цими прапорами відбувались заходи у 1911 р. з приводу 50-річчя смерті Тараса Шевченка, а у 1914 р. — 100-річного ювілею

Великого Кобзаря. Заходи відбувались не лише в Україні, а й у Відні, Празі, Варшаві, Кракові, Нью-Йорку та інших містах світу. На теренах Російської імперії царський уряд заборонив відзначати ювілей Тараса Шевченка. Проте у Києві відбулась студентська маніфестація під синьо-жовтими прапорами.

Ще більше синьо-жовті прапори поширились після падіння Російської імперії. 23 березня 1917 р. у Петрограді відбулась маніфестація українців з приводу погони по Тарасу Шевченку, в якій взяли участь понад 20 тисяч осіб. А 14 січня 1918 р. Центральна Рада затвердила закон “Про флот Української Народної Республіки”, в якому було записано: “Прапором військового флоту є полотнище у двох — синьому та жовтому кольорах”. На синьому тлі — золотий тризуб з білим внутрішнім полем.

Першими підняли жовто-блакитний прапор матроси та мічмани есмінця “Завидний” 12 жовтня 1917 р. При цьому присягнули не спускати його до Українських установчих зборів, потім — інші кораблі. 1 листопада 1917 р. при Центральній Раді у Києві була створена Морська Генеральна Рада.

Проголосивши УНР, державний прапор протягом певного часу не затверджувався. Українська символіка існувала як національна, а не державна. І лише 22 березня 1918 р., виходячи з традицій національної української символіки, Центральна Рада затвердила жовто-синій державний прапор УНР. Гетьман Скоропадський під час Гетьманату в Україні змінив порядок кольорів прапора

на синьо-жовтий. Таким він залишився і за часів встановлення влади Директорії.

З самого початку своєї діяльності новостворений гетьманський уряд, не вдаючись до якихось різких “контрзаходів” щодо дій союзників, був упевнений, що арешт кораблів колишнього Чорноморського флоту, права на який Україна заявила 29 квітня 1918 р., — явище тимчасове і справа з переданням флоту українській державі з часом унормується. Тому морське відомство, не гаючи часу, напрацьовувало державні і нормативні акти щодо розвитку і функціонування флоту, його символіки:

- Наказом від 15 липня 1918 р. за № 166/28 було оголошено Закон “Про уніформу для українського флоту”;
- 18 липня — ухвалено Закон “Про Військово-морський прапор”, який оголошено наказом по Морському Відомству за № 192/44;
- 19 липня — затверджено емблему Українського Державного Флоту — тризуб з хрестом;
- 24 липня — Рада Міністрів ухвалила закон про загальний військовий обов’язок та затвердила план організації українського війська;
- 31 липня — наказом представника морського міністра Української Держави у Севастополі за № 453 призначена комісія по визначенню технічного стану кораблів колишнього Чорноморського флоту. Одними з перших було оглянуто крейсер “Кагул”, лінкорн “Ростислав”, “Синоп”. На початку жовтня

на кораблях колишнього ЧФ розпочато підйом українських військово-морських прапорів;

- 17 вересня — наказом № 372/159 оголошується закон про стяг (“майвець”) для військових кораблів, про впровадження прапорів послів Української держави.

У листопаді 1918 р. в результаті національно-визвольної боротьби у Західній Україні було проголошено Західно-Українську Народну Республіку. Законом про самостійність українських земель Австро-Угорської монархії, прийнятим 13 листопада, був проголошений державний прапор ЗУНР — синьо-жовтий. Він же був проголошений 22 січня 1919 р. державним прапором соборної України.

На території Радянської України в березні 1919 р. державним прапором був прийнятий червоний, а з 21 листопада 1949 р. червоно-синій. Але той прапор був нав’язаний Україні і не відповідав жодному критерію української національної символіки.

Синьо-жовтий прапор безпідставно ототожнювався з націоналізмом, приписуючи його ОУН і УПА. Насправді прапором ОУН було блакитне полотнище з особливим різновидом (меч замість середнього зуба).

Після розколу ОУН на початку 1940 р. цей прапор залишався в ОУН-мельниківців, а у ОУН-бандерівців з квітня 1941 р. — червоно-чорного кольору. Він же був прапором УПА з серпня 1942 р.

Українською Національною Радою 27 червня 1949 р. синьо-жовтий прапор був затверджений національним прапором до закінчення вста-

новлення державних символів законною владою незалежної України.

Історію не можна повернути назад, але жодна ідеологія ніколи не зможе викреслити минуле з пам'яті народу. Тому з початком національного відродження України у 1990-ті роки відроджуються прапори синьо-жовтого кольору. Саме ці синьо-жовті прапори мають всі ознаки українського національного символу. Він став символом боротьби за його національні та соціальні права. У ньому втілені вікові прагнення до миру, праці, свободи, краса та багатство рідної землі. Лише цей прапор відрізняє український народ від інших народів світу, може виступати атрибутом його самобутності.

Під синьо-жовтим прапором остаточно визріла ідея незалежності, ідея побудови суверенної, демократичної української держави. Під ним український народ завойовував і відстоював свою незалежність і соборність. Нині відокремити ідею свободи України від синьо-жовтого прапора вже неможливо. Жодна ідеологія не зможе викинути з життя народу будь-які її сторінки, особливо, пов'язані з його боротьбою за свободу та незалежність.

24 серпня 1991 р. відбулося проголошення незалежності України, і над будинком Верховної Ради замайорів синьо-жовтий прапор. 1 грудня 1991 р. в історії України сталася справді історичної ваги подія: на політичній карті світу з'явилася нова держава, якій були потрібні всі необхідні атрибути державності, що належить мати членові Організації Об'єднаних Націй. Без цього неможливо увійти рівноправним членом у світове

співтовариство. Саме тому Верховна Рада України 28 січня 1992 р. постановила: затвердити державним прапором України національний прапор, який являє собою прямокутне полотнище, що складається з двох рівних за шириною, горизонтально розміщених стрічок: верхньої — синього кольору, нижньої — жовтого кольору, з співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3.

Синьо-жовтий прапор повернувся як державний символ незалежної України. Нарівні з відродженням герба та прапора український народ відроджує національний гімн — символ патріотизму. Гімн — це виявлення волелюбних бажань, духовно-патріотичних поривань народу. Гімн — це урочистий музичний твір на вірші програмного характеру. Йому належить значна роль у суспільно-політичному житті як засобу масової агітації, згуртування. Оскільки гімни розраховані на загальне сприймання і виконання, їм притаманна образність тексту, широка урочиста мелодія, розмірений ритм. Так, 6 квітня 1917 р. на з'їзді Національного конгресу України селянська спілка внесла до зали засідань національний синьо-жовтий прапор з вишитим на ньому портретом Т. Шевченка, всі 900 делегатів встали, і багатолюдна громада в єдиному пориві натхненно проспівала "Заповіт". Він, як згадує М. Грушевський, відтоді став неофіційним гімном нової України, який виконували на всіх зібраннях аж до падіння Центральної Ради.

Ще в далекому минулому за виконання пісні-гімну "Ще не вмерла України ні слава, ні воля" (вірші П. Чубинського, музика М. Вербиць-

кого) в Україні був заборонений, він не входив до жодного з літературно-музичних видань.

Проголошення незалежності України та духовне відродження українського народу надало особливої актуальності гімну нашої держави. Пропонувались різні варіанти гімну, наприклад: “Запорізький марш” Євгена Адамцевича, “Боже, великий, єдиний, нам Україну храни” Ореста Кониського та ін. Але тільки гімн “Ще не вмерла України ні слава, ні воля”, створений діячами культури Наддніпрянщини та Галичини, майже два сторіччя надихає народ до своєї незалежності, кличе до святої свободи, і по праву став державним гімном незалежної, соборної, демократичної України. 15 січня 1992 р. на засіданні Президії Верховної Ради України було розглянуто питання про Державний гімн України. Ця мелодія виконується під час усіляких урочистостей: святкування видатних історичних подій, під час військових парадів, фестивалей, олімпіад, на зібраннях трудових колективів, дипломатичних прийомах тощо.

Отже, незважаючи на всі заборони, тисячі синів та дочок українського народу з національними символами боролися за свободу України,

страждали в царських та сталінських тюрмах, йшли в заслання, гинули героїчною смертю у повстанських загонах. З ними пов’язані історичні прагнення нашого народу до незалежності та демократії, яка тільки у наш час стала реальністю. Тому нова незалежна Україна вибрала тризуб, синьо-жовтий прапор, гімн. Проголосивши свою незалежність, Україна повернула свої історично національні символи.

Література

1. *Ракитянський Л. С.* “Національна, державна та військова символіка України // Газета “Слава і честь”. — 22 груд. 1998.
2. “*Державна символіка України: Державний герб, державний прапор, державний гімн*” // Газета “Флот України”. — 31 серп. 1996.
3. *Лановик Б. М. та ін.* “Українська символіка: (Герб, барви прапорів, гімн) // Історія України. — К., 2000.
4. *Національна, державна та військова символіка в Україні* // Газета “Слава і честь”. — 10 січ. 2001.
5. *Касинок Л. А.* Державна символіка України (Основи конституційного права України). — Х.—Одеса, 2000.
6. *Савчук Ю. С.* Символи не обирають, символи успадковують // Газета “Народна Армія”. — 26 черв. 2001.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ, ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ

Актуальні проблеми українознавства, с. 144–146

Розглядаються питання обсягів гуманітарних дисциплін загалом та історико-культурних зокрема, що є доволі дискусійним для політехнічних ВНЗ України.

Як визнано етноісториками Донеччини, автохтонне населення тут нечисленне. Це пояснюється історичними обставинами. Перша хвиля переселенців пов'язана з переселенням сербів та хорватів у 1753 р., приєднанням Криму та утворенням Новоросійського намісництва після 1784 р. (старовіри, кріпаки, німці). Друга хвиля — у 20–30-х роках XIX ст. (німці, південні слов'яни, поляки), третя — після 1861 р. у зв'язку з бурхливим розвитком кам'яновугільної та металургійної промисловості. Остання у радянські часи після Другої світової війни — депортації з Галичини, призови на “відродження вугільних копалин” та ін.

Джерелом збереження української автентичності було донецьке село, що починалося з запорозьких

зимівників XVII ст. та слобідського козацтва навколо фортеці Бахмут (нині Артемівськ). Як не дивно, але й тепер у донецьких селах можна почути українську мову, все більше донеччан прагнуть вчити дітей в українських школах. Використання української мови, інтерес до рідної історії та культури зростають серед студентства.

В Артемівському навчально-науковому професійно-педагогічному інституті УІПА останніми роками істотно змінився підхід до викладання історії України (1 курс), історії культури (1 курс), історії науки, техніки, промисловості Донбасу (2–3 курси).

З метою формування історичної самосвідомості студентів, які не переобтяжені “радянською” спадщиною, перед викладанням історії України в анкетуванні були поставлені питання про найбільш цікаві сторінки історії, роль краєзнавства, сучасних відеоматеріалів, використання історичної

літератури, вплив шкільних учителів на ставлення до предмета. Аналіз показав, що тільки 10–25 % студентів цікавилися історією України, третину цікавили окремі періоди, майже половина черпала інформацію з художніх відеофільмів. Третина відзначила значення використання краєзнавчих матеріалів для поглиблення своїх знань. Певна кількість студентів заперечували необхідність для інженерів глибокого знання історії.

Було розроблено програму історії України з використанням краєзнавчих матеріалів, до ілюстрування тем залучені документальні серії “Країна. Історія українських земель”, “Невідома історія України”, “Машина часу”, відібрано фільми Янчука, якісні художні фільми (“Ярослав Мудрий”, “Русь изначальная”, “Б. Хмельницький”, “Потоп”, “Т. Шевченко”, “Данило — король Галицький”, “Історія палацових переворотів” та ін.).

Показ відеоматеріалів через мультівідеопроєктор об’єднувався з підготовкою студентами як елемент самостійної роботи доповідей та повідомлень (тематика включає понад 100 тем) з періодів історії України, персоналій і краєзнавчої тематики.

Бесіда зі студентами 1-го курсу дала чітке уявлення щодо усвідомлення ними різниці між поняттями “патріот” та “націоналіст” у тому сенсі, що істинний патріотизм — у діях на розвиток і збереження української мови, дослідженні історії, вивченні народних традицій та обрядів, шануванні національних героїв, охороні пам’яток.

Наочні матеріали, світлина та портрети видатних учених, митців-

земляків сприяють формуванню почуття гордості за свою країну, її видатних синів, які можуть бути прикладом для молоді.

У рамках введеного рішенням Вченої Ради Української інженерно-педагогічної академії (ректор — доктор педагогічних наук, професор О. Е. Коваленко) нового курсу “Актуальні питання історії науки, техніки, промисловості, економіки, фінансів, профтехосвіти Донбасу” було розроблено програму для студентів 2–4 курсів, опрацьовані “Методичні рекомендації” та випущено навчальний посібник “Нариси історії економіки та промисловості Донбасу”.

З метою поглиблення знань студентів історії розвитку базових галузей промисловості, транспорту, фінансів Донбасу було створено навчально-методичний кабінет-музей, де накопичуються матеріали з архівів та стародруки з наукових бібліотек України, ілюстративні матеріали видань до 1917 р., зразки продукції (наприклад, керамічної).

Студенти як самостійну роботу, по-перше, вивчають історію підприємств рідних міст, провідних підприємств різних галузей, збирають літературу та маркетингові матеріали, по-друге, складають огляди часописів “Горно-заводской листок”, “Горно-заводская промышленность”, що видавалися Союзом гірничо-промисловців Півдня Росії до 1917 р. (ці видання містять праці отців — засновників Донбасу О. К. Алчевського, Ф. Є. Єнакієва, П. М. Горлова, М. М. Летунівського та ін.), статистичних збірок та щорічників “Горно-заводская промышленность России”,

“Горно-заводская промышленность Донбасса”.

На базі секції історії науки та техніки СНТ вперше були підготовлені студентські дослідження-довідки про земляків: засновника наукознавства в Україні Г. М. Доброва, математика аеродинаміки К. Я. Кухту, вченого карної справи В. С. Трахтерова, нові матеріали з історії скляних заводів, ярмаркової торгівлі у ХІХ ст. на Донеччині, про побудову банківської та позичково-кредитної справи. Це дало можливість прищепити студентам навички дослідження першоджерел, історико-аналітичного мислення, сприяло вихованню національної

самосвідомості того, що Донбас та вихідці з нього відігравали значну роль у розвитку науки і техніки.

Як етап у формуванні національної та краєзнавчої самосвідомості, формування почуття спадкоємності є створення проекту “Видатні бахмутчани” — збирання матеріалів про видатних учених, військових та державних, національних, демократичних діячів, митців, які уклали Україну та Донбас у ХІХ–ХХ ст.

Таким чином, створюються можливості для міжпредметних зв’язків історії, культури України з вивченням кібернетики та комп’ютерних технологій, поліграфії, фізики, хімії, педагогіки, економіки.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Актуальні проблеми українознавства, с. 147– 151

Розглядаються особливості взаємовідносин України з Московською державою у фінансовій сфері в другій половині XVII ст. Подаються основні важелі впливу царського уряду на фінанси Лівобережної України (Гетьманщини) та намагання гетьманського уряду відстояти власну фінансову самостійність від надмірного російського впливу.

Українська національна революція під проводом Б. Хмельницького привела до становлення козацької держави — Гетьманщини, виникнення власної фінансової системи як одного з найголовніших атрибутів національної державності. Сформувався також система державних податків та повинностей, які значною мірою були запозичені з фінансової системи Речі Посполитої, у складі якої перебувала Гетьманщина до 1654 р., а Правобережна її частина (за винятком окремих років гетьмування Б. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи та П. Орлика) — до кінця XVIII ст. Але, подимний податок, стація, митні та інші збори відтепер надходили до військового скарбу і були адаптовані до українських реалій [9, 36].

З укладанням Б. Хмельницьким Переяславської угоди та Березневих статей у 1654 р. Україна з кожним роком все більше починає залежати від Московської держави, вплив якої після відставки у 1659 р. гетьмана І. Виговського посилюється на всі сфери суспільно-політичного та соціально-економічного життя Гетьманщини, насамперед Лівобережної України (разом із Києвом та навколишніми землями на правому березі Дніпра), що впродовж другої половини XVII ст. входила до складу Московської держави на правах широкої автономії, яка була зведена нанівець протягом наступного століття.

Взаємовідносини Гетьманщини з Московською державою у фінансовій сфері були встановлені ще під час Української національної революції середини XVII ст. і посилилися в наступні роки. При цьому царський уряд завжди цікавила фінансова експансія на українські землі, що проявлялося у появі московських грошей на території України та намаганні царизму встановити збирання податків з українських земель до власної скарбниці. Нато-

мість, гетьманський уряд упродовж другої половини XVII ст. успішно відстоював незалежність власної фіскальної системи, прагнучи забезпечити російський ринок збуту для українських товарів, де продавалася вітчизняна промислова продукція, у тому числі й вироби гуральництва, митні збори від яких (ввізне — індукта та вивізне — евекта) становили значну частину бюджету Гетьманщини. На рубежі XVII–XVIII ст. лише від індуктних зборів щорічно надходило до військового скарбу приблизно 50 тис. польських злотих (10 тис. крб). За нашими підрахунками, митні збори, що надходили із зовнішньоторговельних операцій, у тому числі з московською державою, могли становити до 10 % бюджету Гетьманщини, щорічні доходи якого упродовж другої половини XVII ст. могли становити близько 1,2 млн польських злотих (240 тис. крб.) [4, 63; 9, 83, 107].

Ще Березневі статті 1654 р. передбачали, що всі податки з населення Гетьманщини повинні збиратися до царської скарбниці, але значна їх частина мала витратитися на потреби гетьманського уряду. Проте, упродовж усієї другої половини XVII ст. (за винятком 1666–1668 рр.) до царської скарбниці практично не надходили податкові суми з Гетьманщини: їх збирання козацька старшина повністю зосередила у своїх руках [6, 176].

Варто зазначити, що, уклавши з царем у 1665 р. Московську угоду, гетьман І. Брюховецький віддав фінансову систему Гетьманщини під контроль царських воєвод. З цією метою наступного року був проведе-

ний перепис населення Лівобережної України, де за даними козацької старшини подавався розмір податків з селян та міщан, що збирали раніше до військового скарбу, а з 1666 р. мали збирати до царської скарбниці. Але загальне повстання населення Гетьманщини 1667–1668 рр. перекреслило плани царського уряду щодо встановлення фінансового контролю над територією Гетьманщини. Проте є свідчення, що царським воєводам вдалося зібрати певну суму грошей та натуральних зборів з населення ряду міст Лівобережної України.

Приміром, глухівський воєвода Кологривов повідомляв 18 квітня 1666 р. до Москви, що зібрав у Глухові 125 крб; у Кролевці — 160 крб, у Коропі — 150 крб; у Воронежі — 52,5 крб. Усього було зібрано ним 787 крб з полтиною. В містах Острії, Козельці, Бобровиці Київського полку в цей час було зібрано 27 пудів меду; в Миргороді — 6 пудів; у Лубнах — 1 пуд; у Чернігові — 5 пудів; у Новгород-Сіверському — 54 пуди; в Сосниці — 47 пудів та 38 гривенок, у Стародубі — 71 пуд. У Батурині було зібрано 164 пуди та 30 гривенок. Усього до Москви було надіслано 276 пудів та 38 гривенок меду. Є відомості про збирання хліба та грошей у Прилуках, Лубнах [8, 9–10].

За Переписними книгами 1666 р. царські воєводи планували зібрати з ніжинських міщан “подимовних грошей” 972 крб 21 алтин 4 деньги, однак взяти їм вдалося лише 572 крб 8 алтин 2 деньги [1, 213].

У наступні десятиліття царський уряд практично не втручався у фінансові справи Гетьманщини, що дало можливість стабілізувати

її соціально-економічний стан та фінансову систему. Незважаючи на перепони, які ставив царський уряд щодо продажу українських товарів на власній території (обмеження експорту української сільськогосподарської продукції, продукції промислів, а особливо горілки; протекціоністська діяльність щодо російських купців, а на рубежі XVII–XVIII ст. продаж українських товарів до країн Західної Європи через Архангельськ), товарообіг між Гетьманщиною та Московською державою значно зріс. Особливо активно торгівля велася зі Слобідськими полками та Доном, про що свідчить значний продаж на території Гетьманщини Бахмутської солі та Донської риби. Варто також зазначити, що в цей період між двома державами, попри васальний, залежний статус Гетьманщини від Московської держави, існували митні кордони і московський уряд бачив в українських товарах конкуренцію, перешкоджаючи реалізації на російському ринку якісної і недорогої української горілки та тютюну. Гетьманський уряд робив усе, щоб усунути цих перешкод, навіть шляхом давання хабарів російським чиновникам [2, 14–15; 5, 74].

Незначний вплив царських воєвод на фінансову систему Гетьманщини проявлявся також у тому, що, на відміну від Московської держави, де існував чітко встановлений розмір податків та централізований фінансовий апарат, в Україні упродовж другої половини XVII ст. був відсутній державний контроль за збиранням та використанням коштів як з боку гетьманів, так і з боку царсько-

го уряду. Загальна сума податків не була попередньо визначена. Збори податків як на утримання гетьмана, так і на утримання всього державного апарату, не були однаковими по всіх полках Лівобережної України аж до утворення Малоросійської колегії в 1722 р. Часто була неузгодженість у стягненні цих зборів. Різноманітність податків доводила до того, що новообраний гетьман часто не знав, які збори існували за його попередників. Багато податків мали локальний, тимчасовий характер. До того ж, військовий скарб контролював особисто гетьман, а гетьманські та військові податки не були розділеними [3, 115–116].

З метою зміцнення зовнішньоторговельних зв'язків Лівобережної України і захисту її фінансової системи та торгівлі від надмірного російського впливу гетьмани, особливо І. Мазепа, протегують національному товаровиробникові та купцям, залучають козацьку старшину, заможне козацтво та монастирі до активної внутрішньої та зовнішньої торгівлі. До Північної війни 1700–1721 рр. різко зростає товарообіг Гетьманщини з Річчю Посполитою, Німецькими та Дунайськими князівствами, а також Османською імперією, що сприяло зміцненню її фінансового становища, дало можливість без надмірної шкоди для економіки вести тривалі війни за наказом царського уряду. Водночас Лівобережна Україна в значній кількості продавала до Московської держави та сусідніх держав горілку, зерно, масло, сало, худобу, лой, дьоготь, тютюн, скло, пеньку, віск, селітру, залізо, папір тощо, натомість завозила промисло-

ві виробу, рибу, сіль, вина, різні екзотичні товари [7; 10].

Проте гетьманський уряд упродовж другої половини XVII ст. повністю не позбувся втручання у власні фінансові справи з боку царських воєвод, що проявлялося в їхньому зловживанні зі збирання стації на утримання московського війська під час бойових дій. Більше того, київські міщани, крім сплати податків та виконання державних повинностей на користь українського уряду, щорічно виділяли до царської скарбниці по 600 крб [11, 123]. Це була досить велика сума на той час.

Незважаючи на те, що на території Гетьманщини в грошовому обігу перебували польські, литовські та західноєвропейські монети, російський карбованець все більше поширювався в Україні, а з 20-х років XVIII ст. став домінуючим на Лівобережжі.

Враховуючи те, що Україна не мала власної грошової одиниці, царський уряд у 70-х років XVII ст. почав карбувати у Севську (поблизу українсько-московського кордону) дрібні російські срібні монети (чехи), що призначалися для грошового обігу на території Гетьманщини. Насправді ці гроші виготовляли з міді з невеликою домішкою срібла. Тому населення Лівобережної та Слобідської України, як і прикордонних районів Московської держави, відмовлялося приймати цю “валюту”. Царський уряд спробував нав’язати населенню Гетьманщини чехи насильницькими методами. Навіть Коломацькі статті 1687 р., укладені між новообраним гетьманом І. Мазепою та царським урядом, 19-м

пунктом передбачали покарання (аж до смертної кари) тих українців, які відмовлялися приймати за грошову одиницю севські чехи. Зрештою, у 1689 р. московський уряд був змушений припинити нав’язування неповноцінної монети, і цей пункт статей втратив силу [5, 34–35].

Нарешті, поразка І. Мазепи у визвольних змаганнях 1709 р. перекреслила всі державотворчі ініціативи українських гетьманів, поступово звела нанівець фінансову самостійність України.

Уже за часів гетьманування І. Скоропадського (1708–1722) спостерігається різке зростання державних податків та повинностей населення Гетьманщини. На території України відтепер постійно перебувало десять московських полків. Кошти на їхнє утримання, які збиралися з сільського та міського населення, а також козаків, у кілька разів перевищували надходження до бюджету Гетьманщини [9, 6–7].

Таким чином, упродовж другої половини XVII ст. гетьманський уряд Лівобережної України, яка перебувала в складі Московської держави на правах широкої автономії, проводив цілком незалежну фінансову політику, практично повністю контролював збирання податків до військового скарбу. При цьому, незважаючи на утиски з боку московських урядовців щодо українських купців, упродовж другої половини XVII ст. різко зростає товарообіг Гетьманщини з Московською державою. При цьому, підтримується активна зовнішня торгівля Лівобережної України з сусідніми державами, про що свідчить розмір митних

зборів, які надходили до військового скарбу з експортно-імпортних операцій. До того ж, на відміну від українсько-російської торгівлі, до початку XVIII ст. царський уряд не втручався у зовнішньоторговельні справи Гетьманщини з іншими державами.

Північна війна 1700–1721 рр., яку вів Петро I зі Швецією, підірвала зовнішню торгівлю Гетьманщини з сусідніми державами, різко скоротився товарообіг між Україною та Московською державою. А після Полтавської битви 1709 р. царський уряд поступово встановлює контроль і над фінансовою системою Гетьманщини.

Література

1. *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической Комиссией. — СПб., 1869. — Т. 6. — 273 с.
2. *Василенко Н. П.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII в. — К.: Друк. УАН, 1927. — 115 с.
3. *Горобець В. М.* Малоросійська колегія та реформа державного устрою України: 1722–1727 / В. М. Горобець. — Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. — К., 1993. — 231 с.
4. *Дядиченко В. А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 532 с.
5. *Журавльов Д. В.* Мазепа: людина, політик, легенда. — Х.: Фоліо, 2010. — 380 с.
6. *Мельник Л. Г.* Боротьба за українську державність XVII ст. — К.: Освіта, 1995. — 192 с.
7. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* / Ін-т рукопису. — Ф. 8. — Спр. 1656. — Арк. 2–4.
8. *Переписні книги 1666 року* / За ред. В. О. Романовського. — К., 1933. — XII. — 448 с.
9. *Утвенко В. В.* Формування української фіскальної системи в добу Гетьманщини (друга половина XVII — початок XVIII ст.). — Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. — К., 2005. — 206 с.
10. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві.* — Ф. 223. — Оп. 1. — Спр. 329. — Арк. 1–2.
11. *Экстракт* из указов, инструкций и учреждений с разделением по материям на девятнадцать частей 1786 г. — Чернигов: Изд. ред. “Земского сборника Черниговской губ.”, 1902. — 296 с.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ У ФОРМУВАННІ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 152– 154

Простежуючи етапи розвитку незалежної України та, зокрема, PR-індустрії в Україні, ми бачимо певні позитивні тенденції у цій галузі. Проте постає питання: які саме тенденції та яким чином вони відображаються на суспільстві, на загальній довірі населення до держави?

Ми знаємо, що PR, або зв'язки з громадськістю, покликані формувати довіру людей до фірми, організації, бренду. А держава тут де? Хіба країна не повинна викликати довіру з боку населення і навпаки?

Зосередивши свою увагу на комунікаційних проектах, які останнім часом проводяться на території України, можна сказати з упевненістю, що це або суто комерційні проекти, або ті, що проводяться в рамках соціально-корпоративної відповідальності фірм та організацій. Державні (некомерційні) соціальні проекти, які мають формувати довіру всередині суспільства, проводяться на локальному рівні, не набуваючи при цьому загальнодержавних масштабів. Тим паче, з огляду на традиції, які склалися протягом десятиліть у нашій країні, усі проекти зазвичай приурочуються до виборів та мають

короткостроковий характер, не приносячи при цьому відчутної користі українському народу.

Наочним прикладом стає “Євро-2012” з футболу. Починаючи з 2007 р., коли українсько-польська заявка на проведення чемпіонату виграла серед усіх інших країн, які прагнули приймати вболівальників у себе, закінчуючи 2012 р. — безпосередньо самим чемпіонатом та пост-періодом. “Євро-2012” мав стати масштабним загальнодержавним проектом, який би об'єднав усі верстви населення та державні інститути навколо досягнення спільної мети — популяризації України в світі шляхом формування її позитивного іміджу та успішної підготовки і проведення чемпіонату.

Натомість весь процес проходив на тлі політичних баталій. Політики, зокрема представники опозиції, зробили все можливе і неможливе для того, аби світова спільнота бойкотувала українську частину “Євро-2012”, як повідомляли численні ЗМІ України та закордону. Велася масивна інформаційна війна в період активної підготовки до чемпіонату (2010–2011 рр.), зокрема, у світовій

мережі Інтернет розміщувалися численні заклики бойкотувати Євро-2012 якщо не звільнять ув'язнених опозиційних лідерів [2, 3, 4, 5], якщо не припинять знущання над тваринами [6], якщо не припинять тиск на ЗМІ тощо.

У результаті Україна отримала вкрай негативний імідж в очах світової спільноти, постала у свідомості середньостатистичних європейців як недемократична, злочинна та расистська країна, в якій відсутня свобода слова та гуманістичне ставлення до тварин, переслідуються опозиційні політичні лідери та немає 100 %-вої готовності об'єктів та прилеглих територій до чемпіонату, достатньої кількості готелів та хороших доріг.

З огляду на все це, можна виокремити кілька істотних помилок, які завадили правильно позиціонувати Україну як сучасну, розвинену і гостинну державу у свідомості європейської спільноти з моменту оголошення результатів жеребкування і до моменту проведення "Євро-2012" в Україні:

- нерозуміння деякими політичними силами факту: політика і спорт — різні речі;
- неспроможність владних структур вести інформаційну політику щодо формування позитивного іміджу України у світі та в межах самої країни;
- значна залежність процесу підготовки країни до проведення чемпіонату від політичної ситуації, зокрема, несистематичне фінансування;
- накалювання ситуації у ЗМІ, зокрема, дисбаланс позитив-

ної і негативної інформації щодо процесу підготовки в бік останньої, напередодні початку чемпіонату та формування негативного сприйняття його населенням;

- маніпуляція свідомістю та стереотипізація мислення європейців та українців щодо сприйняття України;
- неучасть усіх верств населення у процесі підготовки до чемпіонату;
- відсутність зацікавленості з боку більшості бізнес-структур до популяризації та промоції "Євро-2012" тощо.

Натомість, маючи майже 5 років на підготовку до Чемпіонату з футболу, Україна могла не лише провести його з тріумфом, а й зарекомендувати себе як сучасна, гостинна, туристично- та інвестиційно-приваблива, цікава країна, економічно та культурно розвинена держава.

Завдяки сучасним засобам комунікації (Інтернет) стосунки між людьми всередині країни та за її межами є динамічним процесом, опосередкованим їхніми характерами, настроями, почуттями, схильностями тощо. Кожен комунікативний акт реалізується через взаємодію конкретних особистостей. Якщо особистості набувають статусу державних, політичних і бізнесових діячів з одного боку та найактивніша частина населення — з другого, така комунікація може бути втілена в масштабному загальнодержавному соціальному проекті.

Отже, **соціальний комунікаційний проект** — це керований план дій, згідно з яким здійснюється уні-

кальний набір процесів, спрямованих на взаємодію влади, народу та ЗМІ із залученням широких верств населення різних за віком, соціальним статусом, національністю, віросповіданням, на відродження патріотичного духу, моральне виховання дітей та молоді, підйом творчої, ділової активності молоді в культурно та економічно депресивних районах країни з метою поліпшення іміджу України, насамперед у свідомості українців, та позитивне позиціонування держави у світі.

Отже, ми бачимо, що подібні соціальні комунікаційні проекти, при правильному та виваженому і грамотному підході до їх організації, відіграють величезну роль у формуванні позитивного міжнародного іміджу країни.

Література

1. *XIII Всероссийская конференция заведующих кафедрами рекламы, связей с общественностью и смежных дисциплин* // Сб. материалов / Под. ред. В. А. Евстафьева. — М.: МАБиУ, 2010. — 360 с.
2. *Австрия* объявила бойкот Евро-2012 в Украине // Корреспондент.net. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/video/ukraine/1345909-avstriya-obyavila-bojkot-evro-2012-v-ukraine>
3. *В Италии* призывают бойкотировать Евро-2012 из-за дела Тимошенко // Корреспондент.net. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1345227-v-italii-prizyvayut-bojkotirovat-evro-2012-iz-za-dela-timoshenko>
4. *Польська* опозиція закликає позбавити Україну права проведення Євро-2012 // Тиждень.ua. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/49135>
5. *Timothy Garton Ash*. Cameron mustn't visit Ukraine while Tymoshenko remains imprisoned // The Guardian. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/may/30/ukraine-euro-2012-cameron-tymoshenko?newsfeed=true>
6. *Ukraine* to stop killing stray dogs before Euro 2012 football championship // The Guardian. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/nov/17/euro2012-ukraine-stops-killing-stray-dogs>

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Актуальні проблеми українознавства, с. 155–160

Історична пам'ять слов'янської орнаментики та фольклору, за визначенням археолога й етнологу Б. Рибаківа, знає ящурів-мамонтів, які вимерли в Європі щонайменше 12 тисячоліть тому. Отже, маємо говорити про до-, прото-, праслов'ян і шукати їх тодішні самоназви, розкривати відповідні етапи етногенезу. Сам Рибаків встиг опрацювати лише три її ланки завдовжки приблизно 3,5 тисячоліть: *слов'яни (склавіни-ставанисколоти)*, про яких згадують літератори Візантії, Риму та Греції. Часів Трипілья давниною до 7,5 тисячоліть дослідник сягнув лише гіпотетично. У цьому ж напрямі працював російський академік О. Трубачів, виявивши нещодавно одночасність формування праслов'ян та “праіндоєвропейців”; до того вважалося, що наші пращури вийшли з “індоєвропейської спільноти” пізніше за її інші народи. Трубачів показав також, що формування українців, білорусів, інших слов'янських та решти народів відбувалось одночасно... Досягнення цих московських вчених на сьогодні є найбільш авторитетними у світовій славистиці.

Кожен народ творить власне ім'я і дає та змінює назву своїй Батьківщині; інколи ж приймаються назви, створені чужинцями. Тут

як у родині. Співіснують не тільки родичі й покоління, а й роди (племена, народності) прогресивні й консервативні; ніхто не обмежується одним-єдиним ім'ям. Тож і у визначенні народів, у розкритті їхньої історії не слід обмежуватися одним етнонімом. Самозміни назв відповідають певним історичним змінам. Розкривши друге, зрозуміємо й перше – і навпаки. Наше сучасне ПП: **Слов'яни-Українці-Русичі** з безліччю додаткових етнонімів існуючих та неіснуючих вже відгалужень. Так от, мовознавець-етимолог О. Трубачів вказує на успадкованість *Україною* значення назви не так “білої” (на його думку) Русі, як “Країни”-Антії.

Назви *Україна* та *українці* пройшли довге становлення. Його витoki сягають так званої індоєвропейської мовної спільноти, початок якої відображує архів Кам'яної Могили на Запоріжжі, “Веда словена”, буго-дністерська і трипільська (за назвою села на Київщині) археологічна культура та ін. Пізнішого етапу цього кола джерел сягає “Скупський переказ” древньої Болоховщини, донині збережений хранителями Козацького Звичаю. Переказ починається такими словами: “Наша держава називалась Скупою Краю,

пов'язаних Словом, літ тому 5190, як вона постала. Населяли (...) вкраїнці, що в Краю предків жили, опорожено-му Могилами Святими. Тисячі років проіснувала Скупа Вкраїнська, і нікому не було вільного ходу через родові землі її, поки Слова, звичаю та землі своєї тримались (...)".

Невідомо, на жаль, з якого часу відраховується "літ тому 5190". Леонід Безклубий завчив цей переказ у 1964 р.; тоді виходить, що наведена дата відповідає 3226 р. до н. е. У будь-якому разі це будуть часи трипільської археологічної культури 5400–2750 рр. до н. е., яка відображує найпершу у світі державу Аратту. До того ж, серед заповітних карбів Козацького Звичаю є такі, що уточнюють наведене вище: *"Мазепство: один на один, на шаблю — руку, на пояс — другу, надріз та змішують мазку; на світанні на Святий могилі біля Матері чи Родителя, повертаючись на вісім сторін та приказуючи: "Свідок Бог наш батько та степ гайний" (Роджиття час). Після кроплять в келих з вином та одноразово випивають. Коли просто братчик, то випиває сам суперед товариства"*.

Звичай *мазепства*, козацького побратимства *мазкою крові*, зберіг скіфську (а може, й доскіфську) традицію. Вона описана давньогрецьким істориком Геродотом і має відповідні зображення на тогочасних виробах. Набагато давніших, "індоєвропейсько"-арійських часів сягає згадка *Роджиття*. Ще в сучасній Індії *Раджпутана* — країна царів, населена відважними, благородними воїнами. "У запорожців багато спільного з раджпутами, починаючи з прізвищ і кінчаючи військими ри-

туалами. Наприклад: коли раджпут чи козак вирушав у похід, то шаблю йому вручала жінка — мати або дружина", — зазначає провідний український індолог С. Наливайко. Подібні спільності засвідчують не тільки етноісторичну спорідненість індоєвропейських народів, а й їх прадавні розселення...

Розглянуті джерела вказують на походження України від краю, що первинно означав обжиту племенем обмежену місцину. За "Ведою словена", у потрактуванні Ю. Шилова, задунайські витоки трипільської культури починалися у південній *Крайна-земі VII–VI тис. до н. е.* Там, за переказами хранителів Веди, "колись наші діди мали славу самих знаменитих богатирів на землі", а після переселення довго ще зберігали *кіпیتی-сувої* з її описом. Ці свідчення можна зіставити з менш глибокою історичною пам'яттю греків, міфологізованою ще на тому хронологічному рівні. Крайна-землі відповідає тут *Крий*, титанічний син Праматері Геї, з II тис. до н. е. краями називали своїх пращурів греки Афін. Подібних етнонімів було тоді, в античну давнину, серед нащадків "індоєвропейської спільноти" чимало: країни, крайни, карни.

До середньовіччя побутували у Європі перекази, що "справжньою вітчизною слов'ян є *Акарнанія* (нині Чорногорська *Крайна*) між північним узбережжям Адріатичного моря й Дунаєм. Довгий час італійці розуміли Корніолу як корінну, справжню або малу *Країну* — відмінну від *окраїної* чи *великої*. Таке саме значення надавалося донедавна Україні як Малоросії та Московії як Великоросії.

Наприкінці II тис. до н. е., у період Троянської війни, Адріатика тісно пов'язалася з Прибалтикою — що теж мала давні, з кінця трипільської культури середини III тис. до н. е., тісні зв'язки з Верхнім Подніпров'ям. Уздовж південного узбережжя Балтійського (Руського та ін.) моря, між пониззям Вісли та Одера, є річки *Укра* та *Вкра*, була Пруська *Крайна* й існували племена з етнонімами *укри* тощо. Засновник сучасного слов'янознавства Ю. Венелин у 1846 р. писав, що вся країна, “лежащая между реками Лабою и Одерою, к югу от Велико-городской области, называлась славянами вообще Украиною, Marchia Ucrana, Marchianatus Ucraniensis; немцы с этого сделали одно слово: *Ucker-Marc*”. Кількома роками пізніше подібного висновку дійшов також О. Чертков: “Потомки древних крайнов и до наших дней сохранили имя, переданное им праотцами: страна их и теперь называется Крайна (Украина). Подобные местные названия встречаем во всех странах, населенных славянами”.

Інше значення набула *Країна-Україна* понад берегами *Керченської протоки* — **карку**-горловини між Чорним (також Руським та ін.) й Азовським морями. В античні часи тут стояли містечки *Кокур* та *Укрух*. З цим краєм пов'язується плем'я *керкетів*. Їхній етнонім перегукується з богинями-жрицями: дунайсько-дніпровською *керкой* Вялконою “Веди словена”, *керченською* *Кіркою* грецької “*Одіссеї*” й *Каринею* “Велесової книги”. Остання виступає богинею, яка діє у *Караніу*, містечку на березі Руського моря середини

I тис. н. е. Спираючись на зазначені дані, можна погодитися з В. Морозом: “первинні “*укри*” (українці) були спеціальною групою” у слов'янській етнокультурі. Це були жерці, здатні проникати у найглибші таємниці й тим рятували народ від загибелі в екстремальних ситуаціях. Надалі *укра(їнця)ми* почали називати й ті племена та країни, які очолювалися такими жерцями — більш відомими як (б)рахмани, волхви, характерники...

Отже, первинна Країна-Вкраїна-Україна була не одна і не пов'язана з однією територією та єдиним народом. Подібним чином ми вже побачили дві Русі (а було їх у різних краях не менше десятка).

За вісім тисячоліть первинне значення в *країні (жити)* збагатилося додатковими значеннями, зумовленими виникненням і розвитком державності-цивілізації. Проте переважає думка про “україне (від сусідньої країни) пограниччя” близьке за значенням до “края-окраїни”. Ці дві гіпотези спираються на літописні свідчення 1187, 1189, 1213 років (між розпадом **Київської Русі** та нашествям Золотої Орди):

По смерті Переяславського князя Володимира Глібовича “*плакашася по немъ вси Переяславци (...) о нем же Украина много постана*”.

Посідаючи галицький престол, князь Ростислав Берладнич “*приехавши же Ему ко украинъ Галичкый и отталя поиде к Галичю*”.

Князь Данило Галицький, засновник **королівства Русь**, підкорив *Берестин, и Угровескъ, и Верещинъ, и Столопье, Комов, и всю Украину*”.

Надалі, під ординським ярмом, значення “окраїни” (на думку П. Толочка) почало переважати. У літописах Литви мовиться про *вси країны Руские* и *все країны полские*. Проте зберігалася і полісемантика, тобто багатозначність назви. Так, під 1280 р. в “Іпатівському літописному списку” значиться: *Посемъ же Лев восхотъ собѣ части в земль Лядской, города на въкраини*. У “Хлебниківському списку” останнє слово замінено на *оукраине*, а в хроніці Ф. Сафоновича стоїть “*Украинъ*”.

У 1503–1569 рр. землі доординської Русі було повністю поділено між Польщею, Литвою, Москвою, Туреччиною і Кримом. Але почали виникати *України* на тих територіях, які зберігали, або ж набували хоча б відносну незалежність. Такими час-від-часу ставали Білгородчина (у пониззі Дніпра), Сіверщина, Полтавщина. “Баркулабівський літопис”, розповідаючи про голод у Литві 1585 р., повідомляє, що від того чимало переселенців *на Русь и на Украину* *понаходило*. Бачимо тут початок роз’єднання понять і назв. Але там же близько 1601 р. поряд з численними *окраїнами* довкола Вітебська, Полоцька, Мінська говориться також про людей *и інших многих Украин*.

На 1648–1654 рр. Визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої прийшлося дві найбільш визначні *України*: *Малоросійська* на пограниччях володінь Криму й Туреччини (пониззя Дніпра і Дике Поле), а також Московії (*государства Украины* лівобережної Слобожанщини). Кордони цих територіально-етнічних утворень були непевні. Притаманна середньо-

віччю феодально-тоталітарна державність була тут слабкою, а панували Звичаєві Права самоврядованих козаків та селян. Проте ці права, особливо у запорозьких січах, почасти зберігали общинно-громадську державність Аратти-Арти-Арсанії дототалітарного походження.

Наймилішою, пісенною *Вкраїною* стала у XVI–XVII ст. *Слобожанщина*. На тій одвічній Сіверщині, до якої входила колись і пракозацька Тматорокань, московський цар давав *слободу* — свободу тим слов’янам, які тікали з Правобережжя від польсько-католицького поневолення. Переселенці не тільки на 10 років звільнялися від податків, а й заохочувалися на козакування — для захисту Лівобережного кордону Московії від нашествия поляків, турків та ін. Чимало тутешніх *Україн-окраїн*, що тяглися до Дніпра від самої Москви, немовби відроджувалися в історичній пам’яті народу як *Свята Країна* щасливого люду — *українців*:

На Вкраїні всього много:

і паші, і браги;

Не стоять там вражі ляхи,
козацькії враги.

Дійшло до того, що після тимчасової поразки 1651 р., коли у Слобожанщину стали переходити з Правобережжя полками і селами, вождь Визвольної війни Богдан Хмельницький звернувся до царя з проханням переселитися туди всім *малоросам* Речі Посполитої. Розказували, наче малолітній “Білий Царбатюшка” зрадив, але бояри Державної Думи йому відрадили: щоб не стала Слобожанщина сповна *Україною*. Як би там не було насправді, а придніпровські землі Київщини й

Чернігівщини, — що склали основу Козацької держави 1649–1764 рр., — отримали від народу назву *Україна*.

Саме це ім'я почало розповсюджуватися й набувати офіційного значення для *Малоросії* — *малої*, тобто *корінної Русі*. Так от, у 1651 р. французький інженер Г. де Боплан опублікував “Опис України”. Звертаючись до короля Польщі, князя Литви та царя Московії, автор писав про велике пограниччя “України, розташованої між Московією і Трансильванією”.

У поясненні 1712 р. Петра I щодо договору між Росією і Туреччиною значиться: “Хотя турки сначала претендовали всей Украины обеих сторон Днепра (...) Киев с принадлежностями и с древними рубежами также и заднепровская Украина подтверждена быть во владении Царского Величества”.

Проте державницьке затвердження назви *Україна* не було завершено ще й у роки виходу перших томів (від 1898 р.) “Історії України-Руси” історика М. Грушевського. До кінця Першої світової війни землі нинішньої України входили до складу різних держав, які не надавали українцям навіть прав автономії. Затвердження нашої держави з відповідною назвою відбулося протягом 1917–1920 рр. на основі чотирьох універсалів *Української Центральної Ради* та *Української Народної Республіки*, очолюваної політиком М. С. Грушевським. Остаточним затвердженням слід вважати **Злук УНР і ЗУНР 6 січня 1919 р.** Проте воно зазнало ще кілька змін за радянських часів (УСРСР і УРСР від 1919–1937 рр.) та після розпаду СРСР у 1991 р. ...

Академік НАН України П. Толочко відзначає: “В історіографії незалежної держави історія її формування зазнає неабиякого випробування” з боку непрофесійних, проте громадсько активних патріотів. Сам же цей історик залишається при думці про територіально-окраїнне походження назви *Україна* та похідних від неї *українців*, про початок цього обопільного процесу у XII ст. і незавершеність його навіть у XIX ст. Збірка лекцій “Українознавство” П. Кононенка і А. Пономаренка [1] містить спроби критикувати таку позицію, — але автори стоять на тому самому обрізаному колі наукових фактів та методології. Відзначається, що системне українознавство почало формуватися Науковим товариством ім. Т. Шевченка (НТШ, від 1873 р.) у Львові, й спирається воно на джерела “Київського періоду і (...) батька історії Геродота”. Істотним зрушенням, гідним продовженням напрацювань О. Трубочова, Б. Рибаківа, Ю. Шилова, можна було б вважати книги 2000–2007 рр. видатних українських дослідників С. І. Наливайка та С. С. Наливайка, якби їхні публікації не ховалися від наукових дискусій за поміркованим грифом “науково-популярне видання”.

Отже, нині навіть в академічній історіографії співіснують — нерідко переплітаючись — *дві традиції*, які умовно можна назвати **народницькою** та **офіційною**. Це як полюси “+” і “-” у будь-якому всесвітньому явищі. Принагідно до становлення нашої країни-держави така подвійність, як зауважує В. Мороз, очевидно відображена у **народній** пісні

1653 р. Вона звернена до *гетьмана-державотворця* Богдана Хмельницького з нагоди Жванецької битви козаків з військом Речі Посполитої:

Виходь, виходь, пане гетьмане,
у Жванецьке поле:

Чи то наша буде Україна, чи твоє
Подоле?

.....
Повій, повій, пане гетьмане,
як той вітер віє:

Чи то наша буде Україна,
чи твоя Хотия?

Дві окреслені традиції відображають так зване двовладдя (з відповідними ідеологіями або “вірами”), яке встановилося на Русі з вокняжінням варягів і зберігається, як пережиток, донині. А тоді на одвічну (з 6680–5400 рр. до н. е.) общинну державність Аратти на чолі з *жерцями-украми* тощо нашарувалася вторинна (з 862 р.), класова державність під проводом *воїнів-русів*. Це були князі прибалтійських слов’ян-варягів, загони племені яких мандрували торговельно-військовим шляхом “із варяг в греки” (між узбережжями Балтики та Візантії), доки не “угніздилися на престолах у Києві” — в центрі того шляху. Так вимагала логіка тогочасного розвитку суспільства. Закономірно й те, що не спромігшись опиратися у своїй узур-

пації на рідну віру, варяги (чужинці для Подніпров’я) закріпили свою владу візантійським християнством; на цій ідеології сформувалася й досі стоїть офіційна історія. Але настав час повернути пріоритет **народній** (громадській, общинній) історії та зняти протиріччя між нею і тоталітарним *офіціозом*.

Література

1. Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. Українознавство: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 2005. — 392 с.
2. Мороз В. До питання про походження назви “Україна”: два погляди // Матеріали до української етнології. — Етнологія. — К.: ІМФЕ НАНУ, 1995. — Вип. 1 (4). — С. 64–72.
3. Толочко П. Походження назви “Україна” // Матеріали до української етнології. — Етнологія. — К.: ІМФЕ НАНУ, 1995. — Вип. 1 (4). — С. 51–64.
4. Шилов Ю. О. Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. — І тис. н. е. — К.: Аратта, 2002. — 272 с.
5. Шилов Ю. А. Основы словянской цивилизации. — М.: “Осознание”, 2008. — 784 с.
6. Шилов Ю. О. Україна у контексті світової цивілізації. — К.: Аратта, 2012. — 220 с.

АКСІОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 161–167

Сучасний етап розвитку інноваційного постіндустріального типу цивілізації неможливий без чіткого розуміння сутності окремих соціокультурних категорій, високого рівня професійної підготовки, соціально-гуманітарної зрілості та дослідницького мислення фахівців різного профілю практично в усіх галузях людської діяльності, оскільки пошук та прийняття адекватних управлінських рішень, їх оптимальна реалізація потребують ґрунтового аналізу та обліку всього комплексу соціокультурних факторів [1, 2].

Розробка нових теоретико-методичних підходів у сучасній культурології обумовлює необхідність проведення аксіологічної оцінки культурного простору цивілізації з наступною адаптацією до динамічних змін певних соціально-економічних систем.

У філософському енциклопедичному словнику (2002) російськими дослідниками цивілізація розглядається як ступінь культури, яка спрямована на вдосконалення самої людини [3], а в культурологічному словнику — як міжетнічна культурно-історична спільність людей,

підґрунтя та критерії якої відрізняються залежно від контексту та цілей застосування цього терміну [4].

У ряді культурологічних словників при визначенні терміну “цивілізація” домінує культурологічний підхід, і цей термін інтерпретується як “культура”.

У широкому розумінні під ним розглядаються сукупність матеріальних та духовних досягнень суспільства в його історичному розвитку, у вузькому — тільки матеріальна культура.

Отже, виходячи із зазначеного, цивілізація може розглядатися як синонім культури, духовних і матеріальних досягнень суспільства, міра розвитку матеріальної і духовної культури, громадського розвитку в цілому.

Враховуючи важливу роль різних видів культур у генезі цивілізацій, з методологічної точки зору доцільно використовувати когнітивний (пізнавальний), ціннісний та регулятивний підходи до визначення і дослідження сучасного соціокультурного простору цивілізації [5]. Використання подібного багатомірного мультифакторного методичного підходу дає можливість здійснити по-

рівняльну оцінку ступеня розвитку різних типів культур і, відповідно, вжити заходи, необхідні для їх гармонізації [2]. Цю функціональну залежність можна відобразити таким чином:

$$Y = f(K, X, Z),$$

де Y — культурний простір цивілізації; f — функціональна залежність; K — когнітивна (пізнавальна) складова; X — ціннісна складова; Z — регулятивна складова.

Німецький філософ, культуролог Освальд Шпенглер розглядав культуру як організм, який проходить свій життєвий цикл від народження до смерті [6]. Для кожного організму встановлювалися певні етапи (фази). Зокрема, він виокремлював 3 етапи:

1. Найбільш тривалий підготовчий період — первісного стану хаосу, період дитинства, накопичення сил.
2. Період власне культури, виявлення і здійснення усіх можливостей, закладених у “душі” культури.
3. Період занепаду цивілізації.

Перехід від культури до цивілізації відповідає переходу від творчості до безпліддя. Увесь період життя кожної культури дорівнює, за О. Шпенглером, приблизно 1000 років, а остання стадія цивілізації триває 200–300 років. Вона являє собою заключний етап розвитку будь-якої культури, для якого характерні високий рівень наукових і технічних досягнень та занепад літератури і мистецтва. Якщо вік людства дорівнює приблизно 300 тис. років, то вік

цивілізацій, на думку А. Тойнбі, становить менше ніж 2 % цього часового проміжку [7]. На цій часовій шкалі життя всі встановлені цивілізації розподіляються не більше ніж на три покоління суспільств і розташовані в межах менше п'ятої частини часу всього життя людства.

Цивілізацію, що перебуває в процесі росту, можна визначити як цивілізацію, у якій культурні компоненти гармонійно поєднуються в єдине ціле.

Культура здійснює свій вплив на людину і суспільство через цінності, соціальні норми, ритуали, що розробляються і визначаються соціумом, його інститутами та спонукають людину поводити себе певним чином. Культура являє собою багатофакторне складне явище і має кілька рівнів. Дослідження вітчизняних фахівців-культурологів значною мірою орієнтовані на вивчення зовнішніх проявів культури (символів, міфів, ритуалів).

Згідно з концепцією Е. Шейна (2002) структуру культури можна подати у такому вигляді [1]:

1. Глибинний рівень (базові уявлення).
2. Підповерхневий рівень (цінності та норми).
3. Поверхневий рівень (зовнішні прояви культури).

Культуру особистості можна розглядати як її інтегральну характеристику та синтез різних видів культур, структуровану синергетичну модель, у якій базові цінності та норми, зовнішні прояви культури розглядаються як чинники-синергисти, що сприяють посиленню взаємозв'язку різних видів культур (економічна, педагогічна, духовна, психологічна,

валеологічна, професійна, національна, політична, корпоративна, інформаційна, правова, підприємницька, методологічна, інноваційна та ін.), які інтегруються в культуру особистості. Подібний методичний підхід дає підстави виокремлювати загальні чинники, що пов'язують їх, планувати систему заходів, спрямованих на формування та розвиток не тільки окремих видів культур, а й у цілому культури особистості на засадах синергетики [8].

Такий підхід допомагає сформувати комплексну концепцію дослідження цінностей людини та персоналу сучасної корпорації, а в праксеологічному аспекті — встановити міру та характер впливу цінностей, що трансформуються у певні стандарти діяльності, правила поведінки людини, забезпечити ефективність соціальної взаємодії у мікро- та макроколективах.

Здійснені нами експертні дослідження вагомості 15-ти різноманітних чинників, які впливають на розвиток цивілізації та культури, дали змогу встановити, що найбільший вплив на цивілізацію характерний для етнополітичних (вагомість — 0,069), економічних (0,068), медико-демографічних (0,067), медичних (0,060), технологічних (0,060), антропогенних (0,059), інформаційних (0,057), екологічних (0,057) та демографічних (0,057) факторів. Щодо розвитку культури визначено найвищу міру впливу з боку соціальних (0,076), економічних (0,074), інформаційних (0,071), етнополітичних (0,069), психологічних (0,065), демографічних (0,063), політичних (0,056) та інших чинників (табл. 1).

Порівняльна оцінка їх вагомості наведена на рисунку.

Найістотніша різниця за показниками співвідношення вагомостей цивілізації і культури була характерна для медико-демографічних (1,52), економічних (1,24), біологічних (1,25), антропогенних (1,16) чинників.

Згідно з теорією управління, якщо 30 % елементів системи не мають відповідних якостей, настає її криза, якщо це число перевищує 50 %, починається її розпад. Ця закономірність поширюється і на системи сучасного соціокультурного простору, швидкість дезінтеграції якого зумовлена впливом комплексу негативних чинників.

Здійснений нами розподіл 20-ти різноманітних чинників за ступенем впливу на рівень культури (табл. 2) дав можливість з'ясувати, що загалом у 52,04 % вони здійснюють слабкий вплив, 34,69 % — середній і 13,27 % — сильний, тобто у співвідношенні 3,9 : 2,6 : 1,0.

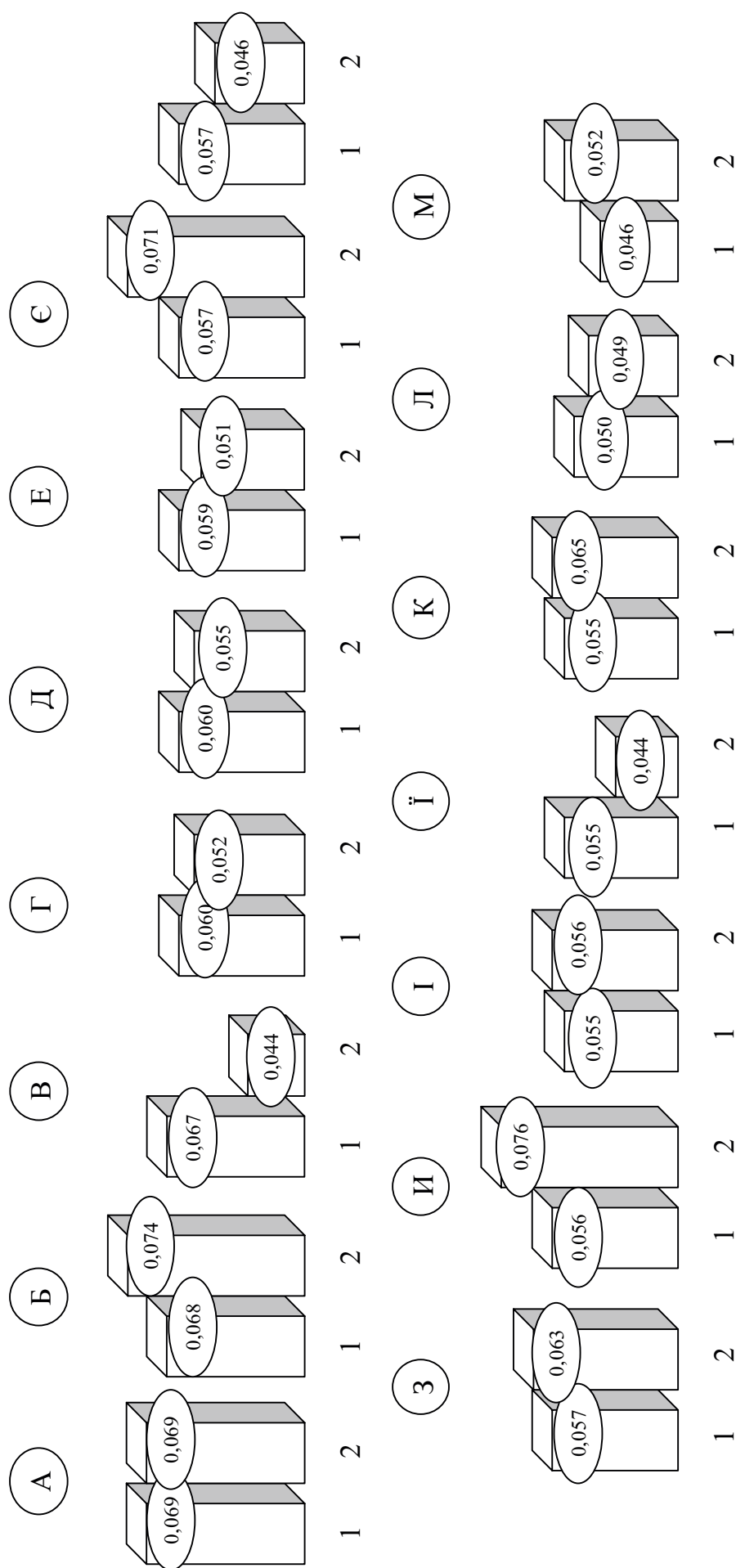
Слабкий вплив був характерний для 19-ти чинників, 13 з яких дорівнювали 60 %, середній — для 20-ти чинників, 12 з яких становили 40 %, сильний — для 11 чинників, 4 з яких дорівнювали 40 %.

Виходячи з результатів проведеного наукового дослідження, можна виокремити такі пріоритетні напрями розвитку культури:

1. Розробка державного стратегічного проекту розвитку культури на 2013–2020 рр.
2. Підвищення рівня загальної соціальної культури громадян на засадах державної та регіональної політики.

Рангова оцінка вагомості чинників, які впливають на розвиток цивілізації та культури

Найменування чинників	Вплив на				Співвідношення 1 : 2	Різниця показників за	
	цивілізацію (1)		культуру (2)			вагомістю	рангами
	Вагомість	Ранг	Вагомість	Ранг			
Етнополітичні	0,069	1	0,069	4	1,00	0	3
Економічні	0,068	2	0,074	2	0,92	−0,006	0
Медико-демографічні	0,067	3	0,044	13	1,52	+0,023	10
Медичні	0,060	4	0,052	9	1,15	+0,008	5
Технологічні	0,060	4	0,055	8	1,09	+0,005	4
Антропогенні	0,059	5	0,051	10	1,16	+0,008	5
Інформаційні	0,057	6	0,071	3	0,80	−0,014	3
Екологічні	0,057	6	0,046	12	1,24	+0,011	6
Демографічні	0,057	6	0,063	6	0,90	−0,006	0
Соціальні	0,056	7	0,076	1	0,74	−0,020	6
Політичні	0,055	8	0,056	7	0,98	−0,001	1
Біологічні	0,055	8	0,044	13	1,25	+0,011	5
Психологічні	0,055	8	0,065	5	0,85	−0,010	3
Географічні	0,050	9	0,049	11	1,02	+0,001	2
Міграційні	0,046	10	0,052	9	0,88	−0,006	1
Разом	1,000	87	1,000	113	15,50	+0,004	54

А — етнополітичні; Б — економічні; В — медико-демографічні; Г — медичні; Д — технологічні; Е — антропогенні; Є — інформаційні; Ж — екологічні; З — демографічні; И — соціальні; І — політичні; ІІ — біологічні; К — психологічні; Л — географічні; М — міграційні

Оцінка вагомості різноманітних чинників, які впливають на розвиток цивілізації (1) та культури (2), відносні одиниці

Розподіл чинників за ступенем впливу на рівень культури

Найменування чинників	Міра їх впливу на культуру					
	сильна		середня		слабка	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Вік	0	0	2	40,0	3	60,0
Освіта	1	20,0	2	40,0	2	40,0
Спеціальність	2	40,0	1	20,0	2	40,0
Стаж	0	0	2	40,0	3	60,0
Інтерес до професії	2	40,0	1	20,0	2	40,0
Інтелект	2	40,0	3	60,0	0	0
Наполегливість	0	0	2	40,0	3	60,0
Захопленість	0	0	2	40,0	3	60,0
Духовність	0	0	2	40,0	3	60,0
Незалежність	0	0	2	40,0	3	60,0
Терпимість до думки інших	1	20,0	2	40,0	2	40,0
Креативність	1	20,0	1	20,0	3	60,0
Лідерські якості	0	0	2	40,0	3	60,0
Професійна майстерність	2	40,0	1	20,0	2	40,0
Соціально-психологічний клімат	1	20,0	1	20,0	3	60,0
Високий ступінь зацікавленості навчанням	0	0	2	40,0	3	60,0
Спрямованість у майбутнє, потреба у змінах	1	20,0	1	20,0	3	60,0
Самостійність, незалежність, оригінальність суджень	1	20,0	1	20,0	3	60,0
Критичність та об'єктивність у самооцінках	0	0	2	40,0	3	60,0
Відчуття дефіциту знань, навичок та інших якостей	1	20,0	2	40,0	2	40,0

3. Розробка дієвої системи та механізму моніторингу культури на різних рівнях.
4. Створення на державному та регіональному рівнях системи оцінки чинників та управління розвитком культури населення України.

Культурний стан людства прямо залежить від культури суспільства та його окремих громадян. Тому в ситуації різкого падіння рівня життя населення потрібен виважений соціально-орієнтований підхід до складних соціальних, економічних, психологічних, педагогічних, історичних, філософських та інших проблем соціокультурного розвитку держави та адміністративно-економічних регіонів, які мають розв'язуватися на засадах системних якісних зрушень соціально-економічних умов життя і обґрунтованих соціальних програм розвитку культури населення.

Література

1. *Кальянов А. В.* Чинники розвитку культури у сучасному соціо-

культурному просторі // Наук. пр. МАУП. — К.: МАУП, 2011. — Вип. 3 (30). — С. 184–189.

2. *Кальянов А. В.* Контент-анализ категории “цивилизация” в отечественном и зарубежном социально-культурном пространстве // Методология современных исследований в политике, экономике та соціальній сфері: Матер. Першої міжнар. наук.-практ. конф. вчених, студентів і практиків / Голов. ред. В. В. Шконда. — Донецьк: Норд-Прес, 2011. — С. 116–125.
3. *Философский* энциклопедический словарь. — М.: Инфра-М, 2002. — 576 с.
4. *Культурология.* XX век. Словарь. — СПб.: Университет. книга, 1997. — 640 с.
5. *Бобахо В. А., Левикова С. И.* Культурология: Программа базового курса: хрестоматия, словарь терминов. — М.: Фаир-Пресс, 2000. — 400 с.
6. *Шпенглер О.* Закат Европы. — Т. 1. — Новосибирск, 1993.
7. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории. — М.: Прогресс, 1991.
8. *Шконда В. В., Кальянов А. В., Давыдов П. Г.* Феномен синергетики: наука — общество — образование: Монография / Под ред. В. В. Шконды. — Донецк: Норд-Пресс, 2009. — 156 с.

МІФОЛОГІЯ ЯК РАННЯ ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ПРАУКРАЇНЦІВ

Актуальні проблеми українознавства, с. 168– 171

Міфологічні вірування розглядаються як рання форма світогляду та світорозуміння праукраїнців. Розглядаються центральні протопсихологічні ідеї, що слугували основою для осмислення людьми свого внутрішнього психічного життя і уявлень про світ. У системі сучасних понять їх можна позначити як ідеї панпсихізму, духовності та детермінації поведінки, концепт душі людини, соціоантропоморфні уявлення. Відзначається імпліцитність психологічних поглядів древніх слов'ян, які переважно виявлялися через обрядові та культові дії.

Українська психологія не може бути відділена від своєї язичницької праоснови. Язичництво є історично первинною сферою світогляду людей і має розглядатися як один з духовних витоків культури українського народу. О. Т. Губко підкреслює, що “високий рівень абстрактного мислення й гостроту психологічного аналізу засвідчують і уявлення прадавніх мешканців нашого краю про душу, її відношення до тіла й матеріального довкілля” [1]. Не викликає сумніву, що в системі українського язичництва можна виокремити основоположні психологічні ідеї.

Отже, поява ще в донауковий період розвитку психології перших повсякденних психологічних уявлень, нехай навіть дуже наївних, самотутніх та інтуїтивних, є точкою відліку в зародженні психологічної думки. У світобаченні праукраїнців відображені життєві та практичні установки людей, стійкі образи світу, емоційні переваги, властиві спільноті і культурній традиції, розуміння сенсу життя людини, моральні критерії і т. д. На основі аналізу наукової літератури можливо виділити деякі протопсихологічні ідеї в язичницькому світобаченні праукраїнців. Насамперед ідея панпсихізму, споконвічна архетипічна ідея, властива стародавнім слов'янам. Ця ідея впливає з уявлень про оживляючу й обожнюючу силу духу, який пронизує собою все існуюче у світі. На думку праукраїнців, зовнішній світ був безпосередньо пов'язаний з людьми, впливаючи на їх життя, відгукувався на їхні благаання й потреби. Люди зверталися до божеств за допомогою, просили у них удачі й сили в усіх своїх починаннях, зцілення в недозі та підтримки у важку хвилину. З моменту народження дитину представляли всім божествам Всес-

віту, віддаючи її під їхнє заступництво: новонародженого показували небу і сонцю, що сходить, вогню вогнища, зростаючому місяцю, прикладали до Землі-Матері, занурювали у воду [2]. У дохристиянський період для праукраїнців було властиве холістичне сприйняття і відчуття світу, цим пояснюється загострене почуття колективізму і прагнення розчинити своє одиничне “Я” в усьому, відчуття свого кровного споріднення з навколишнім світом: з іншими живими істотами, з рідною Землею, з Богом, з усім Всесвітом. Людина не протиставляла себе Космосу і Природі, жила за законами єдності світобудови, вважаючи, що матеріальне і духовне, тілесне і психічне у своїй першооснові нерозривні.

Таким чином, складаються уявлення про видимий (зовнішній) і невидимий (внутрішній, що включає образ “Я”, образ “іншого”, ідеї, можливості) світ. Ці уявлення знайшли своє відображення в обрядах, міфах, казках, билинах. Ще однією споконвічною ідеєю є уявлення про душу. Душа усвідомлювалася як найтонша духовно-тілесна частина людської істоти, як цілого, безпосередньо пов'язаного її з тонкими духовними світами Всесвіту. Вона уявлялася як сила, що визначає стан людини, її життєздатність, керує її думками, почуттями, вчинками. Перебування душі в тілі сприймалося як умова і причина його життя, активності; тимчасовий вихід душі з тіла пов'язувався зі станом сну, безповоротний відхід — зі смертю. Предки сучасних українців були переконані, що душа народжується разом з людиною, займає в її тілі певне місце (в го-

лові, у грудях, животі, серці), росте разом з ним, харчується диханням і паром від їжі, може покидати людину під час сну або замирання, тобто летаргічного сну або непритомності.

Природна біологічна смерть не сприймалася язичниками як остаточна загибель, повне зникнення людини, вона була для них переходом у нову якість. Руйнувалося тіло, безсмертна душа залишалася вічною: після смерті душа людини може перейти в дерево, квітку, птицю, тварину або в новонароджене немовля [3]. Тому діти розглядалися як повернуті на землю предки, які були джерелом продовження роду, і які часто успадковували як тілесні, так і духовні якості давно померлих родичів. Це пояснює, чому в усі часи і в усіх слов'янських народів дітям намагалися давати імена прославлених, шанованих предків. Вважалося, що збереження і цілісність душі залежала від відповідальності як роду, так і самої людини. Душі приписувалися міфологічні властивості: здатність автономного існування у відриві від плоті (під час сну або в разі смерті людини). З нею можна було здійснювати певні маніпуляції, які впливали на життя і здоров'я людини. Душа, яка була пов'язана з нечистою силою (відьми, чаклуни), могла творити різні лиходійства у відриві від тіла. У зв'язку з цим вже маленьким дітям давалися настанови щодо відповідальності за свою власну душу та життєвий шлях у взаємозв'язку з життям інших, з вчинками та діями відносно один одного.

На підставі зазначеного впливає, що вже на дуже ранніх стадіях розвитку давньоукраїнської культу-

ри виявляються спроби осмислення особливостей функціонування та ролі душі, що стали базисом розвитку інших форм психологічного пізнання. Слід відзначити й ідею детермінації поведінки людини, оскільки з поняттям душі нерозривно пов'язані поняття долі і вільної волі людини. Незважаючи на те що, на думку наших предків, душа вселяється в тіло людини ще у внутрішньоутробний період і багато в чому визначає її характер, поведінку; доля, разом з тим, залежала від власних вчинків людини. Праукраїнці не вважали призначення долі фатальними. У силу того, що душа після життя на землі може перейти або до вищих, або нижчих світів, то вибір цього шляху належить самій людині протягом життя. Людина вільна у виборі свого життєвого шляху. При цьому свобода людини проявляється не в тому, що вона може діяти так, як їй забажається, а в тому, що людина сама вирішує, за якими законами вона буде будувати й оцінювати свою поведінку. Людина вільна у своїх вчинках, сама їх обирає, і тому сама за них має відповідати. Таким чином, доля не була жорстко задана людині, її приписи мали передбачливе значення. Кожен мав можливість певного управління своєю долею за допомогою вольового і цілеспрямованого вчинку-вибору як відповідальної дії, яке має бути здійснене з урахуванням всіх можливих взаємозв'язків з усіма рівнями буття. Праукраїнці були впевнені, що милостиві, правомірні діяння чекала божественна допомога, а невірні — гнів і осуд і людей, і богів [4]. Якщо звернутися до українських казок, то побачимо, що

герої їх часто стоять перед вибором власного шляху, і їх дії мають відповідні наслідки. Усвідомлення і зіставлення взаємозв'язку свого життєвого шляху з культивованими в суспільстві ідеалами і божественними приписами здійснювалося через систему обрядових дій.

Соціоантропоморфічні уявлення наших предків — ще одна протопсихологічна ідея. У слов'янському язичництві спостерігається проектування психологічних властивостей і здібностей, властивих самій людині, на всі явища Всесвіту. У цьому зв'язку життєвий психологічний досвід своєрідно заломлюється в творіннях міфології і мистецтва. На ранніх етапах розвитку людства міфологічне мислення було єдиною можливим і розумним поясненням світу і самої людини, її внутрішніх станів і поведінки. Люди мислили образами і, щоб краще розібратися у своєму власному внутрішньому світі, персоніфікували уявні божества. Кожне божество мало свої характерологічні особливості. Практично всі божества у своїх проявах об'єднували позитивні і негативні характеристики, що дає підстави говорити про прояв язичницького діалектизму, про життєву гармонію, яка передбачає безліч смислів, виражених, зокрема, в архетипах багатьох богів. Божества наділялися особистісними якостями і могли, на думку праукраїнців, впливати на характери, поведінку і долі людей. Язичники сприймали богів як батьків, родичів, без взаємодії з якими вони не могли обійтися. Вступаючи у відносини з божествами, спираючись на створені ними ідеали, люди розвивали свою

психологічну культуру: формувалися моральні та етичні установки, ідеали життя, що сприяли розвитку рефлексії людей [5].

І ще одна ідея — ідея духовності, яка відображена у прагненні праукраїнців слідувати тим чи іншим ціннісним орієнтаціям (любов, совість, почуття обов'язку і т. п.). З'являються такі категорії, як “добро” і “зло”, “істина” і “омана”, “красиве” і “потворне”. “Добро” і “зло” — це категорії, які виражають морально-позитивну і морально-негативну сторони в діях і вчинках людей. На переконання праукраїнців, ці категорії перебували у постійній боротьбі. При цьому добрий початок завжди перемагає. Добрий початок, як правило, обожається, уявляється в набагато більш певних і різноманітних божественних особистостях, на відміну від злого початку. Зле начало мислилося або під загальним ім'ям нечистої сили, або ж дробилося в різних образах нечистих духів, чортів, відьом [6].

Підбиваючи підсумок, підкреслимо, що вже в картині світу язичництва можна виокремити протопсихологічні центральні ідеї, що послужили витоком осмислення людьми свого внутрішнього психічного життя і зародження української психологічної думки. Їй передував довготривалий період різноманітних спроб висловити психологічні знання та уявлення людей в об'єктивованій формі: традиції, звичаї, обряди, міфологічні образи, твори народної творчості

(приказки, прислів'я, історичні пісні й оповіді і т. д.). Саме в них в узагальненому вигляді розкривається те, що хвилює людину, що є предметом її роздумів, вирізняється спосіб мислення праукраїнця, сприйняття й оцінки різних сторін дійсності, ієрархія цінностей наших предків.

Література

1. *Губко О. Т.* Психологія українського народу. Кн. 1.: Психологічний склад праукраїнської народності. — К.: ПВП “Задруга”, 2003. — 400 с.
2. *Кузеля З.* Дитина в звичаях і віруваннях українського народу // Матеріали до українсько-руської етнології. — 1907. — Т. IX. — С. 68.
3. *Козлов М. Н.* Представления восточных славян IX–X вв. об “антимире” как основа древнеславянского языческого культа мертвых // Некрополи Чернігівщини: тези доповідей міжнар. наук. конф. — Чернігів. — 2000. — С. 58–60.
4. *Михайлюк А. В.* К проблеме двоеверия и обрядоверия в отечественной культуре // Філософія. Культура. Життя. Міжвузівський зб. наук. праць. Вип. 25. — Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. фінанс. акад., 2005. — С. 268–272.
5. *Лазоренко Т. Г.* Мораль і етика в минулому і сучасному суспільстві: Посібник. — К.: Видавець Карпенко В. М., 2008. — 60 с.
6. *Наумова Н. В.* Язичницькі традиції у духовній культурі нашого народу // Мультиверсум. Філософ. альманах. — К.: Центр духовної культури. — 2006. — № 54.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВНА ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Актуальні проблеми українознавства, с. 172–173

На сьогодні очевидним є той факт, що глобалізація торкається усіх аспектів соціально-економічного життя практично всіх країн світу і цей процес став об'єктивним і незворотним.

Питання про існування глобальних проблем вперше поставлені в середині 70-х років ХХ ст. провідними міжнародними організаціями (ООН, ОЕСР, Римським клубом), які відзначені як такі, що носять всезагальний, універсальний характер та впливають на всі сфери життя суспільства: економічні, соціальні, політичні, культурні.

Термін “глобалізація” вперше концептуально оформлений у 1981 р. американським соціологом Дж. Макліном (1981 р.), введений у науковий обіг американським економістом Т. Левітом (1983 р.) для характеристики феномену злиття ринків окремих товарів, які виробляються транснаціональними корпораціями [1, 7; 2, 29; 3, 27; 4, 3–16].

Категоріальний апарат теорії глобалізації розроблений американським соціологом Р. Робертсоном, який вніс поняття *globality* до назви своєї статті (1983 р.) і дав визначення терміну *globalization* (1985 р.) [5, 234].

Таким чином, період розквіту концепції глобалізації припадає на першу половину 90-х років минулого століття, коли глобальні трансформації у світі, злиття економічних, технологічних та інформаційних процесів торкнулися всіх країн світу, а глобальна взаємозалежність країн у різноманітних сферах привела до появи наукових досліджень.

Нинішній розвиток людства характеризується широким застосуванням лазерної, комп'ютерної техніки, мікропроцесорів, біотехнології, мембранної та нанотехнології, що свідчить про початок формування нового геополітичного (геоекономічного) порядку [6].

Глобалізація, як провідна тенденція розвитку світового господарства, є феноменом, який характеризується як позитивними, так і негативними наслідками. Прихильники процесів глобалізації наголошують, що вона дає нові можливості для ефективнішого розміщення та вільного доступу до світових мобільних ресурсів. Глобалізація володіє значними резервами підвищення ефективності виробництва завдяки поглибленню поділу праці, збільшенню економіки за рахунок масштабу і зниження

витрат, оптимізації розміщення ресурсів у світовому масштабі і передачі технологій. Негативні сторони глобалізації пов'язані з нерівномірним розподілом зростання світового доходу між різними країнами; економічною, фінансовою та політичною експансією розвинених країн; поглибленням диференціації між країнами за економічним розвитком; тенденціями до зникнення національних особливостей народів та етносів [7, 36].

Для значної частини людства глобалізація несе в собі істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на “цивілізаційний центр” і “периферійну зону”, поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному розвитку, та економічний і технологічний розрив між багатими і бідними країнами.

Нині концепція глобальних проблем людства є загальновизнаною, за її допомогою на міжнародному рівні розглядаються і розв'язуються проблеми існування й розвитку сучасної технологічно-інформаційної цивілізації. Існуючі на сьогодні глобальні проблеми, які охопили всі

сфери діяльності існування й розвитку людини, суспільства і природи в цілому, вимагають комплексного підходу до їх розв'язання.

Література

1. *Глобализация: взгляд с периферии*. — К.: Агентство гуманит. техн. — 2002. — С. 7.
2. *Стукало Н. В.* Глобалізація та розвиток фінансової системи України // *Фінанси України*. — 2005. — № 5. — С. 29.
3. *Губський Б. В.* Євроатлантична інтеграція України. — К.: Логос, 2003. — С. 27.
4. *Черковець О.* Глобалізація співробітництва или конкуренції // *Економіст*. — 2002. — № 10. — С. 3–16.
5. *Иноземцев В. Л.* На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. — М.: ЗАО “Изд. “Экономика”, 2003. — 776 с.
6. *Дергачев В. А.* Геоэкономика (Современная геополитика): Учеб. для вузов. — К.: ВИРА-Р, 2002. — 512 с.
7. *Василенко В. М.* Оцінка впливу глобалізації на економічне зростання країни // *Наук. праці Донецьк. нац. техн. ун-ту. Серія: Економічна*. — 2004. — № 69. — С. 35–42.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ У СВЯТКОВІЙ ОБРЯДОВОСТІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 174–186

Нині нагальною проблемою є відродження традицій, обрядів та ритуалів — невичерпного джерела духовної культури прадавніх українців. Трансформуючись у сучасний процес розбудови нації, знання про багатовікові традиції покликані збагатити прийдешні покоління важливими відомостями, які заповнять прогалини в освіті, науці, сприятимуть вихованню нової генерації українців у дусі патріотизму та національної гідності.

Дослідити шляхи відродження українських народних традицій — це своєрідна спроба заглибитись у міфопоетичний світ наших предків, прадавніх оріїв — землеробів, які віками заселяли величезні простори від Дону до Дунаю, то виникаючи на світовій арені історії, то зникаючи з цієї арени на століття.

На трагічні й драматичні перипетії давньої історії накладалися і події історії новітньої, які практично не сприяли збереженню етнічних процесів. Денаціоналізація, яка набрала особливого розмаху минулого століття внаслідок впливу, спрямованого на “злиття націй”, була спустошена ідеологічним тоталітарним смерчем, який майже нічого не залишив від вікових народних звичаїв

українського народу. Таким чином, було доведено до “логічного кінця” те, що не вдалося завершити після запровадження християнства: від стрункої системи колишніх багатих і поетичних обрядів хліборобів нині збереглися лише поодинокі елементи. Проте логіка підказує нашим сучасникам, що кожний народ у критичні моменти своєї історії незмінно звертається до глибин народного духу, черпаючи звідти сили і насагу для самозбереження нації і нового культурного розвитку.

На сьогодні є актуальним прагнення студентської молоді більше дізнатися про власне етнічне “коріння”, адже розбудова нації має ґрунтуватися на відродженні давніх традицій, освячених віковою мудрістю минулих поколінь. Не можливий поступ цивілізації, якщо він позбавлений культурницького, етнічного підґрунтя, що, зрештою, неминуче спричинить збіднення духовності, втрату самобутності нації, її традицій, звичаїв та обрядів.

Свято Андрія. Серед зимових свят це одне із веселих молодіжних гулянь, під час яких юнаки і дівчата шукали собі пару для майбутнього подружнього життя.

До прийняття християнства це свято називалося Калитою. За переказами воно походить від слова “календи”. Це один із варіантів вечорниць, що розпочиналися з 1 грудня — початку зими і тривали до періоду повороту сонця на весну. У цей час дівчата вдавалися до ворожінь, заклинань для передбачення майбутньої долі. Із прийняттям християнства первісну назву “Калита” змінено на свято апостола Андрія Первозванного.

За праслов'янською традицією жінки цього дня не пекли хліб, не шили і не пряли. Напередодні свята випікали ритуальний калач — калиту.

У ніч на Андрія парубки мали найбільші права. Це єдина ніч у році, коли їм вибачали усілякі бешкети. Уранці дехто із господарів міг знайти свого воза на даху клуні чи хати. А на воротах дівчини, яка на виданні, могли намазати дьогтем, або потрусити соломною чи полити буряковим квасом стежку до двору залицяльника.

Напередодні Андрія удосвіта дівчата йшли до криниць, набирали у рот води, щоб замісити на ній борошно для балабушок. За цим стежили парубки, щоб розсмішити дівчат. Аби парубки погодились не заважати, дівчата давали відкупного у вигляді макітри вареників або погоджувалися прийти на свято Калити. Увечері дівчата, зібравшись разом, розкладали на ослінчику балабушки, позначали їх, впускали собаку і спостерігали, чию першу балабушку він з'їсть, та дівчина раніше за всіх вийде заміж, якщо ж собака нехтував якоюсь балабушкою — тій дівчині

із заміжжям не пощастить, якщо ж собака чиюсь балабушку виносив у закуток — та дівчина вийде заміж на чужині.

Ворожили дівчата також на дві свічки, які робили з клоччя і підпалювали, примовляючи:

Андрію-добродію, Андрію-брате,
Допоможи мені свою долю
відшукати!

Якщо свічки під час згорання прихилилися одна до одної — це означало майбутній щасливий шлюб із тим, на кого ворожили, а коли розхилилися — на розлуку з коханим.

Дівчата випробовували долю за допомогою чобота, який знімали із лівої ноги і ним кожна вимірювали почергово відстань від столу до порогу. Чий чобіт зупиниться біля порогу — та дівчина першою серед подруг стане зарученою.

Намагалися дівчата ворожити на ім'я майбутнього чоловіка. Виходили на подвір'я і рахували стовпчики на тину за абеткою, на якій літері зупиниться рахунок, з такої літери буде починатися ім'я судженого. Або запитували дорогою першого зустрічного як його звати, так і майбутнього чоловіка зватимуть.

Цікавилися дівчата ще й тим, якої вдачі буде її суджений. Для цього сипали на долівку трохи пшениці, ставили поряд миску з водою та люстерко. Потім вносили півня, якщо півень спочатку клював зерно — буде майбутній чоловік господарем, якщо пив воду — чоловік буде п'яницею, якщо подивився у люстерко — чоловік буде ледарем.

Кожна дівчина бажала бодай уві сні побачити обличчя свого судженого. Для цього вдавалася до такого

ворожіння: лягаючи спати, клала під голову хусточку, якщо наснитися, що якийсь парубок попросить цю хусточку, той і буде судженим.

Клали також на тарілку з водою вербову кладочку, до якої прилаштували замочок. Ключик клали собі під подушку. Якщо наснитися парубок, який попросить ключик, або переведе через місточок, — той і стане з нею на рушничок.

Цікаве ворожіння на страви, що приготувала і розклала дівчина на роздоріжжі. Якщо перехожий покуштує страви і віддячить дівчині, її доля буде щасливою, якщо ж попервертає горщики із стравою — лиха доля очікує дівчину у подружньому житті.

Ворожіння, що набуло християнського канону, було інакшим. Дівчина клала під голову крайку, склавши її навхрест, примовляючи:

Живу в Києві на горах,
Кладу хрест в головах;
З ким вінчатись, з ким заручатись,
З тим і за руку держатись.

Якщо вночі їй наснитися парубок, який взяв її за руку, з тим і піде вона до вінця.

Шлюбні мотиви ворожіння простежувалися і у рахуванні дров в оберемку, які дівчина заносила до хати. Якщо парне число — значить швидко знайде собі пару.

На свято Калити дівчата намагалися побачити свого судженого у люстерку. Для цього ставили два люстерка одне проти одного, сідали між ними, тримаючи запалену свічку у руках, очікували побачити образ судженого.

Одним із розповсюджених прийомів любовної магії було “засівання

конопель. Ця дія супроводжувалася такими примовками:

Андрію, Андрію!
Я на тебе коноплі сію;
Спідницею волочу —
Бо дуже заміж хочу.
А ще хочу знати,
З ким маю їх брати.

Серед великої кількості ворожінь, обрядів та звичаїв особливе місце займає обрядова гра “калита”. Випікався обрядовий круглий корж з житнього або пшеничного борошна з отвором посередині діаметром 35 см, завтовшки — 1,5 см. Для замісу тіста брали “непочату воду”, настояну на любистку. Корж намащували медом і підвішували на мотузці до сволюку. У грі брали участь не лише дівчата і хлопці, а й господарі дому, де відбувалось дійство. Вони після розваг накривали столи для гостини і запрошували музик за кошт молодіжної громади.

У Різдвяних свят є особливий зміст, який вкладали у нього прадавні українці, що сповідували язичництво. Цей глибинний зміст дійшов до наших днів в обрядових дійствах, пов'язаних з Різдвом Всесвіту. Святкування відбувалося на межі грудня-січня на честь вшанування Прадерева Всесвіту, яке у світоглядних уявленнях наших пращурів ототожнювалося з образом Молочного (Чумацького) шляху. Головним святковим атрибутом була і залишається прикрашена вогниками та яскравими кульками ялинка, що символізує небесні зорі. Ялинка — прадерево, образ якого зберігся під назвою “гільце”.

Обов'язковим атрибутом Різдва Всесвіту був Дідух — сніп жита або

пшениці. Астральним уособленням Дідуха є Місяць. Праслов'янська назва Дідуха майже ідентична із прайранською — Дадвах (Бог-творець). Вважалося, що з появою перших зірок сузір'я Перуна у богині Лади народжувалося немовля, місячне божество Василля — бог зимового сонцестояння. Святкуючи день народження сина Лади — Коляди, українці вірили у відродження творчих сил природи, що втілювалося в Дідуху — небомолочених колосках, готових дати нове життя — хліб, коровай, як символ продовження роду.

Святкування розпочиналося 12 грудня (за старим стилем) або 25 грудня (за новим стилем). Господарі щодня мали відкладати по одному поліну дров, аби до Щедрого вечора зібрати дванадцять штук. Ними топили піч на Святвечір. У переддень Святвечора ніхто не вживав їжі доти, доки не сходила Зірка (Венера). Це символізувало, що Сонце вступило у головне сузір'я — Перуна (Стрільця). Коли Сонце проходило центральні зірки сузір'я, урочисто святкувалося народження Місяця (Молодика, Коляди, Василля), під час якого після появи на небосхилі зірки-Вістунки, прадавні українці розпочинали святкувати Щедрий вечір. Господинею на покуті ставився сніп — Дідух, і залишався там до Меланки — вечора з 13 по 14 січня (за новим стилем). Незмінними атрибутами свята були пшеничні стебла і сіно, хліб, кутя, мед, узвар, 12 пісних страв.

Святкувати починали в родинному колі — перед вечерею господар запалював лампаду й свічки, читав у голос замовляння й окурював свят-

ково прибрану (побілену і прикрашену рушниками) хату пахучими травами. На покритому вишитою скатертиною столі ставилися дванадцять страв, які підносила господарю господиня. У правому кутку столу ставився узвар, подавався пісний борщ, пироги з гречкою та грибами, пісні вареники, велика рибина. Усе це накривали зверху скатертиною і родина вирушала на обхід обійстя (хлів, город, сад). Худобі давали по жмені зерна, а в садку виконувався обряд розбудження плодових дерев. Так, господар замахувався на дерево сокирою, погрожуючи зрубати його, якщо не вродить улітку. Постукуючи по дереву він промовляв: “Не будеш родити, то мушу зрубати!” Це дійство несло алегоричний смисл: сокира символізувала блискавку (атрибут Перуна), а плодове дерево виступало в цьому обряді як символ Прадерева Всесвіту, яке мусить родити, аби не припинялося життя.

Після такого “обходу” родина поверталася до світлиці, де розпочинала святкову вечерю. Розташування за столом теж мало свої традиції: біля куті сидав старший чоловік, поряд з ним — другий по старшинству, з іншого боку — старша із жінок, і далі — по старшинству в родині. Трапезу починав батько, потім мати, старший брат і т. д. Потім, стоячи, ділили рибу. При цьому батько промовляв: “Не гнівіться на Дніпро, щоб не гнівився Дніпро на вас” (або називав іншу річку). Далі господар звертався до всіх членів родини: “Сідайте, діти, щоб сідали рої, щастя і все добре в нашій стороні”.

Присутні знову сідали за святковий стіл, пили узвар, тричі кушту-

вали кутю, пригощалися книшами. Після вечері батько читав подячливу молитву: “Дякуємо Всевишній Зорі, Дані і Коляді, Всесвіту і Василю, всьому посполу!”

Цього вечора діти відвідували близьких родичів, хрещених батьків, приносили їм вечерю: калач, кутю з медом та книші з маком.

Зі святами Різдва Всесвіту тісно пов’язані колядки та щедрівки. Це аграрно-магічні співи, які супроводжували святковий ритуальний обхід дворів поселян так званою “дружиною” колядників. Ці співи позначені жанровою своєрідністю, піднесеною емоційністю, урочистістю і здоровим гумором. Молодь, яку очолював “береза” — ватажок разом з троїстими музиками та бутафорською зіркою, заходили до кожного двору, колядували і віншували. Одночасно відбувалися й ігрища — “Коза”, “Плуг”, “Зірка”. Щедрівки співали під вікнами односельчан дівчата і дітлахи. Основним змістом колядок було прославляння господаря та його родини, побажання достатку “в хаті, у полі, у коморі і на дворі”. Діти здебільшого традиційно виспівували:

Коляд-коляд, колядниця,
добра з медом паляниця.

А без меду не така, дайте, дядьку
п’ятака.

А п’ятак не такий, дайте, дядьку,
золотий!”.

Дорослі починали колядувати, звертаючись до хазяїна і хазяйки:

“Чи вдома, вдома пан-господар
дому?

Щедрий вечір, добрий вечір,
добрим людям на здоров’я!

Чи вдома, вдома та й господиня?

Щедрий вечір, добрий вечір,
добрим людям на здоров’я!

Чи вдома, вдома й уся родина?

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров’я!

У різних регіонах України побутують диференційовані щедрівки. Наприклад: щедрівка дитяча “Бігла теличка”, яка носить жартівливий характер:

Бігла теличка

До березничка,

Та у дядьків двір.

Дай, дядьку, пиріг!

Як не даси пирога,

Візьму вола за рога

Та виведу на моріг,

Та викручу правий ріг.

Сюди ріг, туди ріг,

Дай, дядьку, пиріг!

Щедрівку на хлопця “Ой у полі край дороги” співають у дворі, де мешкає парубок, називаючи його власне ім’я:

Ой, у полі край дороги,

Щедрий вечір, святий вечір!

Іван ходить, коня водить.

Щедрий вечір, святий вечір!

Коня водить, сіно косить.

Щедрий вечір, святий вечір!

Прийшов до нього батько його,

Щедрий вечір, святий вечір!

Коси сіно, мій синочку,

Щедрий вечір, святий вечір!

Буде тобі три дороги,

Щедрий вечір, святий вечір!

Одна дорога до батенька,

Щедрий вечір, святий вечір!

Друга дорога до матінки,

Щедрий вечір, святий вечір!

Третя дорога до милої,

Щедрий вечір, святий вечір!

До батенька по шапочку,

Щедрий вечір, святий вечір!

До матінки по сорочку,
Щедрий вечір, святий вечір!
До милої по хусточку!
Щедрівка на дівчину “Качалася
грудка снігу” співається у дворі, де
мешкає дівчина, притому називається її власне ім’я:

Качалася грудка снігу,
Щедрий вечір, святий вечір!
А в тій грудці гречна панна,
Щедрий вечір, святий вечір!
Гречна панна, Панна Лариса,
Щедрий вечір, святий вечір!
Держить ключі в правій руці,
Щедрий вечір, святий вечір!
А ви ключі не бряжчите,
Щедрий вечір, святий вечір!
Мого браття не будіте,
Щедрий вечір, святий вечір!
Моє браття полювало,
Щедрий вечір, святий вечір!
Пізно спати полягало,
Щедрий вечір, святий вечір!
В Україні побутують щедрівки і на
дівчину, яка на виданні. Наприклад,
“Ой, сосно-сосно, не шуми тосно”:

Ой, сосно-сосно, не шуми тосно,
Ой, дай Боже!
Ой, як же мені та й не шуміти,
Ой, дай Боже!
Ой, на вершечку сам сокіл сидить,
Ой, дай Боже!
Сам сокіл сидить, далеко видить,
Ой, дай Боже!
Ой, видить-видить на синє море,
Ой, дай Боже!
На синім морі корабель пливе,
Ой, дай Боже!
А в тому кораблі — панна Лариса,
Ой, дай Боже!
Що вона діє — платтячко шиє,
Ой, дай Боже!
Ой, як діжду доньку віддавати,
Ой, дай Боже!

Місяць та Зоря будуть світити,
Щедрий вечір! Добрий вечір!
Відгомін далеких чумацьких часів
носить щедрівка “Ой, за горою, за
кам’яною”:

Ой, за горою, за кам’яною,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Там збиралося три товариши,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Перший товариш — це ясне
Сонце,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Другий товариш — це ясний
Місяць,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Третій товариш — це дрібний
дощик,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
А Сонце каже: як я ізійду,
Возрадуються старенькі і діти
маленькі,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
А Місяць каже: як я ізійду,
Возрадуються воли у возі,
Воли у возі, чумак в дорозі,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
А дощик каже: як я ізійду,
Три рази в маю,
Возрадується жито-пшениця,
Жито-пшениця — всяка пашниця,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!”
Усі ці обрядові дієства, колядки
та щедрівки повинні були забезпе-
чити добробут родини у новому році.
Нині ж колядники виспівують:
Добрий вечір тобі, пане
господарю!
Радуйся, ой, радуйся, земле,
Рік Новий народився!
Застеляйте столи та все
килимами.
Кладіть паляниці з ярої пшениці!
Хай святкує з нами вся наша
родина!

Вся наша родина — славна
Україна!

Радуйся, ой, радуйся, земле,
Рік Новий народився!

Ще одне із праслов'янських свят, яке сягає доби Трипільської культури, — свято Колодія. Це низка обрядових дійств на честь весняного пробудження природи, відоме як Колодія, Колодка, Масляна тощо. Протягом семи днів відбуваються урочистості, що славлять Колодія. Свято відлунює звичаєвість доби матриархату, оскільки жінки є головними дійовими особами. Колодія вважали Богом шлюбу, любові, здоров'я і злагоди, тож дійства були пройняті іграми та веселими забавами.

Починали святкувати Колодія на початку тижня. Наші предки вважали Колодку символом продовження роду. Ритуали мали свою послідовність: народження, освячення, дієвість, смерть, захоронення та оплакування. Проте веселощі, кмітливі забави та жарти супроводжували умовні обрядові дійства упродовж усього тижня.

Колодку виготовляли із дерева, її “сповивали” і залишали до суботи. У перший день святкування Колодія заміжні жінки обходили родини, де були парубки, які не одружилися шлюбного сезону. Їм прив'язували колодку до ноги, у такий спосіб намагалися карати затятих одинаків. Пам'ятаючи про такий звичай, парубки заздалегідь готували “відкупного” грішми, або оковитою. На відміну від парубочої колодки, дівочу колодку оздоблювали паперовими квітами, барвистими стрічками та прив'язували дівчині, яка забарилась із заміжжям, до лівої руки. Дівчата

теж могли відкупитися стрічками, намистом чи хустиною. Звичаєве право українців осуджувало тих, хто ухилився від подружнього життя, а відтак, від продовження роду. А Колодій нагадував:

“Не женився єси, то колодку носи!”

За народним повір'ям, Колодій — як Бог шлюбу щедро обдаровував здоров'ям, злагодою, достатком тих, хто створював родини, дарував подружжю діточок.

Наприкінці тижня проводилися масові гуляння на майдані. Парубоча Громада встановлювала гладенький та високий стовп — Колодку, на верх якого підвішували чобіт. Парубоцтво змагалось за право дістати чобіт, найкмітливіший отримував приз — пару чобіт для майбутньої тещі. Усі обрядові дійства супроводжувалися піснями та хороводами, пригощанням один одного млинцями, що символізують сонце, закликаючи весну.

У народній уяві українців поетичний образ весни постає у вигляді дівчини — “панянки”, яка десь у садку шиє сорочку, або у вигляді молодиці, яка вже має свою доньку:

“Ой, весна весна та весняночка,
Ой, де ж твоя донька,
та панночка?”

За народним повір'ям дівчина, або молодиця, Весна дуже багата, від неї люди сподіваються щедрих дарів, а тому і виглядають її рано-вранці, до схід сонця: вибігають на гори, стають на воротях, забираються на дах комори чи клуні і запрошують, закликають її піснями:

Прийди, весно, прийди!
Прийди, прийди красна!

Принеси нам збіжжя,
принеси нам красок.
Разом з тим допитуються і про дари:
Ой, весна, весна, ой, весна-красна,
Що ж ти нам весна-красна
принесла!
— Принесла я вам ясне сонечко,
Ясне сонечко у віконечко!

Ой, весна, весна, ой весна-красна,
Що ж ти нам весна-красна
принесла!
— Принесла я вам рясні квіточки,
Рясні квіточки на подвір'ячко.

Ой, весна, весна, ой весна-красна,
Що ж ти нам весна-красна
принесла!
— Принесла я вам тепло й літечко,
Малим дітонькам —
побіганнячко.

Ой, весна, весна, ой весна-красна
Що ж ти нам весна-красна
принесла!
— Молодятам — щире
коханнечко,
Старим бабонькам —
посіданнячко.

Ой, весна, весна, ой весна-красна,
Що ж ти нам весна-красна
принесла!
— Красним дівонькам —
на співаннячко,
А господарям — на роботоньку.

Ой, весна, весна, ой весна-красна,
Що ж ти нам весна-красна
принесла!
— Принесла я вам ще й зелене
зіллячко:
Хрещатий барвіночок, запашний
васильок”.

Закликають весну діти, дівчата
та жінки. Під час закликання вес-
ни — люди приносять Весні і свої
подарунки. Дітлахи приносять і бав-
ляться зробленою із дерева ластів-
кою, ходять з нею від хати до хати
і прославляють наступаючу весну.
Випікають також із тіста пташок на
честь жайворонків, що прилітають із
вирію.

Дівчата заплітали вінки з пер-
воцвітів, водили хороводи, грали в
ігри-танки, наприклад “Грушка”:

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку посаджу, посаджу.

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку підгорну, підгорну.

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку я поллю, я поллю.

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку потрушу, потрушу.

Ой, вийду я за воротечка,
Своїх подруг пригощу, пригощу.

Жінки виносили домоткане по-
лотно і вклоняючись на всі боки
біля лану чи поля, обернувшись об-
личчям до схід сонця, промовляли:
“Ось тобі, мати-весна, нова обнова!”
Після того розстеляли кусень полот-
на, клали на нього пиріг, щоб урожай
був щедрим.

Закликання весни-провісниці
життя поєднане з вигнанням зими —
смерті. У праслов'ян навесні відбу-
валася урочиста тризна з жертво-
приношенням на честь померлих.
Збережено традицію спалення соло-
м'яного опудала, що означало замо-
рення зими. Виносячи опудало, спі-
валася:

Уже несемо зиму-смерть із села,
А весну-життя — в село.
Здорова будь, весно ласкава,
Сонечко ясне, багатство зелене!

З прийняттям християнства палення вогню для очищення землі перейшло на “Чистий четвер” — коли віряни несуть із храму запалену свічку до хати, а поминання мертвих — на “Проводи”.

Із закликанням весни закінчувався перший період виглядання весни, продовження весняного циклу святок переходить на свято “Ярила”.

Одним із давніх традиційних свят є свято Купайла. Купайло — ймення таємничого язичницького божества, присутнього у фольклорі багатьох індоевропейських народів, а не лише українців. У білорусів це свято мало назву Дзевко-Купало, в Росії — Аграфена Купальниця, Іванів день, Іван Лопухтій, в Україні — Купайло. Основні елементи свята Купайла — сповідування культу сонця. Вважалося, що в цей день (7 Липня за новим стилем) сонце купається у водній стихії, надаючи водам, травам і квітам цілющої сили.

У давнину купальські розваги займали у часі тривалий період. Кульмінаційна точка цього святкування припадала на період літнього сонцестояння. Святу Купайла передуює “петрівочка” — тиждень “найдовших літніх ночей”, пора своєрідного накопичення чарівної життєдайної сили купальської ночі.

Народні обряди на диво гармонійно узгоджуються з пульсацією космосу. Процес наростання сили сонця, води й зела, починаючи з моменту весняного рівнодення, у ніч на Купайла сягає свого апогея, щоб по-

тім перейти в силу нового врожаю, який дасть змогу пережити зиму і “нового рясту топтати”.

Купайло ще мав назву Семияр, або Семиярило (початок “сьомого сонця”), що відповідає станові й ролі світила в сьомому місяці року. Семиярило знаменував головний із семи місяців Літа (року) древніх аграріїв, адже кожний рік їхнього літочислення починався з березня. За міфологією, присланий з неба Семиярило — втілення Дажбога (бог небесного вогню) — дає людям щасливу долю. Купайло є сином Лади (Мати-земля) і братом Дани (богиня рік, води). Не випадково на святі Купайла присутня дівчина-Доля, яка із зав’язаними очима роздає дівчатам долю — так вона “здійснює волю” Дажбога.

Важливим атрибутом свята є “крокове колесо” — прикрашена жердина із колесом на горі, що є символом Сонця і, водночас, рухомої небесної сфери. Увечері молодь йшла до гільця (купайлиці) з піснями, запрошуючи всіх зустрічних до гурту. Так “розводили купайлицю” й розпочинали свято.

За період християнізації наших предків прадавнє купальське торжество поєдналося зі святом Івана Хрестителя. Натомість ритуальна частина і час її виконання дійшли до нас zdeформованими. Перші описи цього торжества датовані XVI–XVII ст., хоча перші згадки про Купайла на кілька століть старші. Вже Густинський літопис наголошує на тому, що купальське свято відзначали напередодні жнив. Якщо попередні свята були опосередкованими етапами підготовки до жнив, то купальська обрядовість є їх заключним етапом.

Нав'язана церквою назва свята "Івана Купала" закріпилася серед народу. Це з часом затуманило розуміння язичницького смислу свята, проте майже не позначилося на його обрядах. Попри все, це є свідченням значущості свята Купайла в житті наших предків.

До наших днів збереглася народна основа купальських обрядів: звичай розкладання купальського багаття, звичай влаштовувати дівочі ворожіння, збирати цілющі трави. Найбільш стійкими на теренах України були народні вірування в цілющу силу купальського зілля. Тому під час купальських торжеств скрізь було поширене збирання різноманітних лікарських рослин, які використовувалися для купання немовлят, хворих та немічних. Водночас до цих раціональних чинників долучалися й фантастичні, зокрема, повсюдно, існували повір'я про чудодійні зела — рослини, які розцвітають тільки єдиний раз на рік — у ніч на Купала. Найбільш чародійну силу приписували в народі цвіту папороті. Кому поталанить зірвати цю квітку, тому найбільше щаститиме в житті: він розумітиме мову тварин і рослин, перед ним розкриватимуться зачаровані скарби. Але це під силу тільки одчайдухові, оскільки, за повір'ям, цю квітку стереже "нечиста сила". Щоправда, це вже християнізоване тлумачення. Очевидно, у давнину набути тих "неземних знань" міг тільки той, хто мав зв'язок з померлими предками, згодом це забулося, а чарівна квітка папороті стала своєрідним посередником між живими і мертвими.

Кілька слів про саме свято Купайла. Напередодні свята хлопці вста-

новлювали на вигоні за селом обрядове дерево, найчастіше вербу або вишню, яку називали гільцем, яке й досі присутнє у весільному обряді. Біля обрядового дерева розкладали жертвне ритуальне вогнище. У деяких місцевостях зберігся звичай здобувати вогонь для цього багаття за допомогою тертя дерев'яних скалок. Сам процес здобування вогню символізував зачаття нового життя. Новоявлений вогонь (Агні) стає божественним жерцем, який своїм полум'ям відправляє жертву до богів.

Молодь із пагорба до води пускали запалене колесо, що мало символізувати рух сонця. Місце біля багаття мало бути старанно прибране, прикрашене гірляндами квітів і зілля. Тут же встановлювали солом'яну ляльку Маринку (Марену), вбрану у вишиту сорочку, плахту, вінок, намисто з калини або горобини.

Ще одним важливим моментом у святкуванні Купайла є обряд перестрибування через вогонь — своєрідного очищення вогнем, який наділяє хлопців та дівчат здоров'ям і силою. Стрибання через вогонь парами, тримаючись за руки, має в основі ворожіння таке: якщо руки не розійдуться, хлопець і дівчина поберуться, а розірвуться руки — не судилося бути у парі, потрапляння ж ногами у вогнище віщує якусь біду.

На свято Купайла молодь водила хороводи, проводила ігри, присвячені темі кохання, сватання та шлюбу. Цей стан загального святкового піднесення гармонійно доповнювали гумористично-сатиричні перекори, жартівливі діалоги між хлопцями та дівчатами.

Закінчувалося свято обрядом урочистого спалення й потоплення Купайлиці (Марени), що символізувало перемогу життєдайних сил, початок нового життя. Обряд спалення цього антропологічного образу символізує водночас подолання зла (Марена означає “смерть”) і відсилення на небо, де відбувається небесне весілля земного посланця. Цього посланця вшановують і замовляють у ході купальських обрядів, аби дати йому силу здолати непростий шлях і донести на небо вісті про те, що діється на землі.

Високою поетичністю і красою була позначена та частина обряду, коли дівчата звивали з пахучих трав та квітів вінки й починалося ворожіння: вони пускали вінки на воду, спостерігаючи, до якого берега припливе її вінок, там чекає на неї кохання та заміжжя. Якщо ж вінок потонув — це віщувало нещасливу долю або й саму смерть. Цей обряд має широку популярність серед українців і до сьогодні. Дівчата співають пісень, закликаючи майбутнього судженого:

На Івана, на Купайла
Дівчина вінок звивала,
Та й на зорі вечоровій
На хвилю пускала:
Пливи, пливи, мій віночок,
До чужого краю.
Прилинь, прилинь, мій жаданий,
Я тебе чекаю!

Свято Купайла — свято одвіку молодіжне. Довершеність і глибока символічність цього освяченого віками дійства запорука того, що українські народні традиції зберігаються. Зусиллями народознавців накопичуються етнографічні матеріали, які

допомагають відроджувати самобутні звичаї українського народу, щоб донести їх до прийдешніх поколінь.

У календарних обрядах наших предків більшість обрядів та ритуалів були узгоджені із рухом небесних світил і мали певні ключові “точки відліку”. Серед низки ритуалів, що символізують єднання людини з природою, особливим вважалося обрядове дійство “замовляння ниви на урожай”. З прийняттям християнства це свято відзначається як день святого пророка Іллі, проте “хресні ходи” та моління “на урожай” є своєрідним продовженням давньої традиції вшанування Перуна.

Свято Перуна — прадавній язичницький ритуал, пов’язаний з жертвоприношенням на честь грізного небесного “прибульця”, від якого залежав рясний урожай. Перун вважався батьком “зоряної тріади” — Сонця, Місяця, Зорі і земним втіленням Сварога. День його вшанування припадав на 2 серпня за новим стилем, або 22 липня — за старим, коли з’являвся на небосхилі “серпик” молодика і означав початок серпня. Відзначалося свято Перуна без хороводів, веселих ігор, оскільки воно було сповнене містичного страху перед суворістю бога-громовержця.

Для землеробів особливо відповідальна пора — це початок жнив, або День зажинок. Зажинки починалися з обряду зажинання лану по периметру і звивання першого снопа — “воєводи”. Право на це надавалося найкращій жниці, чим виражалася велика повага до предків. Під час зажинків жниці вдягали святкові вишиванки, урочисто співали пісень, у яких замовляли у природи доброї

днини, благали небесні стихії відвести негоду до кінця жнив. Характерно, що у жниварських піснях переважають сумні мотиви, що співзвучно з почуттями прадавніх хліборобів, які хвилювалися за долю урожаю, влаштовували дійство вшанування Перуна із жертвоприношенням тварин, а, можливо, й людей (за версією науковця О. Знойка). Починали зажинок словами: “У добрий час, щоб Перун не гнівався на нас!” Жниці також просили у Перуна, “щоб не боліла спина й голова, і була ціле літо здорова”.

Через 4 доби (6 серпня) після зажинків починалися жнива, а саме на “повний Місяць”, що символізувало “повний урожай”. Жнива тривали, допоки Місяць починав “худнути”. Якщо ж до 13 серпня лан залишався нескошений, це призводило до великих втрат урожаю.

Під час жнив прадавні українці вживали символічну страву — вареники, які вважаються ритуальним блюдом, що відтворює вигляд Місяця у пору його першої чверті, коли вирішувалася доля врожаю. Вживання такої їжі мало надати жінцям “місячної” наснаги. Під час перепочинку виконувалися жниварські пісні, наприклад така, що записана на Київщині:

Вже Місяць “спадає”,
А краю все немає...
Ой, нумо, поспішімо,
Жнива вчасно завершімо!
Недалечко до межі,
Варенички у діжі!
Не барімося на лані —
Варенички у сметані!

Після жнив святкували “Обжинки”, які починалися з ритуалу вижи-

нання на лану останнього снопа — “Спасової бороди”, “кози”, “діда” або “перепілки”. Колосся заламували до землі, зерно з нього вилущували на лан, клали хлібину і ставили воду. Це символізувало подяку землі за добрий врожай, а також давало можливість підгодувати польову живність та птаство в осінню негоду. Адже люди намагались жити у повній гармонії з природою та всім живим світом.

Сніп з колосків нового врожаю — “Дідух”, прикрашений стрічками, ставили у світлиці на “покуті” (центральный східний кут — місце сонцепоклоніння, пізніше — місце з образами). “Дідух” вважався оберегом родинного вогнища, символізував добробут і щастя. Його зберігали до наступного врожаю. Частину зерна від “Дідуха” давали домашній худобі та птахам на “приплід”.

Свято “Обжинки” — це ще й свято Велеса. Воно відрізнялося від свята Перуна за своїм настроєм. В обжиноківих піснях співалося:

Ой, весело, господарю, весело,
Що ми віночок несемо.
Наші женчики з поля йдуть,
На двір голосок подають:
То не голосок — то жінці
Привели дівоньку у вінці.

У своїх обрядових піснях жінці порівнювали господаря з “ясен-місяцем”, а господиню та дітей — із “зірками”. Прямуючи з лану до двору господаря, жінці вели з собою вродливу дівчину у вінку, яку символічно вшановували як доньку Перуна на ім'я Зоря. На ній “віночок золотий” — натяк у пісні на те, що дівчина символізує новонароджену богиню Зорю (на небосхилі саме цієї пори

року з'являється яскрава Венера, яку українці також називають Ранковою Зорею. Небесна зоря сходить у сузір'ї, яке вважалося втіленням бога Велеса). Вшанування Велеса зустрічається ще у хліборобів-трипільців. Одне з імен цього божества — Тур, якого зображували у вигляді бика (тельця).

У музеї Трипільської культури (с. Трипілля, Київщина) експонуються археологічні знахідки, на яких наші далекі пращури прагнули відображувати циклічні процеси в природі, пристосувавши їх до своїх потреб, способу життя, світогляду. Споконвічні землероби, до яких протягом багатьох тисячоліть належало основне населення сучасної України, намагалося занотовувати явища природи й активно їх використовувати у своїй господарській діяльності.

Відроджуючи українські народні традиції, звичаї та обряди, важливим

кроком на шляху розбудови нації має бути повернення до прадавніх витоків святкової обрядовості, яка увійшла до скарбниці української духовної культури.

Література

1. *Кравець О. М.* Сімейний побут і звичаї українського народу: Іст. етногр. нарис. — К., 1966.
2. *Культура і побут населення України* / За ред. В. Наулка. — К., 1993.
3. *Культура українського народу: Навч. посіб.* / В. М. Русанівський, Г. Д. Вервес. — К., 1994.
4. *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. — К., 1993.
5. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — К., 1991.
6. *Лозко Г. С.* Етнологія України. — К., 2004.
7. *Пономарьов А. П.* Етнічність та етнічна історія України. — К., 1975.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Антонович Є. А.** — зав. каф. графічного дизайну і реклами, проф. Інституту реклами, м. Київ — 96
- **Воронов С. О.** — д-р філос. в галузі екон., Донецький ін-т МАУП — 6
- **Гайдукевич Г. А.** — канд. психол. наук, Житомирський ін-т МАУП — 11
- **Горанін В. Ю.** — студент МАУП, м. Київ — 19
- **Гоцалюк А. А.** — доцент МАУП, м. Київ — 29
- **Грецький О. С.** — канд. фіз.-мат. наук, доц. МАУП, м. Київ — 34
- **Дікарев О. І.** — канд. політ. наук, проф. МАУП, м. Київ — 39
- **Калашнікова Л. Є.** — канд. біол. наук, доц. Київського політехнічного ін-ту — 116
- **Калько І. В.** — ст. викладач, Луганський держ. медичний ун-т — 48
- **Кальянов А. В.** — д-р мед. наук, проф. Донецького ін-ту МАУП — 53
- **Кирилова О. М.** — канд. філол. наук, доц. Донецького ін-ту МАУП — 59, 64
- **Лисак Х. Є.** — художник-дизайнер, м. Київ — 116
- **Лісовський П. М.** — канд. філос. наук, МАУП, м. Київ — 68
- **Несторенко П. В.** — канд. мистецтвознавства, проф. МАУП, м. Київ — 75
- **Применко О. Б.** — канд. філос. наук, доц. МАУП, м. Київ — 80
- **Прищенко С. В.** — канд. техн. наук, проф. Інституту реклами, м. Київ — 89, 96, 102
- **Рижиков В. С.** — д-р пед. наук, проф. Кіровоградського ін-ту МАУП — 111
- **Рильцев Є. В.** — д-р хім. наук, канд. фіз.-мат. наук, проф. МАУП, м. Київ — 116
- **Сенчук Т. В.** — проф. Інституту реклами, м. Київ — 102
- **Сколуб М. В.** — канд. іст. наук, зав. каф. правознавства Придніпунської філії МАУП — 124
- **Соколовська К. М.** — канд. іст. наук, докторант КНУКіМ, м. Київ — 134
- **Татаринів С. Й.** — канд. іст. наук, д-р філос. в галузі історії, доц. УІПА, м. Артемівськ — 144
- **Утвенко В. В.** — канд. іст. наук, проф. МАУП, м. Київ — 147
- **Цесаренко Ю.** — магістр зв'язків з громадськістю та реклами, ІЖ та МВ, КНУКіМ — 152
- **Шилов Ю. О.** — зав. каф. українознавства, канд. іст. наук, проф. МАУП, м. Київ — 155
- **Шконда В. В.** — зав. каф. стратегічного менеджменту, директор Донецького ін-ту МАУП — 161
- **Шусть В. В.** — канд. пед. наук, ст. наук. співроб. Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка, м. Київ — 168
- **Ягенська К.** — студентка Волинського ін-ту МАУП, м. Луцьк — 172
- **Яценко С. В.** — аспірантка КНУКіМ, м. Київ — 174

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Україна в контексті світової цивілізації: традиції і сучасність

Випуск 2

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства,
м. Київ, МАУП, 29 листопада 2012 р.*

Відповідальний редактор *Ю. А. Носанчук*

Коректор *М. М. Гігієва*

Комп'ютерне верстання *А. П. Нечипорук*

Художнє оформлення *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 30.10.13. Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний.

Друк ротатійний трафаретний.

Ум. друк. арк. 15,16. Обл.-вид. арк. 11,12. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП “Видавничий дім “Персонал”

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП “Видавничий дім “Персонал”